VIII F
32
13293

ÚVOD
DO
DĚJIN JAZYKA ČESKÉHO.

NAPSAL

OLDŘICH HUJER.

DRUHÉ VYDÁNÍ.

V PRAZE 1924.

NÁKLADEM JEDNOTY ČESKÝCH FILOLOGŮ.

VIII F
132

ÚVOD

DO

DĚJIN JAZYKA ČESKÉHO.

NAPSAL

OLDŘICH HUJER.

DRUHÉ VYDÁNÍ.

ČESKÁ AKADEMIE
VĚD A UMĚNÍ

V PRAZE 1924.

NÁKLADEM JEDNOTY ČESKÝCH FILOLOGŮ.

Tiskem České grafické Unie a. s. v Praze.

U vděčné úctě věnováno

mému učiteli

PROF. *PROKOPU LANGOVI.*

První vydání této knížky, jež vyšlo na podzim r. 1914, obsahovalo málo jen změněný otisk šestihodinné přednášky, jež byla pronesena v pokračovacích kursech pro professory středoškolské po velikonocích r. 1913. Nové toto vydání je v dle změn způsobených výsledky nových prací za poslední desítiletí, jež uplynulo od vydání prvního, značně rozšířeno: vyloženy tu jednak obšírněji některé věci, o kterých v přednášce pronesené před posluchačstvem s uceleným již vzděláním filologickým stačila stručná zmínka, jednak přidány některé výklady, jichž ve vydání prvním vůbec nebylo. Také bibliografické údaje jsou na některých místech hojnější než ve vydání prvním, zejména když jde o věci, jež jinak není tak snadné najíti v běžných pomůckách.

Na Král. Vinohradech v prosinci 1923.

O. H.

1.

Při dějinách jazyka mluvívá se obyčejně o dějinách jeho vnitřních a vnějších, a rozumí se dějinami vnitřními vylíčení těch změn, které se staly průběhem doby v hláskách, tvarech, skladbě a slovníce toho kterého jazyka — tedy to, co nám podává historická mluvnice a historický slovník. Dějinami vnějšími pak rozumí se vylíčení toho, jak veliké území kdy zaujímal příslušný jazyk, jak se kdy území to měnilo, jak se jazyka toho užívalo v písemnictví, v životě veřejném, ve školách atd.

Rozlišování toto má snad cenu praktickou, ale věcně oprávněno není. Neboť zevní osudy jazyka — užíváme-li již naznačené terminologie (jindy užívá se názvů těch ve významu jiném) — úzce souvisí s dějinami jeho vnitřními. S rozšířením jazyka po větším nebo menším území souvisí rozmanitost změn nářečních, dialektických; styk jazyka s jazyky sousedními, o němž nás poučují dějiny vnější, působí často nejen na slovník a skladbu, ale i na hláskovou stránku příslušného jazyka; ta okolnost, užívá-li se jazyka v literatuře, v životě veřejném, v církvi a ve školách, rovněž nemůže býti bez vlivu na vnitřní vývoj jazyka. I jest patrno, že obě tyto stránky dějin jazyka nelze od sebe děliti, a že ten, kdo chce podat dějiny jazyka některého, současně musí hleděti ke stránkám oběma. A ježto vnější osudy jazyka do značné míry souvisí s dějinami národa, jenž tím jazykem mluví, právem řekl německý jazykozpytec F. Kluge, že dějiny národa jsou zároveň dějinami jeho jazyka a ovšem i naopak.

A jako v dějinách národa věda nespokojuje se vylíčením dob, o kterých máme zprávy přímé, zprávy historické, nýbrž

snaží se proniknouti hlouběji do minulosti, do dob předhistorických, tak také i při dějinách jazyka rozeznáváme dobu historickou, jež se počíná tím okamžikem, kdy se objevují první stopy jazyka, o nějž jde, kdy se objevují první zapsaná slova; od těchto prvních počátků další vývoj jazyka sledovati je úkolem historické mluvnice a historického slovníku. Ale tím se věda nespokojuje: i v dějinách jazyka lze proniknouti dále do minulosti než je ta, do které sáhají nejstarší písemné záznamy toho neb onoho jazyka; a dějiny jazyka v té příčině jsou ve výhodě proti dějinám národa, neboť nemusí se dožadovati pro osvětlení dob předhistorických pomoci věd jiných t. zv. pomocných, nýbrž jazyk sám, jeho poměr k jazykům příbuzným, dovoluje nám nahlédnouti do dob minulých, dává nám možnost poznati aspoň v hlavních rysech, z jakých základů a po jakých stupních a etapách se jazyk vyvíjel až do té doby, z níž máme první záznamy o něm. Tímto poměrem jednotlivých jazyků k jazykům příbuzným obírá se srovnávací jazykozpyt a tak srovnávací jazykozpyt, umožňující poznání doby předhistorické, a historická mluvnice, popisující a vykládající vývoj jazyka od prvních jeho památek až do doby nejnovější, budují společnou prací dějiny jazyka. Jen spojení obou těchto disciplin, jež vlastně nelze od sebe odděliti a jež se navzájem doplňují, může vésti k opravdovému poznání historického vývoje jednotlivých jazyků.

To vše platí také o dějinách jazyka českého. Doba jeho historická počíná se IX. stoletím, kdy bohemismy v textech církevněslovanských (v Kijevských a Pražských zlomcích, v legendě o sv. Václavu) a jednotlivá česká slova v textech církevněslovanských a latinských po prvé nám prozrazují existenci jazyka českého a jsou prvními a nejstaršími jeho památkami. Od té doby máme svědectví taková nepřetržitě, s počátku (asi do stol. XIII.) pořád ovšem rázu podobného, t. j. ojedinělá slova v kontextech cizojazyčných, jež nám dovolují aspoň do jisté míry úsudek o hláskách a tvarech českého jazyka té doby; později počínají se objevovati texty souvislé, čím dál hojnější a rozsáhlejší, obraz o jazyce českém se stává zřetelnějším, poznáváme už nejen hlásky a tvary, ale i to, co je duší jazyka, jeho skladbu, a poznávajíce hojnější měrou poklad slovní, poznáváme také tvořivost jazyka českého.

Historickou dobu jazyka českého, pokud se hlásek a tvarů týče, máme popsánu tak jako žádný jiný jazyk slo-

vanský a jako málokterý z jazyků neslovanských v Historické mluvnici Gebauerově. Poněvadž v ní tato historická doba postavena na bezpečný základ, jak jej tehdy dovedla podati srovnávací mluvnice slovanská a indoevropská, máme v díle tom vzor historicko-srovnávací mluvnice, a historikovi jazyka nezbývá než fakta v díle tom zjištěná prostě zařaditi v proud svého líčení. Snad i pro skladbu máme podobný důkladný podklad v Gebauerově syntaxi, již v rukopise zanechal a jež bohdá v době dohledné bude vydána (některé části jednotlivé byly již otištěny v článcích časopiseckých).

Za to však lexikální stránka jazyka českého přes to, že se nám hned na samém počátku studií o českém jazyce dostalo slovníku tak znamenitého, jako je slovník Jungmannův, je dosud ještě úplně nezpracována. Nejenže nemáme historického slovníku — a v době dohledné ho ani mít nebudeme —, v němž by bylo lze sledovati život slov, jejich vznikání a zanikání, vývoj jejich významu a věci podobné, ale nemáme ani monografií, v nichž by byly zpracovány dějiny jistého okruhu slov, v nichž by bylo sledováno, jak se ty ony představy vyjadřovaly a vyjadřují, jak se způsob vyjadřování měnil, jak působily různé vlivy na jazyk po této stránce (bible, církev, humanismus atd.); nemáme dosud zpracovánu otázku cizích slov v češtině. Po té stránce musí historik jazyka dnes pracovati s materiálem kusým a neúplným.

Tyto nedostatky naší lexikografie způsobují, že také historický výklad o tvořivosti českého jazyka, výklad o tom, kterých útvarů zděděných se jazyk vzdal, kterých užívá k tvoření dalšímu, které slovotvorné prostředky nové si vytvořil, je dnes možný jen v nejhrubších rysech, neboť bez historického slovníku nelze si výklad takový mysliti.

Konečně pak historikovi, sledujícímu vývoj jazyka českého, vadí také značně neúplné dosud prozkoumání živé mluvy, prozkoumání českých nářečí: česká nářečí ve vlastních Čechách jsou prostudována dosud měrou jen nepatrnou; lépe již známe nářečí moravská a slovenská, ač i tu ještě daleko jsme toho, abychom znali nářečí ta dokonale po všech stránkách. K historické dialektologii učiněny jen nepatrné náběhy a studium geografického rozšíření určitých jevů jazykových, jež jinde (ve Francii, v poslední době i v Německu) dodělalo se již znamenitých výsledků, je u nás dosud v nejprvnějších po-

částech.[1]) A přece nářečí představují nám poslední fasi v dosavadním vývoji mluveného jazyka, fasi, kterou můžeme zachytiti a pozorovati, kdežto z dob minulých známe jazyk jen z památek psaných, jež podávají nám jazyk skutečně mluvený jen z části a jen výjimkou nám dávají poznati rozdíly dialektické.

V předhistorické době jazyka českého lze rozeznávati několik období. Srovnávací mluvnice slovanská srovnáním všech slovanských jazyků dospěla k poznání toho základu, z něhož se jazyky ty vyvinuly, takže dovedeme — tu určitěji, tu méně určitě — říci, které hlásky, tvary, vazby a výrazy jazyk ten, jejž zveme praslovanštinou, měl. Ze společného toho základu vývojem dalším se vyvinuly jednotlivé jazyky slovanské a také čeština, a období sáhající od té doby, kdy se čeština počala samostatně vyvíjeti, až do doby, kdy se počínají objevovati první stopy jazyka českého, je jedním takovým obdobím v předhistorickém vývoji češtiny, obdobím chronologicky posledním. Je to období, v němž se vyvinuly rozdíly, kterými se liší čeština již v nejstarších svých památkách od stavu, jaký předpokládáme pro praslovanštinu, a právě srovnání stavu, jaký předpokládáme pro praslovanštinu, a stavu, v kterém nalézáme češtinu na počátku dob historických, nás poučuje o tom, jaké změny se v češtině staly v tomto období předhistorickém.

Tím však, že si takto prodloužíme historii jazyka českého do praslovanštiny, není dána ještě nejzazší mez našeho poznání. Srovnávací jazykozpyt ukázal, že jazyky slovanské náležejí do velké skupiny jazyků indoevropských, jež se rovněž vyvinuly z jednoho společného základu — z indoevropského prajazyka. Srovnání jednotlivých jazyků indoevropských dává nám poznati, jak asi vypadal tento jazyk, z něhož se vyvinul také jazyk praslovanský. Tak lze prodloužiti dějiny jazyka českého praslovanštinou až do prajazyka indoevropského. Možná dost, že časem, až studium všech jazyků světa ještě dále pokročí, bude lze nalézti i souvislost indoevropských jazyků

---

[1]) Rozšíření výslovnosti souhlásky *v* jako *u* po samohláskách na konci slabik v nářečích českých sleduje A. Frinta v jazykově zeměpisném exkurse svého spisu Fonetická povaha a historický vývoj souhlásky *v* ve slovanštině (Rozpravy Čes. Akademie, tř. III., č. 42) na str. 19—25. Srv. i jeho článek O jazykovém zeměpisu v Národopisném Věstníku českoslov. 14, seš. 2, 1921, 76—85.

s jazyky jinými, — dnes to ještě možno není, jak o tom bude ještě dále řeč.

Takto můžeme tedy — a chceme-li míti historii jazyka českého přesně vědeckou, i musíme — vyjíti od indoevropského prajazyka, sledovati, jak se z něho vyvinula praslovanština a z ní zase čeština, až staneme na prahu doby historické; nastíniti tento předhistorický vývoj jazyka českého je úkolem následujících stránek.

Tak si představoval dějiny jazyka českého již J. Dobrovský, jenž ve znamenité své knize Geschichte der böhmischen Sprache und Litteratur (1792, po druhé s titulem Geschichte der böhmischen Sprache u. ältern Litteratur 1818) počíná výklad kapitolou »Alter und Ursprung der slavischen Sprache; älteste Sitze der Slaven« (kap. 1) a vykládá pak o poměru slovanských jazyků k jazykům ostatním (kap. 2), charakterisuje slovanštinu (kap. 3: Kurzer Abriss der slawonischen Sprache *a)* nach ihrer Materie, *b)* nach ihren Formen), výkladem o nářečích slovanských (kap. 4: Mundarten der slawischen Sprache) dospívá k výkladům o češtině (kap. 5: Böhmische Sprache atd.).

O poměru slovanštiny k jazykům ostatním nemohl ovšem míti Dobrovský náležité představy, neboť vědecké poznání o vzájemném poměrů jazyků, k nimž patří i slovanština, tou dobou teprve klíčilo: dvě léta před druhým vydáním Dobrovského Geschichte podal zakladatel indoevropského jazykozpytu srovnávacího Fr. Bopp v knížce Ueber das Konjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen Sprache (ve Frankfurtě nad Mohanem 1816) důkaz o příbuznosti hlavních jazyků indoevropských — a slovanština mezi nimi ještě ani nebyla. Na svou dobu byla kniha Dobrovského knihou znamenitou a nebyla, pokud pojetí se týče, překonána žádným z podobných spisů pozdějších. Takového vypsání dějin jazyka českého, jak si je tenkrát Dobrovský představoval, vůbec nikdo se již potom nepodjal, i nedostalo se dosud jazyku českému takového zpracování, jakého se dostalo jazyku německému už v Grimmově knize Geschichte der deutschen Sprache (1848, po čtvrté 1880) nebo v Schleicherově knize Die deutsche Sprache (1860, po páté 1888) a ovšem v některých spisích novějších, zejména v Hirtově knize Geschichte der deutschen

Sprache (v Mnichově 1919) nebo v knize Klugově Deutsche Sprachgeschichte (v Lipsku 1921).

Ani jiné jazyky slovanské nemají takového vypsání své historie. Brücknerovy Dzieje języka polskiego (Nauka i sztuka, tom 3., ve Lvově [1906], druhé vydání 1913) obracejí se především k širšímu kruhu vzdělaného čtenářstva, jemuž chce auktor předvésti výsledky dosavadní práce na tomto poli »zrzekając się formy uczonej, fachowej, wybierając treść najważniejszą, a formę najprzystępniejszą« a tak vylíčiti osudy polského jazyka »od wyodrębnienia się języka polskiego z gromady słowiańskiej aż do dni naszych«, při čemž v kapitole první je také stručný výklad o jazycích indoevropských a slovanských. O dějinách ruského jazyka způsobem naznačeným vykládá ve svých čteních kazaňský professor E. Budde (Лекціи по исторіи русскаго языка. V Kazani 1907, druhé vydání 1914), ale je to ovšem jen náběh k dějinám ruského jazyka takto myšleným.

Stránky následující mají podati úvodní kapitoly takto myšlených dějin jazyka českého, kapitoly, které líčí předhistorickou dobu jazyka českého a které by z největší části mohly býti také úvodními kapitolami k dějinám kteréhokoliv jazyka slovanského. Podle toho, co nahoře o předhistorické době jazyka českého pověděno, bude tu pojednáno nejprvé o indoevropském prajazyce, pak o tom, jak se z tohoto jazyka vyvinul jazyk praslovanský a jaké byly podstatné jeho známky, posléze o tom, jak se od společného tohoto základu oddělil jazyk český[1]) a jak se měnil až do počátku doby historické. To vše vyloženo bude bez vyčerpávajícího citování rozsáhlé literatury odborné, bez podrobného rozboru spletitých mnohdy sporných otázek — má se tu se stručným odůvodněním a s poukazy na nejdůležitější literaturu, kde najde se literatura ostatní, nastíniti obraz této praehistorie tak, jak se za dnešního stavu našeho vědění nastíniti dá.

---

[1]) Tak nastínil dějiny jazyků slovanských také Schleicher v článku »Kurzer Abriss der Geschichte der slawischen Sprachen« v Kuhnových a Schleicherových Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung 1, 1858, 1 nn.; rozeznává pět period: 1. das Slawische als indogermanische Ursprache; 2. das Slawische als slawischdeutsch; 3 das Slawische als lettoslawisch; 4. Periode der einen slawischen Grundsprache; 5. Periode der slawischen Dialekte.

2.

Srovnávací jazykozpyt ukázal, že většina jazyků evropských (řečtina, latina s jazyky románskými, keltské jazyky, germánské jazyky, jazyky baltské a slovanské, albánština) a několik jazyků asijských (armenština a jazyky t. zv. árské nebo také indoiránské t. j. indoevropské jazyky, jimiž se mluvilo a mluví v přední Indii a na Iráně) — nehledě k jazykům dávno vymřelým, jako je jaz. thracko-fryžský nebo jazyk tocharský v centrální Asii nebo hittitský v M. Asii, — jsou vespolek úzce příbuzny a že se vyvinuly z jednoho společného základu, z jednoho jazyka, jemuž říkáme indoevropský prajazyk. Srovnáváním uvedených jazyků poznáváme, v čem se vespolek shodují, které hlásky, tvary, vazby a která slova si odpovídají a tudíž sáhají svými začátky až do tohoto prajazyka, a tím poznáváme ráz onoho dávného jazyka, jeho grammatickou stavbu a jeho slovní bohatství.

Dnes můžeme říci s velkou pravděpodobností, že tento jazyk měl tolik samohlásek, kolik jich má řečtina, t. j. samohlásky *a*, *e*, *o*, *i*, *u*, a mohlysa mohlásky ty býti krátké nebo dlouhé. Vedle nich však měl prajazyk ještě nejméně dvě samohlásky, jejichž kvalitu nemůžeme charakterisovat s jistotou, ale podle toho, jaké místo samohlásky ty v soustavě samohlásek indoevropského prajazyka zaujímají, aspoň tolik lze o nich říci, že to byly samohlásky redukované, kvalitativně i kvantitativně méně výrazné než samohlásky ostatní. Obě se vyvinuly redukcí samohlásek jiných, a to jedna z nich redukcí samohlásek dlouhých *ē*, *ō*, *ā* — pro tu se ode dávna ujalo pojmenování ‚šva indogermanicum' a v písmě se označuje znakem *ə* — a druhá redukcí samohlásek krátkých *e*, *o*, *a*; pro označování její není ještě ustáleného znaku ani pojmenování, ale poněvadž vznikla stejným způsobem jako šva indogermanicum, lze ji nazývati ‚šva secundum', jak navrhl Güntert,[1]) a označiti ji podle toho v písmě znakem $ə_2$; pak se ovšem doporoučí místo *ə* psát $ə_1$.[2]) Toto $ə_1$ ve většině jazyků indo-

[1]) Indogermanische Ablautprobleme. Untersuchungen über Schwa Secundum, einen zweiten indogermanischen Murmelvokal. (Strassburg 1916).

[2]) Srv. Listy filologické 45, 1918, 376. Tak oba vokály označuje také E. Hermann. Güntert l. c. navrhuje znak *ə* pro šva secundum, *ɔ* pro šva primum, ale užívání starého znaku v novém

evropských splynulo se samohláskou *a*, jen v jazycích árských je za ně *i* : lat. *pater*, ř. πατήρ, got. *fadar* = něm. *Vater*, stir. *athir* vedle stind. *pitā*, av. *pitar-* (kmen) z prajazykového **pətē(r)* nebo lat. *statiō (stati-m)*, ř. στάσις, got. *staps* ‚místo, krajina' vedle stind. *sthítiḥ* ‚stání' z prajaz. **sthətis*. V některých jazycích zanikla tato hláska, byla-li v druhé slabice slova: srv. ř. θυγά-τηρ, stind. *duhi-tā* vedle got. *dauh-tar*, lit. *duk-tẽ*, sl. **dъk-ti* = csl. *dъšti*, č. *dci* atd. Druhý redukovaný vokál $ə_2$ již v prajazyce se snadno přizpůsoboval svému okolí, zejména následujícímu za ním neslabičnému *i u*; v tom případě se z něho vyvinulo *i u*. A ovšem také v jednotlivých jazycích jeho vývoj býval určován okolím, jak je to přirozené při neurčité jeho povaze. Odtud několikeré jeho zastoupení v témž jazyce, jehož příčiny nejsou dosud vždy jasné: v řečtině je za ně *a*, *ι*, *υ*, v stind. *a*, *i*, *u*, v jaz. baltsko-slovanských *i* (= slov. *ъ*), ale také *u* (= slov. *ъ*); v latině, stirštině, arménštině, albánštině je za ně *a*, v germ. *u*. Srv. na př. lat. *man-ēre*, ř. ἐμάν-ην, lit. *min-ėti*, sl. *mьn-ěti*, got. *mun-an* z býv. $mə_2n$-, jež v prajazyce vzniklo redukcí plného *men-*, jež vidíme v lat. *me-men-tō*, ř. μένος ‚mysl' atd.

Spojením samohlásek *e*, *o*, *a* se samohláskami *i*, *u* v jednu slabiku vznikaly dvojhlásky *ei*, *oi*, *ai*, *eu*, *ou*, *au*. Také $ə_1$ a $ə_2$ tvořily s *i* nebo *u* difthongy, ale difthongy $ə_1i$, $ə_1u$ úplně splynuly s *ai*, *au* (t. j. $ə_1$ v tomto případě i v jaz. árských se objevuje jako *a*) a difthongy $ə_2i$, e_2u, poněvadž se $ə_2$ připodobnilo následujícímu *i u*, přešly asi už v prajazyce v *ī*, *ū*. Podobně dlouhé samohlásky *ē*, *ō*, *ā* mohly tvořit difthongy s průvodným *i*, *u*, čímž vznikaly dvojhlásky s prvním komponentem dlouhým *ēi*, *ōi*, *āi*. Tyto t. zv. dlouhé difthongy udržely se v prajazyce jen částečně; v jistých případech ztrácely neslabičnou svou součást, čímž se z nich vyvinuly prosté dlouhé samohlásky. Kdy je prajazykové *ē*, *ō*, *ā* z pův. dlouhého difthongu, o tom nás poučuje etymologie. Téhož rázu jako tyto dvojhlásky je v podstatě také spojení uvedených samohlásek s nosovkami *n*, *m* nebo s liquidami *r*, *l* v jedné slabice, tak že lze mluviti také o dvojhláskách *ēr*, *ōr*, *ār*, *ēl*, *ōl*, *āl*, *ēn*, *ōn*, *ān*, *ēm*, *ōm*, *ām*. Dvojhláskovým útvarem je v podstatě také spojení takové, kde

významu by působilo zmatek. Hirt, Indogermanische Grammatik 2 (Heidelberg 1921) označuje šva secundum slovanským znakem *ъ*. Toto šva secundum je to, co dříve označovali Fortunatov znakem *a*, Meillet °, Hirt *e o a*.

neslabičné *i*, *u*, *r*, *l*, *m*, *n* je před samohláskami $\breve{e}$, $\breve{o}$, $\breve{a}$, (jsou to tak zvané dvojhlásky vzestupné), ale obyčejně se dvojhláskami rozumějí spojení taková, v nichž je neslabičná součást na místě druhém (t. zv. dvojhlásky sestupné).

Ve spojeních difthongických samohlásky *i*, *u* se stávají neslabičnými (píší se v případě tom obyčejně $\underset{\frown}{i}$, $\underset{\frown}{u}$). Takovéto neslabičné *i*, *u* ($\underset{\frown}{i}$, $\underset{\frown}{u}$) se vyskytovalo i mimo spojení dvojhlásková. V prajazyce nebylo vůbec spirantických souhlásek *j*, *v*; hlásky *j*, *v* indoevropských jazyků v dobách historických ještě zřetelně projevují svůj původ ze samohláskového neslabičného *i*, *u*.[1])

Jako hlásky *i*, *u* jsou dílem slabičné dílem neslabičné, tak také liquidy *l*, *r* a nosovky *m*, *n* se vyskytovaly ve dvojí funkci: byly neslabičné, ale také mohly se státi slabičnými (slabikotvornými); v tom případě se označují $\underset{\circ}{l}$, $\underset{\circ}{r}$, $\underset{\circ}{m}$, $\underset{\circ}{n}$ (srv. čes. *srna*, *vlna*, *sedm*). Byl o to sice veden svou dobou tuhý spor, měl-li indoevropský prajazyk takovéto slabikotvorné liquidy a nosovky; někteří tvrdili, že hlásky takové v prajazyce neexistovaly, že vždy býval při hláskách takových živel samohláskový, a opírali se o nepopíratelnou skutečnost, že se v jazycích indoevropských skoro vesměs tam, kde se pro prajazyk předpokládá slabikotvorná liquida nebo nosovka, vyskytuje skupina samohlásky s liquidou nebo nosovkou (po případě to, co se z takovéto skupiny vývojem dalším vyvinulo).[2])

Spor ten byl do značné míry vlastně zbytečný, neboť pravda byla patrně na obou stranách, jak ukazuje zejména pozorování těch jazyků živých, které mají dosud na př. slabičné *r* nebo *l*. Vidí se totiž, že i tam, kde mluvíme o takovémto $\underset{\circ}{r}$, $\underset{\circ}{l}$, ve skutečnosti vedle liquidy je silnější nebo slabší živel samohláskový. Někdy lze jej pozorovati i při bedlivém poslouchání: tak na př. V. A. Bogorodickij popisuje srbsko-chorvatské $\underset{\circ}{r}$ tak, že prý lze slyšeti za takovýmto *r* minimální vokál na přechodu k následujícímu konsonantu (Рус. Филол. Вѣстникъ 67, 1912, 205) a podobně již 30 let před ním R. Brandt ve spise Начертаніе славянской акцентологіи (1880) na str. 47. A pozorování to potvrzuje

[1]) Srv. E. Hermann, Nachrichten der Göttinger gelehrten Gesellschaft 1918, str. 157 nsl.

[2]) Srv. F. Bechtel, Hauptprobleme der indogermanischen Lautlehre seit Schleicher (Göttingen 1892) str. 114—143, J. Schmidt, Kritik der Sonantentheorie (Weimar 1895).

také fonetika experimentální: pařížský fonetik Rousselot shledal to o srbsko-chorvatském r̥ (Principes de phonétique expérimentale 2, v Paříži 1897, 641) ve slovech *trg*, *vrt*, *prst*, a u nás J. Chlumský (Pokus o měření českých zvuků a slabik v řeči souvislé, v Praze 1911, str. 70), při jehož pokusech u obou expertů jevil se při r̥ samohláskový živel před *r* i po něm; pozorování to souhlasí s tím, že v nářečích se z tohoto samohláskového elementu vyvíjejí plné samohlásky dílem před liquidou, dílem za ní (morav. *pryst*, *vryba* vedle *kyrk*, *syrp* atd.), jak to vyložil již Gebauer v Historické Mluvnici 1, 290 nn.

Tak tomu bylo patrně i v prajazyce: jako v češtině mluvíme o samohláskovém r̥, l̥ a víme, že je při něm element samohláskový, tak také asi i pro prajazyk můžeme předpokládat slabikotvorné r̥, l̥, m̥, n̥ se silnějším nebo slabším průvodným živlem samohláskovým podle toho, jak slovo bylo vysloveno. Jistě ovšem nebylo r̥, l̥, m̥, n̥ před samohláskou. Není ovšem nemožné slabičné *r*, *l*, *m*, *n* před samohláskou, jak je viděti na př. ze srb.-chrv. *ȕmro* [trojslabičně], *tȑo* [dvojslabičně][1]) nebo angl. *written it* [=*ritn̥ it*], *seldom is* [= *seldm iz*][2]) nebo i z mor. (císařov.) *sedn̥ást*, *osn̥ást* (Čes. Lid 6, 587). Ale není nejmenší příčiny předpokládati takovéto r̥, l̥, m̥, n̥ před samohláskami pro prajazyk, neboť v případech takových všechny jazyky, i ty, které jinak zachovaly r̥, mají před souhláskami těmi samohlásku, bylo tu tedy $ə_2r$, $ə_2l$, $ə_2m$, $ə_2n$.

V systému samohlásek indoevropského prajazyka uvádívají se i dlouhé slabičné liquidy a nosovky (l̥̄, r̥̄, m̥̄, n̥̄). Že samohláskové liquidy a nosovky skutečně dlouhé být mohou, o tom nás poučují zase živé jazyky, na př. nářečí moravská a slovenská, kde nalézáme *vl̄ček*, *vr̄ba*, *kn̄ža* atd. (srv. Gebauer Historická mluvnice 1, 300 n.). Zdali však takové dlouhé samohláskové liquidy a nosovky měl skutečně indoevropský prajazyk, je velmi nejisto. Zatím je nám toto r̥̄, l̥̄, m̥̄, n̥̄, jen značkou pro jistý prajazykový útvar slabičný, vzniklý redukcí slabik, jež obsahovaly vedle liquidy nebo nosovky dlouhou samohlásku *ē*, *ō* nebo *ā*, po případě redukcí dvou-

---

[1]) Srv. i srb.-chrv. *četr̥est*, jež v desítislabičném verši *i četr-est od grada levera* (Kraljević Marko u narodnim pjesmama, uredio J. Filipović, Zagreb 1891, str. 3) je trojslabičné.

[2]) Srv. J. Wright, Comparative Grammar of the Greek Language (Oxford 1912), str. 34.

slabičných útvarů takových jako *erə*, *elə*, *enə*, *emə*. O fonetické platnosti tohoto útvaru nelze říci nic bezpečného.

Vedle uvedených již souhlásek *r*, *l*, *m*, *n* měl prajazyk sykavky *s* a *z*; *z* se však nevyskytovalo samostatně, nýbrž jenom za *s* v sousedství souhlásek znělých, na př. vedle *sed-* (lat. *sedēre*, slov. *seděti* atd.) bylo po zániku kořenné samohlásky *zd-*, jež vidíme ve slově **ni-zd-os* (lat. *nīdus*, něm. *nest* atd.).

Ražených souhlásek měl prajazyk více než kterýkoliv z indoevropských jazyků v době historické — nejvíce ještě se mu po této stránce blíží jazyk staroindický. Vedle neaspirovaných explosiv byly explosivy aspirované (*p*, *b*: *ph*, *bh*; *t*, *d*: *th*, *dh*: *k*, *g*: *kh*, *gh*), třebaže aspirované neznělé (*th*, *ph*, *kh*) byly poměrně řídké; vzácná byla také znělá retnice *b*. Vedle zadopatrových explosiv *k*, *g*, *kh*, *gh* měl prajazyk ještě dvě řady obdobných hlásek: jednu takovou, že jejich výslovnost byla labialisovaná, t. j. při jejich artikulování byly účastny také rty (označují se různě, na př. k^u, g^u, k^uh, g^uh); řadu druhou nedovedeme blíže určiti foneticky,[1]) ale o její existenci nelze pochybovati: jsou to hlásky, které se v jedněch jazycích jeví jako sykavky, v jazycích druhých jako zadopatrové explosivy (srv. řec. *δέκα*, lat. *decem*, got. *taíhun* vedle slov. *desętь*, lit. *dẽšimt*, stind. *dáśa*); tato různost se zajisté vyvinula ze základu jednoho, jejž obyčejně zveme palatálními explosivami (a označujeme *ḱ*, *ǵ*, *ḱh*, *ǵh*). Bylo sice opětovně pochybováno o tom, máme-li všechny tři řady předpokládati pro prajazyk, ale bez positivního výsledku.[2])

---

[1]) Je pravděpodobné, že to byly palatálně vyslovené hlásky *k*, *g*, *kh*, *gh*. Že to nebyly sykavky, o tom svědčí prajazykový výraz pro ‚sekyru', jenž žije v řec. *πέλεκυς* a stind. *paraśúḥ*: podle toho, že v řečtině je *k* proti stind. *ś*, mělo slovo toto v prajazyce palatální hlásku *ḱ*. Slovo to přejato je ze sumerštiny (sumer. *pilakku*), kdež vidíme v slově tom souhlásku *k*; ta patrně na půdě indoevropské vyslovována v tomto slově palatálně a měnila se pak tak, jak nahoře naznačeno.

[2]) O tomto problému po Bechtlovi Hauptprobleme der idg. Lautlehre (1892) 291—372 jedná J. Dutoit Zur Geschichte und Kritik der Gutturaltheorie (Programm des kgl. Luitpoldgymnasiums in München 1905–6). Srv. i Listy fil. 26. 1899, 26 n. 96 n., a 35, 1908, 61. Nejnověji dovozuje Reichelt IF. 40, 1922, 40—81, že labioveláry se vyvinuly jen v jedné části prajazyka (v té, jež se stala východištěm t. zv. kentumových jazyků, v. str. 28.) z prostých velár *k*, *g*, *gh* za jistých podmínek (jestliže byla v téže slabice souhláska retná,

Posléze měl prajazyk ještě řadu souhlásek spirantických, jichž rovněž foneticky blíže nedovedeme určiti, jejichž existenci však poznáváme z takových případů, kde proti souhláskám zubným jedněch jazyků stojí souhlásky sykavé v jazycích druhých (řec. *τέκτων* ‚řemeslník': lat. *texo* ‚pletu, tkám', stind. *takšati* ‚teše'; ř. *ἄρκτος* ‚medvěd', stir. *art*: lat. *ursus*, stind. *ṛ́kšaḥ* atd.). Z této dvojitosti usuzujeme, že na místech těch (je to vždycky po velárách, labiovelárách nebo palatálách) původně byly hlásky spirantické, z nichž se v jazycích indoevropských pak vyvinuly jednak sykavky, jednak explosivy zubné. Předpokládané souhlásky ty se označují obyčejně *þ*, *þh*, *đ*, *đh*.

Dlouhé samohlásky a dvojhlásky měly v prajazyce dvojí výslovnost, zakládající se podle všeho na tom, jak se měnila výška hlasu při jejich pronášení; dvojí tento způsob vyslovování délek zveme intonací. Tato dvojí intonace se jevila v slabikách přízvučných i nepřízvučných; my ji však přímo poznáváme jen v slabikách přizvukovaných, poněvadž různost ta se v slabikách přízvučných jevila také různým přízvukem: odtud dvojí akcent délek řeckých (akut a circumflex) a délek litevských (přízvuk ražený a tažený) v době historické. Pro prajazyk zaručuje nám dvojí tuto intonaci shoda řečtiny a litevštiny v přizvukování celé řady koncovek: na př. gen. sing. *θεᾶς* (vedle nom. *θεά*): lit. *mergõs* (*mergà* ‚dívka'), dat. pl. *θεοῖς*: lit. instr. plur. *dievaĩs*, ř. lok. sing. *Ἰσθμοῖ*: lit. *namiẽ* ‚doma', gen. plur. *θεῶν*: lit. *dievų̃* atd. Tím je dosvědčena dvojí intonace prajazykových délek v slabikách koncových. Pro délky středoslovné dvojí tuto intonaci dokázati nelze, protože v řečtině v slabikách středoslovných se řídí přizvukování podle zvláštních, sekundárních, ryze řeckých pravidel (záleží na kvantitě samohlásky poslední slabiky), a rozdíl mezi akutem a cirkumflexem uprostřed slova nemá tedy nijakého významu pro stanovení kvality přízvuku prajazykového. V litevštině i uprostřed slova se činí rozdíl mezi délkami raženými (tak se říká v litevštině délkám s přívukem odpovídajícím řeckému akutu) a délkami taženými (to jsou ty, jejichž přízvuk odpovídá řeckému circumflexu); rozdíl dvo-

v přímém sousedství s *n*, před *i*, *į*). Ale všechny případy, v nichž se labioveláry podle svědectví těch jazyků, jež je rozlišují od prostých velár, vyskytovaly, vyložiti se mu nepodařilo.

jích délek se pozoruje také ve slovanštině (v. str. 49). Z toho ještě ovšem nelze čerpati důvod, že tomu tak bylo i v prajazyce. Ale je velmi pravděpodobné, že rozdíl, který je dokázán pro prajazykové slabiky koncové, byl v prajazyce také uprostřed slova.

V čem rozdíl ten záležel, přesně říci nedovedeme; vždyť i při žijících dosud jazycích, v nichž se rozdíl takový zachoval (v litevštině na př.), se rozdíl ten popisuje rozmanitě, a je rozdíl ten dost jemný, neboť někteří i dobří znalci (jako při litevštině na př. Schleicher) rozdílu toho nepozorují. Podle toho, kdy se vyskytuje intonace, jež se jeví v řečtině jako circumflex a v litevštině jako přízvuk tažený[1]) — říkává se jí obyčejně intonace tažená (intonation douce, geschleifte Intonation), kdežto intonace způsobu druhého sluje intonace ražená, (intonation rude, gestossene Intonation), — a podle toho, jak se jeví intonace tyto a jejich rozdíl v jednotlivých jazycích[2]) a jejich vliv ve vývoji příslušných hlásek,[3]) lze se domnívati, že délka tažená byla o něco delší než délka ražená (asi tak, že délka ražená byla dvoumorová, délka tažená třímorová), a dále, že délka ražená byla jednovrcholová (ton stoupal a náhle klesl), kdežto délka tažená dvouvrcholová (ton celkem rovnoměrně klesal a zase stoupal). Lze tedy přízvuk ražené slabiky dlouhé charakterisovati jakožto přízvuk stoupavý, přízvuk tažené slabiky jakožto klesavý, což potvrzuje také shoda slovanštiny s řečtinou v této věci.

---

[1]) Taženou intonaci mají délky vzniklé kontrakcí (na př. koncovka dativu sing. *o*-kmenů zněla *-ōi̯*, srv. řec. *θεῷ*, a vznikla stažením kmenového *o* s příponou dativní *-ei̯*), nebo délky, po nichž, zajisté za jistých podmínek, odpadlo původně za nimi následující *r* nebo *n*, snad také *i̯* nebo *u̯* (lit. *motẽ*: ř. *μάτηρ* = prajaz. **mātḗr*: **mātē̃* atd.).

[2]) Řec. cirkumflex je přízvuk sestupný; je to patrno již z toho, že samohláska vzniklá v řečtině kontrakcí má cirkumflex jen tenkrát, měla-li první z kontrahovaných samohlásek přízvuk (*φιλέω* : *φιλῶ*); měla-li přízvuk samohláska druhá, měl vokál kontrakcí vzniklý akut (*ἑστώς* < *ἑσταώς*): tedy ~ = ◡◡, ´ = ◡́◡. Dosvědčují to i zprávy grammatiků. Litevský přízvuk tažený (odpovídající ř. cirkumflexu) je vzestupný (stoupavý) a přízvuk ražený je sestupný (klesavý). Ale ve slovanštině lit. raženému odpovídá přizvukování, ukazující na přízvuk vzestupný (v. str. 49).

[3]) V lit. koncové dlouhé samohlásky s intonací raženou se krátí, s intonací taženou zůstaly dlouhými (*mergà* : *mergõs* = ř. *θεά* : *θεᾶ* atd.); totéž platí o koncových délkách germánských (got. *giba* : *gibōs*).

Již z toho je patrno, že přízvuk prajazykový byl převahou melodický, t. j. slabika přízvučná se vyslovovala vyšším tonem než slabiky nepřízvučné. Takový byl ovšem prajazykový přízvuk v té době, kterou poznáváme srovnáváním jednotlivých jazyků, jež se z tohoto prajazyka vyvinuly, tedy v době, která přímo předcházela před nenáhlým osamostatňováním jednotlivých jeho dialektů (pozdějších jazyků indoevropských). Doba tato je ovšem výsledek dlouhého vývoje tohoto jazyka, a ve starší periodě tohoto vývoje býval podle všeho přízvuk prajazyka důrazový (exspiratorní), t. j. přízvučná slabika se pronášela s větším důrazem; svědčí o tom ta okolnost, že se v jistém období prajazyka samohlásky v nepřízvučných slabikách redukovaly a to samohlásky dlouhé v $ə_1$, samohlásky krátké v $ə_2$, (v. str. 7) a po případě i úplně zanikaly; to lze vysvětliti jen působením silného přízvuku důrazového. Tímto způsobem vznikly v prajazyce vedle útvarů s plnou samohláskou v slabice kořenné nebo odvozovací útvary se samohláskou redukovanou v těchto slabikách a útvary, v nichž samohláska úplně zanikla. Tak kořenná slabika *dō-* (dáti) zněla v postavení nepřízvučném *də₁-* (srv. lat. *dōnum* vedle *datus*), vedle *sthā-* (stanouti) bylo *sthə₁-*, (ř. *ἵστᾱμι* ‚postavuji' : *στατός* ‚postavený' = lat. *status*, stind. *sthitáḥ*), vedle *sē-* (síti) bylo *sə₁-* (lat. *sēmen, sēvī* : *satus*) atd. Vedle *e* se v téže slabice objevovalo $ə_2$ (odtud na př. sl. *tьlo* ‚půda', lit. *tilės* ‚prkénka na dně člunu' vedle lat. *tellus*, stind. *tálam* ‚půda, země'; slov. **čьtyre* = č. *čtyři*, lat. *quattuor*, řec. aiol. *πίσυρες* vedle *četyre*, ř. *τέτταρες*, lit. *keturì* a pod.). Jindy samohláska úplně zanikla: odtud ř. *λιπεῖν* vedle *λείπειν*, *λιπών* vedle *λείπων*, *φυγεῖν* vedle *φεύγειν*, *μέμνημαι* vedle *μένος*, *γίγνομαι* vedle *γένος*, *πατρός*, *πατρί* vedle *πατέρα*, *πατέρες* atd. Mluvívá se tu o různých stupních: o stupni redukovaném a zánikovém (nullovém) vedle stupně plného, neoslabeného. Kromě těchto stupňů byl ještě stupeň obsahující samohlásku zdlouženou: vedle *e* bylo *ē* (na př. lat. *sedeo* : *sēdī*, *venio* : *vēnī*, ř. *πατέρα* : *πατῆρ*, *ποιμένα* : *ποιμήν* atd.), vedle *o* je *ō* (lat. *fodio* : *fōdī*, ř. fut. *ὄψομαι* ‚uvidím' : perf. *ὄπωπα* atd.), vedle *a* je *ā* (lat. *ago* : *ambāgēs* ‚okliky, vytáčky').

S povahou melodického přízvuku, jenž časem nastoupil v prajazyce místo přízvuku exspiratorního, souvisí další zjev, jejž ve vzájemném poměru indoevropských samohlásek pozorujeme: samohláska *e* přešla v *o* (a *ē* v *ō*) za jistých poměrů

přízvukových (na př. když přešel přízvuk pův. hlavní v přízvuk vedlejší) a odtud je velmi časté střídání *e* s *o* v jazycích indoevropských; srv. lat. *tego* : *toga*, ř. *φέρω* : *φόρος* ‚daň, poplatek', sl. *nesti* : *nositi*, ř. *ῥήγνυμι* ‚lámu' : perf. *ἔῤῥωγα* atd. Tu se mluví o odstínu stupně plného. Souhrn těchto zjevů, jež jsou výsledkem změn vzniklých v různých dobách a z různých příčin, ale úzce souvisících s poměry přízvukovými, nazýval se dříve stupňováním samohlásek; nyní se raději mluví o střídání samohlásek (alternation vocalique, чередованіе гласныхъ) anebo se užívá německého terminu ‚ablaut', jenž se stal mezinárodním terminem odborným pro tento zjev. Poněvadž jednotlivé kategorie tvarové a slovní byly přízvukem na určité slabice charakterisovány a s přízvukem souvisel stupeň samohlásek v jednotlivých slabikách, byly tyto kategorie tvarové a slovní charakterisovány stupněm samohlásky v slabice kořenné nebo odvozovací: na př. perfektum aktivní mívalo v sing v kořenné slabice stupeň *o* (ř. *ἐγενόμην* : *γέγονα*, *ῥήγνυμι* : *ἔῤῥωγα* atd.), t. zv. aorist silný měl stupeň nullový (*λείπω* : *ἔλιπον*), substantiva *i*-kmenová měla hojně stupeň redukovaný nebo nullový (ř. *στάσις*, stind. *sthítiḥ*, lat. *stati-ō*) atd. Tak se stalo střídání samohlásek prostředkem slovotvorným.

Již z těchto výkladů je patrné, že slovní přízvuk byl v prajazyku volný, t. j. nebyl vázán na určité místo ve slově, jako na př. u nás, kde je vždy na slabice první, nebo v polštině, kde je vždy na slabice předposlední, nebo v latině, kde byl v době historické vázán na druhou nebo třetí slabiku od konce slova, atd.; a byl dále pohyblivý, t. j. mohl i v témž slově v různých jeho tvarech býti na různých místech (srv. řec. *ποδός*, *ποδί* vedle *πόδα* = stind. *padáḥ*, *padé* vedle *pádam* atd.). Pokud se tkne přízvuku větného, byla již v prajazyce také slova bezpřízvučná, enklitická nebo proklitická. Enklitické byly na př. některé tvary zájmen osobních, četné partikule; ale enklitické bylo také sloveso po praeverbiu (srv. řec. *ἔξεστι*, *ἔνεστι*) a pravděpodobně sloveso v hlavní větě vůbec (nestálo-li na prvním místě věty), kdežto ve větě vedlejší mělo plný přízvuk. Také vokativ byl enklitický, byl-li uprostřed věty, ale byl plnopřízvučný (s rozmanitým přízvukem podle povahy volání), byl-li na počátku věty.

Po stránce tvaroslovné byl prajazyk mnohem pestřejší, než jak se nám jeví jazyky z něho vzešlé v dobách historických. Jeho deklinaci, rozlišující trojí číslo (singulár,

duál a plurál), musíme si podle všeho představit tak, že měl jazyk ten k disposici značný počet rozmanitých tvarů, které však nebyly tvary paradigmatickými, t. j. netvořily se všecky od každého substantiva nebo adjektiva, a naopak ke každému takovému tvaru nebyly zase nutné tvary ostatní — měly tvary ty více ráz našich adverbií. Lze si věc tu představit asi tak jako na př. naše adverbia *velmi*, *velmě*, srb.-chrv. *veoma* atd., která náležejí k základu, jejž vidíme v adjektivu stč. *velí*, nčes. *veliký* atd., ale nemůžeme říci, že by to byly určité pády tohoto základního adjektiva, od něhož pádů jiných ani nemáme, a na druhé straně nemůžeme takovýmto způsobem podobné tvary tvořit od kteréhokoliv adjektiva. Podobně byla v prajazyce hojnost takovýchto tvarů rázu víc adverbiálního a významu dost širokého, v nichž druhdy nerozlišováno ani grammatické číslo (t. j. mohlo se jich užiti jako singuláru nebo plurálu, jak toho zbytky vidíme ještě v řeckých tvarech na *-φι*, jež mohou mít význam jednotný i množný, srv. na př. hom. *ἴφι* ‚silou', vedle *τὼ δέ οἱ ὄσσε δακρύοφι πλῆσθεν* ‚oči se mu naplnily slzami' nebo *αὐτοῖσι ὄχεσφι* ‚se samým vozem' atd.).

Plně t. j. paradigmaticky jistě byly rozvity již v prajazyce vedle nominativu jakožto výrazu jmenovacího a výrazu pro podmět děje slovesného a vedle vokativu, jenž byl více rázu interjekcionálního, ještě akkusativ, jakožto výraz, jímž doplňován, blíže určován děj slovesný (proto na př. *ire Romam* je se stanoviště historického právě takový akkusativ jako ve výrazech *capere Romam*, *diruere Romam*), dále byl tvar dost rozmanitě tvořený (příponami *-ei*, *-ai*, *-i*) na označení místa (ať na otázku ‚kam' nebo na otázku ‚kde'; rozdíl ten nebyl vyjadřován tvarem příslušného jména, nýbrž významem slovesa); je to tvar, z kterého se časem vyvíjejí tvary dva, dativ a lokál; posléze měl prajazyk také zvláštní tvar znamenající východiště děje slovesného, to, odkud se co vzdaluje, tvar vyjadřující to, co vyjadřuje v jazycích indoevropských ablativ. Zvláštní tvar genitivní byl u jmen jen v čísle množném, nikoli však v čísle jednotném (odtud rozdíly, jež v tomto tvaru vidíme v jednotlivých jazycích indoevropských); to, co se později, v dobách historických, vyjadřuje t. zv. genitivem vlastním, adnominálním, vyjadřovalo se původně prostředky jinými, zejména také adjektivy a naše slovanská vazba possessivních adjektiv a vůbec souřadného

přívlastku, vazba, kterou nalézáme také na půdě jazyka řeckého a latinského v starších dobách, je původnější a starobylejší než vazby genitivní, jež nalézáme ve většině jazyků indoevropských a také v latině a řečtině doby klassické.

Adjektiva se skloňovala jako jména podstatná, ale vyjadřovala grammatický rod (mužský, ženský, střední) substantiva, jež bylo adjektivem blíže určeno. Adjektivum vyjadřujíc vlastnost, mohlo vyjadřovati také relativní míru vlastnosti; mluvívá se v tom případě o stupňování adjektiv. Příslušné tvary — komparativ a superlativ — se tvořily zvláštními suffixy: ke komparativnímu suffixu *-iōs*, *-iēs*, *-is* (srv. lat. *maior* : *maies-tas* : *magis*) náležel superlativní suffix *-isto-* (řec. *μέγιστος*) a ke komparativu na *-tero-* (srv. řec. *γλυκύ-τερος*) náležel superlativ na *-tə₂mo-* (lat. *optimus*). Poměr komparativu a superlativu k positivu byl velmi volný: komparativy a superlativy byly útvary samostatné, tvořené přímo od kořenů (nikoliv od kmenů příslušných adjektiv) — srv. ř. *ἡδύ-ς*, komp. *ἡδίων*, superl. *ἥδιστος* = stind. *svādúḥ*, *svādīyas-*, *svádiṣṭhaḥ* (= sthn. *suozisto*). Byly komparativy, k nimž vůbec nebylo etymologicky identického positivu: v různých jazycích indoevropských vidíme, jak v jistých významových kategoriích adjektivních komparativ a superlativ se doplňují od základů docela jiných (srv. č. *velký* — *větší*; *malý* — *menší*: lat. *parvus* — *minor*; č. *dobrý* — *lepší*: lat. *bonus* — *melior*: něm. *gut* — *besser*; č. *zlý* — *horší*: lat. *malus* — *peior* atd.).

Tak jako jména ani zájmena osobní neměla zvláštního tvaru genitivního, poněvadž vztahy possessivní a vůbec funkce genitivu adnominálního vyjadřovala possessiva, dost rozmanitě tvořená (srv. lat. *meus*, slov. *mojь*, stprus. *mais;* av. *ma-*, ř. *ἐμός*; lit. *mānas*, got. *meins* atd.). Jinak měla zájmena tato dost tvarů, přízvučných a nepřízvučných, tvořením se neshodujících ani s tvary jmennými ani s tvary zájmen rodových (srv. lat. *mihi*, stind. *máhjam;* lat. *tibi*, stind. *túbhjam*, slov. *tobě* atd.), významu leckdy dost širokého (stind. *naḥ*, *vaḥ* má význam akkusativní, genitivní a dativní, v církevní slovanštině a staré ruštině se užívá duálových tvarů *na*, *va* ve významu akkusativu a dativu). Charakteristickou známkou těchto zájmen je, že mají jiný kmen pro singulár a jiný kmen pro plurál (srov. lat. akk. *mē* : *nōs*, *tē* : *vōs*, slov. *mę* : *ny*, *tę* : *vy* atd.), s čímž souvisí to, že koncovky plurálu byly pů-

vodně tytéž jako v singuláru, neboť ponětí mnohosti bylo vyjádřeno již kmenem (srv. řec. akk. sing. *ἐμέ* : akk. plur. [aiol.] *ἄμμε*, *σέ* : *ὔμμε*, lat. *tibī* : *vōbī-s*, kde *s* přidáno později vlivem jmenné koncovky dativu plur. *-bos*, *-bus* atd.), dále mají tato zájmena jiný kmen pro nominativ a jiný pro pády ostatní (lat. *ego* : *mē*, got. *ik* : *mik*, *weis* : *uns*, něm. *wir* : *uns*, *ihr* : *euch* atd.).

Zájmena rodová měla rovněž hojně rozmanitých tvarů; na rozdíl od jmen (a zájmen osobních) měla zvláštní tvar pro gen. sing. (stind. *tásja* : ř. *τοῖο* : got. *þis* : sl. *čьso*); také instrumentální tvary byly vyvinuty. Zájmenných kmenů byla celá řada a od nich tvořeny rozmanité tvary, z nichž teprve časem některé kmeny vytvořily celé paradigma a některé tvary se staly paradigmatickými: v jedněch jazycích se úplně vyvinuly zájmenné kmeny, které v jazycích jiných buď úplně zanikly nebo se uchovaly jen v nepatrných zbytcích. Tím si vysvětlíme, že to, co Latiník vyjadřuje zájmenem *hīc*, vyjadřuje Litvan a Slovan zájmenem docela jiným, ale starobylým, lit. *šis*, slov. *sь* (čes. *sen*), z kteréhožto zájmena má zase latina jen nepatrné zbytky v partikuli *-ce* (*hīce*, *huiusce*, *ec-ce* z **ed-ce*, *ce-do* ‚sem s tím‘); nebo že to, co v latině označováno zájmenem *ille*, označováno v slovanštině a litevštině zájmenem (slov. *onъ*, čes. *onen*, lit. *añs*), z něhož latina má jen nepatrné zbytky ve slově *enim* atd.

Slovesné tvary prajazykové zejména byly velmi hojné a pestré. Vedle trojí osoby a trojího čísla rozeznávalo se aktivum a medium (ale nebylo zvláštního passiva), vytvořen byl system tvarů praesentních, perfektních a aoristových (o futuru není docela jisto, bylo-li již přesně vytvořeno v prajazyku), byly tvary s příponami primárními a sekundárními (jindy se jim říká přípony časů hlavních a vedlejších), byly různé způsoby (konjunktiv, optativ; imperativ se původně rovnal pouhému kořeni nebo kmeni, srv. lat. *ī*, *age*, ř. *ἄγε* atd., jenž časem sesilován partikulemi, srv. ř. *ἴ-θι* : stind. *i-hi*, ř. *ἴστω* z **vid-tōd*: stind. *vit-tād* atd.). Všecky tyto tvary se netvořily vždy stejným způsobem (některé tvary se tvořily jinak u sloves thematických a jinak u sloves athematických), tvary různých sloves se navzájem doplňovaly v paradigma — byla to pestrost, jakou vidíme v době historické ještě při slovese védském a do značné míry také při slovese homérském. Rozmanitými prostředky kmenotvornými (reduplikací a odvozovacími příponami) byla tvořena

intensiva, desiderativa, kausativa atd. Infinitivů v tom smysle, jak my tomu nyní rozumíme a jak je v indoevropských jazycích nalézáme, v prajazyce nebylo, ale byla tvořena dost rozmanitě substantiva verbálná a také verbálná adjektiva; z těchto slovesných adjektiv některá už v prajazyce dostala se do úzkého spojení s tvary slovesnými a stala se t. zv. participii (participia praes. act. na *-nt*, part. praeteria act. na *-s*), jiná stala se jimi později v tom či onom jazyce (adjektiva na *-mo-* v slovanštině a baltštině, na *-no-* v slovanštině, sanskrtě a germánštině atd.).

Po stránce syntaktické lze celkem poznamenati, že užívání duálu bylo životné a přesné — označovaly se jím dvě bytosti, které se pravidelně vyskytují spolu (tedy ne kterékoliv dvě bytosti). Základní význam pádů byl již naznačen. Pokud se vět týče, bylo zajisté vedle vět slovesných hojně mluveno ve větách neslovesných, interjekcionálních, kde jádro věty (praedikát) bylo vyjádřeno výrazem rázu interjekcionálního rozmanité povahy (to jsou věty takové jako naše *vodník žbluňk do vody*), a jmenných (takových jako lat. *omnia praeclara rara*, ř. *οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη*, č. *učení mučení* atd.) a také ve větách bezpodmětých, v nichž podmět nebyl slovně vyjádřen, buď že šlo o výraz dějů a stavů, jejichž podmět nebyl znám (ř. *ὗει*, l. *pluit*, čes. *prší*, stind. *váršati*) anebo byl neurčitý. Z vedlejších vět lze pravděpodobně prajazyku přičísti jen věty relativní, srv. relativní zájmeno ř. *ὅς*, stind. *jaḥ* a sl. *jь(že)* z prajaz. **i̯os*; jinak vládla parataxe. Nebylo tedy podřadných spojek; spojky souřadné lze pro prajazyk zcela jistě předpokládati dvě: **kʷe* (= ř. *τε*, lat. *que*, stind. *ca*) znamenající ‚a, i', a **u̯ĕ* (lat. *-ue*, ř. *-ϝε* v *ἦέ*, stind. *vā*) s významem ‚nebo'.

Předložek v prajazyce nebylo; ty se vyvinuly až v jednotlivých jazycích z původních adverbií, jež blíže určovala to, co spojením slovesa s příslušným pádem substantiva již úplně bylo vyjádřeno. Vidíme ještě v řečtině, jak předložky některé se vyskytují způsobem starším také ještě jako adverbia; srv. na př. u Homera v popise štítu Athenina: *ἀμφὶ δ' ἄρ' ὤμοισιν βάλετ' αἰγίδα . . . δεινήν, ἣν πέρι μὲν πάντῃ φόβος ἐστεφάνωται, ἐν δ' ἔρις, ἐν δ' ἀλκή, ἐν δὲ κρυόεσσα ἰωκή, ἐν δέ τε Γοργείη κεφαλὴ δεινοῖο πελώρου* (Il. 5, 738 násl.), ‚kol plecí přehodila si (Athena) štít . . . hrozný, jejž kolkolem všude děs vroubí, tam svár, tam síla, tam hrozný útok,

tam i hlava Gorgony, obludy děsné' (*ἐν* = tam, tu); nebo *οὐδ' ἄνδρες νηῶν ἔνι τέκτονες, οἵ κε κάμοιεν νῆας ἐυσσέλμους* (Od. 9, 126) ‚a není tam mužů stavitelů lodí, kteří by zbudovali lodi krásně kryté'. Teprve později v samostatném životě jednotlivých jazyků tato adverbia uváděna v bližší souvislost s podstatnými jmény a stávala se předložkami, anebo se slovesy a stávala se předponami. Ale ještě v dobách historických je viděti, jak volné je spojení předpon se slovesy: v germánštině se předpony v hlavní větě oddělují od slovesa a v latině vedle obyčejného *supplico* vyskytuje se ještě *sub vos placo.*

V prajazyce byly také partikule, ale jejich význam se nedá dost přesně určit; tak na př. byla partikule **ge* (= ř. *γὲ*, germ. *-k* v akk. sing. *mik* = ř. *ἐμέγε*) nebo **ghe* (= stind. *ha*, slov. *že*, lit. *gi*, toto s jiným stupněm samohlásky). K nim třeba přičísti i záporky **nē* (slov. *ne*, lit. *ne*, lat. *ne* v *nescio*, *nequeo*, got. *ni* etc.), **nei̯*, (sl. *ni*), **mē* (stind. *mā*, ř. *μή*).

Také slovní bohatství prajazyka můžeme srovnáním jednotlivých jazyků indoevropských poznati, třeba že jsou tu některé obtíže: nebývá vždy snadno stanoviti bezpečně význam toho neb onoho slova, o němž se můžeme domnívati, že je prajazykové, jaký mělo za té doby, a mohou nastati v jednotlivých případech pochybnosti, smíme-li to či ono slovo pokládati za prajazykové či nikoliv. Ale docela bezpečně nalézáme v jazycích indoevropských dlouhou řadu slov, jež vyskytujíce se ve všech nebo ve mnohých z nich musí pokládána býti za prajazyková. Linguistická palaeontologie (archaeologie) sestrojuje pak na podkladě takovýchto slov obraz kultury dávných těchto dob a lidí, kteří tímto prajazykem mluvili, přibírajíc ovšem k doplnění a ověření obrazu toho i výsledky věd jiných. Nelze ovšem zde ani naznačiti toto slovní bohatství indoevropského prajazyka, jen příkladem a ukázkou buďtež uvedeny některé skupiny významové, aby bylo viděti, jak jednotlivé výrazy nás mohou poučiti o kultuře těch, kdo mluvili prajazykem indoevropským, a jednak také, aby bylo viděti, jak některá dosud žijící naše slova sáhají svým počátkem až do pradávných těchto dob. Tak byla už v prajazyce vytvořena skupina slov označujících vztahy příbuzenské: matka slula **mātē(r)* (lat. *māter*, řec. *μήτηρ*, stir. *māthir*, sthněm. *muoter*, slov. *mati*, arm. *mair*, stind. *mātā́*), otec **pətēr* (lat. *pater*, ř. *πατήρ*, stir. *athir*, got. *fadar*,

arm. *hair*); vedle toho byl výraz asi povahy důvěrnější, domácké, jenž žije v slov. *otъcь* (naše *otec*), got. *atta* (k čemuž patří deminutivum *Attila*), alb. *at*, řec. *ἄττα* atd.; syn slul **sūnus* (: stind. *sūnúḥ*, lit. *sūnùs*, got. *sunus*, slov. *synъ*), dcera **dhug(h)ətē(r)* (: řec. *θυγάτηρ*, stind. *duhitā́*, got. *dauhtar* = sthněm. *tohter*, lit. *duktė̃*, slov. **dъkti* = cslov. *dъšti*, čes. *dci* atd.), bratr **bhrātē(r)* (: lat. *frāter*, ř. *φράτηρ*, stir. *brāthir*, got. *brobar* = sthněm. *bruoder*, slov. *bratъ*, *bratrъ*, stind. *bhrā́tā*), sestra **suesōr* (: lat. *soror*, got. *swistar* = sthněm. *swester*, stprus. *swestro*, lit. *sesuõ*, slov. *sestra* atd.), matka mužova slula **suekrūs* (: lat. *socrus*, sthněm. *swigar*, slov. *svekry*, stind. *śvaśrū́ḥ*), k čemuž bylo maskulinum (otec mužův) **suekuros* (ř. *ἑκυρός*, sthněm. *swehur*, lit. *šẽšuras*, stsl. *svekrъ* atd.), mužův bratr se jmenoval **daiuē(r)* (: ř. *δᾱήρ*, stind. *dēvā́*, slov. *děverь*, lit. *dieverìs* atd.), muž slul **vĭros* (lat. *vir*, lit. *výras* [*y* = dlouhé *ī*], got. *wair*, stind. *vīráḥ* atd.), žena **gᵘenā* (slov. *žena*, stprus. *genna*, stir. *ben*, got. *qinō*) nebo **gᵘəᵪnā* (ř. *γυνή*, stind. *gnā́*); kollektivní pojem ‚rod, potomstvo něčí' označován slovem **ǵenós* (: lat. *genus*, ř. *γένος*, stind. *džánaḥ*), souhrn rodin vzešlých z rodiny jedné slul **uoikos* (ř. *οἶκος* ‚dům', lat. *vīcus* ‚vesnice, čtvrť městská', stind. *véśaḥ* ‚dům'), **uik-* (slov. *vьsь* = čes. *ves*); obydlí slulo **domos*, **domus* (ř. *δόμος* = stind. *dámaḥ*, lat. *domus* = sl. *domъ*). Znám byl kůň (slul **ekvos* = lat. *equus*, ř. *ἵππος*, stind. *áśvaḥ*), kráva (slula **gᵘōus*, stind. *gáuḥ*, ř. *βοῦς*, lat. *bōs*, stir. *bō*; odvozeno je odtud i slov. slovo *govędo*), ovce (**ovis* = lat. *ovis*, lit. *avìs*, stind. *áviḥ*, slov. *ovьca* s další příponou odvozovací), jejíž srst zvána **ulnā* (: stind. *ū́rṇā*, slov. **vьlna* = cslov. *vlъna*, čes. *vlna*, lit. *vìlna*, got. *wulla* = sthněm. *wolla*), koza (slula **aǵā́* = stind. *adžā́*, s čímž je příbuzno lit. *ožkà* atd. a snad i slov. *koza*, ovšem s nejasným *k* na počátku slova), pes (srv. řec. *κυνός*, lat. *canis*, lit. *šuñs*, stind. *śúnaḥ* [vesměs gen. sing.], k čemuž patří i ruské a polské *suka*), vlk (**ulkᵘos* = stind. *vṛ́kaḥ*, lit. *vilkas*, sl. **vьlkъ* = csl. *vlъkъ*, čes. *vlk*, got. *wulfs* atd.), medvěd (stind. *ṛ́kšaḥ*, řec. *ἄρκτος*, lat. *ursus*, gal. *artos*), svině (lat. *sūs*, ř. *ὗς*, sthněm. *sū* = něm. *Sau*), myš (lat. *mūs*, ř. *μῦς*, sthněm. *mūs*, slov. *myšь*, stind. *mū́ḥ*) atd. Z ptáků má prajazykový název husa (: sthněm. *gans*, slov. *gǫsь*, lit. *žąsìs*, stind. *hąsáḥ* ‚vodní pták', ř. *χᾶν* (dor.), *χήν*, lat. *(h)anser* = sl. *gǫserъ* atd.), kachna (lat. *anas*,

sthněm. *anut* = něm. *Ente*, lit. *ántis*, cslov. *ǫty*, stind. *ātíḥ*), ze stromů na př. bříza (stind. *bhūrdžaḥ*, lit. *béržas*, slov. **berzā* = csl. *brěza*, čes. *břieza*, *bříza*, sthněm. *bircha* = něm. *Birke* atd.).

Podobně lze uvésti řadu adjektiv nejrozmanitějších významů, na př. výraz pro ‚červený' nám prozrazuje řec. *ἐρυθρός*, stind. *rudhiráḥ*, slov. *rъdrъ*, got. *raups*, lat. *ruber*, nebo starobylé označení barvy ‚černé' máme ve slovech slov. **čъrnъ* = cslov. *črъnъ*, čes. *černý*, stprus. *kirsnan*, stind. *kr̥šṇáḥ*, naše slovo *nový* s lat. *novus*, řec. *νέος*, stlit. *navas*, stind. *návaḥ* ukazuje, že je původu prajazykového, podobně *vetъchъ* s lit. *vetušas*, lat. *vetus*, řec. *ϝέτος* atd. Mnohá zájmena, jak už naznačeno, jsou původu prajazykového, rovněž číslovky, jejichž příbuznost v jednotlivých jazycích je zejména patrná, a také ovšem mnoho sloves, jež zase náleží k rozmanitým oborům činnosti lidské a dovolují nám tak poznati mnoho z pradávné kultury. Tak naše slovesa ‚jest, býti' jsou původu prajazykového (srv. řec. *ἔστι*, lat. *est*, got. *ist*, stind. *ásti*; lit. *búti*, ř. *φύω*, *φῦναι*, lat. *fuī* atd.) rovněž tak naše *beru* (lat. *fero*, řec. *φέρω*, got. *baíran*, stind. *bhárati*), naše *peku* (stind. *páčāmi*, ř. *πέσσω*, lat. *coquo*, lit. *kepù* — slovo latinské s assimilací a litevské s přemístěním souhlásek —: slova ta znamenají vesměs ‚vařiti'); naše *teši* (stind. *takšati*, lat. *texo*, lit. *takšýti*), naše *šiji* (lit. *siúti*, got. *siujan*, stind. *sjūtáḥ* = ušitý) atd. Do prajazykových dob sáhá také naše sloveso *melu* (lit. *malù*, sthněm. *malan* = něm. *mahlen*, stir. *melim*, lat. *molo*, řec. *μύλλω*, arm. *malem*), ale poněvadž ho neznají jazyky iránské a jazyk staroindický, je možno, že nebylo slovo to známo po celém území indoevropského prajazyka, nýbrž jen v jedné jeho části, zejména když slov takových, jichž uvedené jazyky asijské nemají, je více; náleží na př. k nim naše *orati* (lit. *arìù*, got. *arjan*, lat. *arare*, řec. *ἀρόω*), nebo výraz pro *sůl* (slov. *solь*, stprus. *sal*, sthněm. *salz*, lat. *sal*, řec. *ἅλς*, tocharské *sāle*) atd., ale ovšem není nemožno, že i východní jazyky taková slova měly a že jich časem pozbyly.

Byl-li takovýto prajazyk, je otázka, kde se jím mluvilo, čili jinými slovy, kde třeba hledati vlast jazyků indoevropských? Na otázku tu odpovídalo se v dobách dřívějších dost určitě a shodně, že v Asii, spíše pod vlivem představ náboženských než z důvodů nějakých věcných. No-

věji zase stejně jednomyslně hledala se vlast jazyků indoevropských v Evropě a to v různých jejích částech; Schrader na př. hledá ji v jihoruské stepi,[1]) na severním a severozápadním pobřeží Černého moře, Hirt[2]) v nižině severoevropské, Hoops[3]) v severním Německu, Knauer[4]) pak nejnověji opakuje svůj starý výklad, že kolébka indoevropských řečí byla v poříčí Volhy. Skepticky se postavil k takovýmto pokusům o bližší lokalisování indoevropské pravlasti P. Kretschmer, jenž spokojuje se s konstatováním, že místem předhistorického vývoje Indoevropanů byl úzký dlouhý pás, táhnoucí se od Francie celou střední Evropou a stepmi kirgizskými až na Irán.[5]) V novější době po objevení tocharštiny (srv. o tom Listy filol. 37, 1910, 213 n.) ožil zase výklad o Asii jakožto vlasti indoevropského prajazyka,[6]) ač nový tento nález nutně k takovéto změně stanoviska nevede. Celkem nutno vyznati, že na otázku tu, kterou někteří vůbec pokládají za nerozřešitelnou,[7]) dosud

[1]) Reallexion der indogermanischen Altertümer[1] 878—902 (tam i literatura), Sprachvergleichung und Urgeschichte[3] 2, 2, 459—529 (1, 85—129 jsou vypsány dějiny této otázky), Die Indogermanen, 149—161. Stanovisku Schraderovu není daleko J. Rozwadowski (Eos 17, 1911, 188 a Roczn. slav. 6, 1913, 39—58), jenž východiště kmenů indoevropských klade do končin na sever od Kavkazu, a A. Fick (KZ. 41, 1907, 336—356), podle něhož pravlastí Indoevropanů je Kavkaz.

[2]) Die Indogermanen 1, 197 (o celé otázce jedná na str. 176 až 198), k tomu poznámky a literatura 2, 617—624; Geschichte der deutschen Sprache 15. nsl.

[3]) Waldbäume und Kulturpflanzen im germanischen Altertum, str. 126. Jeho stanovisku blízko jsou praehistorikové M. Much (Die Heimat der Indogermanen im Lichte der urgeschichtlichen Forschung, v Berlíně 1902, 2. vyd. 1904) a G. Kossina (Die Indogermanische Frage archäologisch beantwortet, Zeitschrift für Ethnologie 34, 1902, 161—222), kteří kladou pravlast Indoevropanů do jižní Skandinavie, Dánska a severního Německa.

[4]) Indogerm. Forschungen 31, 1912—1913, 67 nn.

[5]) Einleitung in die Geschichte der griech. Sprache (Göttingen 1896) 60. Nazírání takové má za nejsprávnější E. Fraenkel Deutsche Literaturzeitung 1921, 241.

[6]) E. Meyer, Geschichte des Altertums, 2. vyd., 1, 2, 800 n. Feist, Europa im Lichte der Vorgeschichte und die Ergebnisse der vergl. Sprachwissenschaft (Berlín 1910) str. 45; týž, Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen 526, Germanen und Indogermanen (2. vyd v Halle 1919) 91—105; srv. i jeho článek »Das Arierproblem« v časopisu Sokrates 3, 1915, 419 nsl.

[7]) W. Wundt, Völkerpsychologie 1, 2, 612.

se nepodařilo dáti odpověď zcela uspokojující — není ještě dosti bezpečných praemiss.[1])

Sama sebou hlásí se otázka, zda-li jazyky indoevropské nesouvisí nějak s ostatními jazyky světa. Prajazyk indoevropský tak, jak jej poznáváme srovnáváním jazyků, jež se z něho vyvinuly, vypadal na konci dlouhého vývoje a předem nelze odmítnouti myšlenku, že ve svých počátcích byl jen dialektem jazyka, z jehož jiných dialektů se vyvinuly jazyky jiné, neindoevropské. A také odedávna dály se pokusy, vědecky zdůvodniti souvislost jazyků indoevropských s jazyky jinými, a neustávají pokusy takové ani v době poslední (o fantastických a naprosto nevědeckých kombinacích ovšem nemluvě.) Tak hledává se i v poslední době souvislost našich jazyků s jazyky semitskými; předním hlasatelem této myšlenky je dánský učenec H. Möller, jenž vedle menších prací věnoval thematu tomu dva rozsáhlé spisy (Semitisch und Indogermanisch. I. Konsonanten. Göttingen 1907; Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch, tamtéž 1911) a našel aspoň částečně ohlas se svými vývody u některých jazykozpytců. Ale řešení otázky této je předčasné. Dokud nebudou jazyky semitské probadány aspoň tak, jako jsou probadány jazyky indoevropské (a k tomu učiněny sotva první kroky), nelze o vzájemném poměru obou jazykových celků mluvit.

Jindy se zase dovozuje souvislost jazyků indoevropských s jazyky ugrofinskými, a nelze upříti, že uvádějí se pro tuto souvislost některé věci, v nichž shoda mezi oběma jazykovými skupinami je nápadná; je to na př. akkusativní koncovka *m*, již nalézáme v obou z nich, nebo *d* v indoevropském ablativu a finském elativu,[2]) ale zvlášť nápadná je shoda v užívání duálu, jehož se užívá v jazycích ugrofinských, pokud jej zachovaly, docela obdobně jako v jazycích indoevropských, jak ukázal R. Gauthiot (Festschrift V. Thomsen zur Vollendung des siebzigsten Lebensjahres dargebracht,

---

[1]) U nás psali o této věci J. N. Woldřich, O pravlasti národů indoevropských, Živa 1, 1891, 97 nsl., E. Kovář, O pravlasti národů indoevropských, tamt. 296 nsl. a Původ Slovanů a otázka indoevropská, Česká revue 1, 1898, 448 n., J. Janko, Národopisný věstník 3, 1908, 81—83.

[2]) Srv. J. Szinnyei, Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft (Sammlung Göschen, sv. 463, Lipsko 1910) str. 20 n.

v Lipsku 1912, na str. 128 nn.). Ale je těžko říci o shodách těchto něco určitějšího.

V indoevropském prajazyce právě tak jako v každém jazyce jiném vyvinuly se časem rozdíly dialektické, a dialekty takto vzniklé jsou základy, z nichž se pak vývojem dalším vyvíjely jednotlivé jazykové celky indoevropské, jak je známe z dob historických. K nejpodstatnějším dialektickým těmto rozdílům náleží, že již na území prajazykovém v jedné části zanikly labialisované veláry, v druhé části zanikly palatály, takže se území to skládalo ze dvou částí, z nichž jedna měla čisté veláry a palatály, druhá veláry čisté a labialisované. Dále již v této době užito k tvoření některých pádů na jedné části jazykového území přípon počínajících se souhláskou *m*, na druhé části přípon počínajících se souhláskou *bh* — tím vznikl rozdíl, jevící se nám v době historické mezi lat. *hostibus* na straně jedné a slov. *gostьmь* a got. *gastim* na straně druhé; z dialektů, kde se ujaly koncovky s *m*, vyvinuly se jazyky slovanské, baltské, germánské, z dialektů druhého území všechny jazyky ostatní. Také již na půdě prajazykové asi nastalo v jedné části přesné rozlišení dativu a lokativu (liší jej v době historické jaz. staroindický, jazyky baltské a slovanské) a vůbec určitější vytvoření jednotlivých pádů. Vedle jiných takovýchto rozdílů byly jistě také rozdíly lexikální: jsou v jazycích indoevropských slova, jež jsou známa jen jedné jejich části, i je možno v leckterých takových případech se domnívati, že už v prajazyce slovo to nebo ono bylo rozšířeno jen na jisté části území prajazykového, nikoliv na území jeho celém. Ale ovšem naprosto bezpečný soud tu není vždy možný, protože mohlo také slovo některé v některých jazycích teprve později zaniknouti a naopak mohl se některý výraz až později vyvinouti a rozšířiti v jazycích, jež se vyvíjely za stejných nebo podobných podmínek územních a kulturních. Nejsnáze je možno už na prajazykové jen dialektické rozšíření usuzovati při slovech povahy více formální (při partikulích, adverbiích atp.). Tak vidíme-li, že slov. spojka *a* má příbuzenstvo jen v jaz. baltských (lit. *õ* ‚a, ale') a árských (stind. *āt*, av. *aaṭ* ‚potom, pak, ale'), je dost pravděpodobné, že je to slovo, jež bylo rozšířeno jen po východní polovici indoevropského prajazyka. Totéž lze říci o slově, jež žije v stind. *bahiḥ* ‚vně, mimo', slov. *bez*, lit. *be*, lot. *bez* atd. Ale i u jiných slov lze druhdy podobně usuzovati: je-li slovo, jež

máme v lat. *alo* ‚živím', známo jen z keltštiny (stir. *no-t-ail* ‚živí tě'), z germánštiny (stangl. *alan* ‚živiti') a z řečtiny (*ἄναλτος* ‚nenasytný'), je to asi slovo, jež bylo běžné jen v západní části území prajazykového. A máme-li stind. *phénaḥ* ‚pěna', slov. *pěna*, lit. *spáinė* ‚pěna na vodě' na jedné straně a lat. *spūma* ‚pěna', *pūmex* ‚pemza' se sthněm. *feim*, ags. *fām* ‚pěna' na straně druhé, máme tu patrně před sebou výrazy ze dvou dialektických oblastí prajazykových.

Tak lze asi stručně a v hrubých rysech charakterisovati prajazyk pro dobu, v níž počaly se jednotlivé jeho dialekty osamotňovati. Části bývalého jazykového celku se od sebe ponenáhlu odlučovaly, ti, kdož mluvili tímto jazykem, se šířili a od sebe se vzdalovali, a jejich dialekty se vyvíjely samostatně dále. Při hledání nových sídel přicházeli do styku s jinými kmeny a po případě se s nimi mísili, což ovšem mělo také vliv na jejich jazyk. A tak ponenáhlu z bývalých dialektů se vyvíjejí různé, čím dále od sebe odlišnější jazyky. Některé z nich sousedily spolu delší dobu a proto rozdíly mezi nimi jsou menší, jiné úplně od sebe odtrženy a proto rozdíly jsou větší. Z takového jednoho dialektu prajazykového vyvinul se dlouhým samostatným vývojem také jazyk slovanský. Ale podle všeho nikoliv přímo, nýbrž mezi obdobím indoevropského prajazyka a mezi obdobím samostatně se vyvíjejícího jazyka slovanského bylo pravděpodobně období, v němž se samostatně vyvíjel jeden z dialektů prajazykových, z kterého později vzešly jazykové celky dva: jeden, jejž tvoří jazyky slovanské, druhý, jejž tvoří jazyky baltské (litevština, lotyština, stará pruština); je to období, jež můžeme zváti obdobím baltsko-slovanským.

3.

O tom, tvoří-li jazyky baltské a slovanské jeden jazykový celek, vyvinuly-li se obě tyto větve z jednoho společného základu, není dosud mínění ustáleno. A. Meillet ve spisku Les dialectes indo-européens (v Paříži 1908, str. 48 n.) pronesl a blíže odůvodnil své pochybnosti o jazykové jednotě baltsko-slovanské, která bývala uznávána téměř obecně. Meillet v obou větvích chce viděti pokračování samostatných dvou dialektů prajazykových. Na tento popud se podrobně otáz-

kou touto obíral J. Endzelin, jenž jí věnoval celý spis Славяно-балтійскіе этюды (v Charkově 1911); sleduje v něm shody a rozdíly jazyků baltských a slovanských po stránce hláskové, tvarové, syntaktické i lexikální a dospívá k závěru, že obě tyto jazykové větve jsou pokračováním dvou dialektů prajazykových, že však se tyto dva dialekty později k sobě přimknuly a prodělaly společnou fasi dalšího vývoje. Naproti tomu s ním současně dovozoval V. Porzeziński[1]) proti Meilletovi, že jazyky baltské a slovanské tvořily kdysi jeden jazyk, jeden dialekt. A k témuž výsledku dospěl i J. Rozwadowski,[2]) jenž přesvědčivě ukazuje, že obě tyto větve se vyvinuly ze společného základu, z jednoho dialektu prajazykového; z tohoto jednotného celkem jazyka baltsko-slovanského se časem vyvinuly dva jazyky, jež žily v prvních dobách samostatného vývoje úplně odloučeně od sebe, ale později prý nastalo zase vzájemné sblížení. Rozwadowski se pokouší stanoviti — ovšem jen docela přibližně — časové hranice těchto tří fasí ve vývoji jazyků baltských a slovanských; doba společného jazyka baltsko-slovanského trvá podle něho ještě ve třetím tísíciletí před Kr., rozpadnutí tohoto celku a úplné odloučení obou částí klade do druhého a prvního tisíciletí před Kr. a posléze období vzájemného sblížení a opětných vzájemných styků mezi větví baltskou a slovanskou klade do doby okolo narození Kristova a do století následujícího.

Nehledě k jednotlivostem, hlavní výsledek úvahy Rozwadowského možno pokládati při dnešní znalosti příslušného materiálu za velmi pravděpodobný a možno tedy předpokládati, že v prajazyce indoevropském bylo nářečí, z něhož se později vyvinul jazyk, jejž můžeme nazvati baltsko-slovanským, poněvadž se z něho po dalším nějakém tisíciletí opět vyvinul na jedné straně jazyk, jenž dosud žije v jazycích baltských, a na druhé straně jazyk, jenž dosud žije v jazycích slovanských. Dialekt ten — můžeme přenésti jméno baltsko-slovanský i na něj — náležel k dialektům, kde nebylo velár labialisovaných (má tedy jen *k*, *g*...), kde však palatály byly zachovány (a změněny v sykavky), tedy k té polovici prajazykového území, z níž se vyvinuly jazyk stindický s jazyky

[1]) Rocznik slawistyczny 4, 1911, 1—26.

[2]) Rocznik slawistyczny 5, 1912, 1—24 (něm. résumé 25—36); tam i starší literatura.

iránskými, jazyk arménský a jazyk albánský; proto, že mají jazyky tyto sykavky na místech, kde jazyky vzniklé z druhé polovice prajazykového území mají prosté veláry, říká se jim jazyky satemové (od avestského slova *satəm* = sto) na rozdíl od jazyků kentumových (podle lat. *centum* = sto). Uprostřed těchto dialektů (neboť uvedené jazyky vyvinuly se rovněž z tolika dialektů prajazykových) lze pozorovati některé shody mezi dialektem, z něhož se vyvinul jazyk baltsko-slovanský, a dialektem, jehož pokračováním jsou jazyky árské[1]): vidíme totiž v dobách historických, že se uvedené jazyky v lecčems shodují na rozdíl od jazyků ostatních, a shody ty musíme vykládati tím, že už v prajazyce prodělaly příslušné dialekty některé změny společné. Je to zejména shoda ve vývoji deklinace (úplně rozvitý instrumentál, nebo některé nápadné shody v deklinaci zájmenné, na př. gen. sing. slov. *mene*, lit. *manęs*, avestsky *mana*), také některé zjevy hláskové (změna intervokálního *s* po jistých samohláskách v jazycích árských, baltských a slovanských — viz o ní na str. 39 — je asi v podstatě, ve svých začátcích, starého data; možná, že i tendence vedoucí později k úplnému splynutí samohlásek *a*, *o* v samohlásku jednu, jež pozorujeme v jazycích árských, baltských a slovanských a také germánských). A dají se také uvésti slova taková, jež se vyskytují jen v jazykové skupině baltsko-slovanské a v indo-iránské; na př. slov. *gora*, lit. *giria*, *gìrė* (les) : stind. *giríḥ*, av. *gari-* (hora); slov. *griva*, lot. *grīva* (ústí řeky) : stind. *grīvá* (týl), av. *grīvā-* (totéž), pers. *garīva* (pahrbek); lit. *ùpė* (řeka), lot. *upe* (řeka, potok), stprus. *ape* (pramen) : stind. *ápaḥ* (vody); slov. *desьnъ*, lit. *dẽšinas* (pravý), *dešinė* (pravice) : stind. *dakšiṇaḥ* (zručný, pravý), av. *dašina-* (pravý); *šujь* (levý) : stind. *savjáḥ* (levý), av. *haoja-*; slov. *svьtěti*, lit. *švitėti* (zářiti, třpytiti se) : stind. *śvitráḥ* (bílý); slov. *zovetь* : stind. *havatē* (volá, zve), av. *zavaiti* (zaklíná) atd.[2])

S dialektem, z něhož se vyvinula později germánština, má dialekt baltsko-slovanský rovněž některé rysy společné, jak vidíme z dob historických; vedle uvedeného již splynutí

[1]) Upozornil na ně už J. Schmidt v knize Die Verwandtschaftsverhältnisse der idg. Sprachen (Weimar 1872) str. 13 nsl. a 45 nsl.

[2]) Srv. o těchto shodách lexikálních nejnověji u Meilleta Les dialectes indoeuropéeas 172 n. a v druhém otisku (z r. 1923) na str. 15 v úvodě.

o a *a* je to zejména užití koncovek se souhláskou *m* v těch případech, v nichž původně patrně byly možny vedle sebe koncovky s *m-* a s *bh-* (viz str. 25), a v nichž všechny jazyky ostatní zvolily koncovky s *bh-*. Charakteristická je shoda jazyků baltsko-slovanských a germánských ve výraze pro číslovku tisíc: slov. *tysąšta*, *tysęšta*, lit. *túkstantis*, lot. *tūkstuots*, stprus. *tūsimtons* (akk. plur.) : got. *þūsundi*.

Z toho ze všeho je viděti, že dialekt baltsko-slovanský na půdě prajazykové sousedil na jedné straně s dialektem árským (nazveme-li tak dialekt, z něhož se později vyvinuly jazyk staroindický a jazyky iránské) a na straně druhé s dialektem germánským; některé změny prodělal společně s oním, patřícím k území dialektů satemových, jiné má společné s tímto, náležejícím k území dialektů kentumových.

Můžeme tedy mluviti o zvláštním jazyce baltsko-slovanském a periodou baltsko-slovanskou míníme dobu, kdy se onen dialekt prajazykový samostatně počal vyvíjeti až do té doby, kdy se rozpadl ve dvě opět samostatně se dále vyvíjející části. A ty ochylky od prajazyka, jež nalézáme i v baltských i slovanských jazycích, pravděpodobně se vyvinuly v této době baltsko-slovanské. Jsou to opět odchylky hláskoslovné, tvaroslovné, syntaktické a lexikální.

Ve stavu hlásek nastala změna především tím, že *a* i *o* splynulo v hlásku jednu, asi v samohlásku *a*; s nimi splynulo, tak jako ve všech evropských jazycích vůbec, prajazykové *ə*, jež v případech jiných odpadalo (v. str. 8). Ale samohlásky dlouhé *ā*, *ō* zůstaly rozlišeny: litevština za pův. *ā* má *ō* (lotyština *ā*), za *ō* má *uo*; srv. lat. *māter*: lit. *motė*, ale lat. *dōnum*: lit. *duonis* ‚dar'. Při prajazykovém *r̥*, *l̥*, *m̥*, *n̥* se vyvinul před těmito konsonanty samohláskový element dvojí povahy — jednak povahy předopatrové (v litevštině se pak jeví jako *i*, v slovanštině se označuje *ъ*), jednak povahy zadopatrové (v litevštině z toho pak *u*, v slovanštině *ъ*), takže musíme pro toto období na př. za *r̥*, předpokládat *ir̥*, *ur̥* (= lit. *ir*, *ur*, slov. *ъr*, *ъr*) atd. Skupina *eu* před samohláskou různě se vyvíjí podle toho, jaká následovala samohláska: před samohláskou předopatrovou zůstává nezměněna,[1]) kdežto před

[1]) Dokladem toho pro slovanštinu je zejména adverbium **drevje* (cslov. *drevlě*, čes. *dřéve*), jež skoro současně etymologicky vykládají a o heterosyllabickém *eu* pojednávají Zubatý ve Sborníku filologickém 1, 1910, 99 n., Trautmann, Gött. Gelehrte An-

samohláskami zadopatrovými přešlo *e* v *a* (= balt. *a*, slov. *o*): srv. slov. *novъ*, stlit. *navas* proti řec. *νέος*, (za st. *νέϝος*). Dvojhláskové *eu̯* (t. j. *eu̯* před souhláskou) vyvinulo se v praejotované *au* (*i̯au*), jež beze změny se zachovalo v jazycích baltských, ve slovanštině pak se po přechodu dvojhlásky *au* v *u* (v. str. 37) jeví jako *i̯u*: srv. na př. sl. *l'ubъ* (z **ljubъ*), lit. *liaupsė* ‚chvála' z býv. **leubh-*, jež je v got. *liufs* ‚milý'.[1]) Aspirované souhlásky ztratily v této době aspiraci, zdvojené souhlásky byly zjednodušeny, koncové *m* přešlo v *n*, *v* zaniklo na počátku slov před *r* a *l* (srv. slov. *rěšiti* ‚solvere', lit. *rìšti* ‚vázati' : got. *wruggo* ‚oprátka'; sl. *lěska* : stind. *vlēškaḥ* ‚oprátka', stir. *flese* ‚prut'), *d* zaniklo před *m* : srv. lit. *duómi* = sl. *damъ* z **dōd-mi*, lit. *ėmi* = sl. *ěmъ* 'jím' z **ēdmi*. Bývalé skupiny *tt*, *dt*, jež už asi v prajazyce přešly v *tst*, v době baltsko-slovanské zněly *st*: srv. lit. *vedù — vèsti* = sl. *vedǫ — vesti*, lit. *metù — mèsti* = sl. *metǫ — mesti*.

Přízvuk i v té době zůstává volný a pohyblivý, převahou melodický. Proti stavu prajazykovému nastala asi v této době změna ta, že se přízvuk v jistých případech pošinoval se slabiky jedné na slabiku sousední. Dálo se to v těch případech, když původní přízvuk byl na slabice krátké nebo na slabice dlouhé s intonací taženou a za slabikami takovými následovala slabika dlouhá intonace ražené: v případech těch přecházel přízvuk na slabiku s délkou raženou (zákon Saussurův). Na př. proti stind. *mádhjā*, řec. *μέση* je rus. *mežá* s přízvukem na koncovce, jejž dosvědčuje i srb. *mèđa*; podobně lit. *velkù*, rus. *volokú* má přízvuk na koncovce proti řec. *ἕλκω*[2]). Snad také s koncovky strhovala kořenná slabika s délkou raženou přízvuk na sebe (stind. *dīr-*

---

zeigen 1911, 249, Endzelin, Славяно-балтійскіе этюды, str. 98. Někteří toho neuznávají.

[1]) Věc není uznávána obecně; srv. Endzelin, Славяно-балтійскіе этюды, str. 78. nsl., kdež i starší literatura. Někteří se domnívají, že takto se vyvíjelo *eu̯* jen tehdy, když v slabice následující byla samohláska předopatrová, jinak že přecházelo v *au* (= slov. *u*); jiní — jistě neprávem — popírali vůbec, že by za *eu̯* bylo *i̯au* (*i̯u*), uznávajíce za jedinou jeho střídnici *au* (*u*).

[2]) O tom, nastalo-li toto pošinutí podle zákona Saussurova již v době baltsko-slovanské, bývá pochybováno; někteří se domnívají, že pošinutí to samostatně bylo provedeno v slovanštině a v baltštině. Srv. o tom nyní v. Wijk, Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationssysteme (Amsterdam 1923), str. 28 nsl.

ghálh, ale lit. *ilgas*, slov. rus. *dólgij*)[1]). A také asi přenesení pohyblivého přízvuku z deklinace konsonantické do deklinac, jež původně měly přízvuk stálý, jak je nalézáme i v baltštině i v slovanštině, pochází z doby této. Ale věci tyto jsou dosud málo prozkoumány, aby bylo lze mluviti o nich s větší jistotou.

V tvarosloví je pro větev baltsko-slovanskou charakteristický tvar genitivu sing. *o*-kmenů. Je to tvar, který v jazycích jiných, pokud jej mají, je ablativem (slov. *vьlka*, lit. *vilko* = lat. *lupo*, stind. *vṛkād*). Jak se mohl tvar ablativní státi v slovanštině genitivem, pochopíme, vzpomeneme-li, že původně nebylo v singuláru zvláštního tvaru genitivního, a že genitivní tvary jednotlivých jazyků, pokud to jsou tvary staré, byly vlastně ablativy (proto všude tam, kde nevytvořen zvláštní tvar ablativní, jako na př. v řečtině, slovanštině, má genitiv také význam ablativní). V plurálu ovšem byl ode dávna rozdíl mezi genitivem a ablativem; neboť adjektivum, jež jinak vyjadřovalo to, co se obyčejně vyjadřuje v mnohých jazycích genitivem adnominálním, nevyjadřovalo čísla, proto bylo třeba k vyjádření toho zvláštního tvaru. Význam genitivu a ablativu v plurálu se v některých případech stýkal (na př. genitiv possessivní s ablativem originis, nebo při passivu mohlo býti užito obojího) a tak i v singuláru tvar původně jen ablativní nabývá významu také genitivního.[2])

Stav takový nalézáme skoro ve všech jazycích indoevropských (latinu a mladší jazyk avestský vyjímaje) v deklinaci konsonantické, kde na př. i v sanskrtě, jenž má jinak nejvíce pádů ze všech příbuzných jazyků, právě tak jako v řečtině, jež ablativu nemá vůbec, genitivní a ablativní po-

---

[1]) Viz o tom u v. Wijka l. c. str. 55 nsl.

[2]) Tvar ten od řeckých grammatiků nazván γενικὴ (πτῶσις), což vystihuje správně jeho význam ablativní. Římané, jejichž jazyk si vytvořil pro ablativ veskrze tvar zvláštní a jejichž genitiv tedy většinou nemá významu ablativního, ponechali jméno genitīvus, vzniklé překladem řeckého terminu γενική, pro pád, který se s řeckým genitivem částečně shodoval ve významu, ovšem právě v tom významu, kterému název γενική nepřísluěel, a pro pád, pro který v řečtině nenalezli obdoby, vytvořili nové jméno *ablativus*. Z latinské mluvnice přejala názvy tyto mluvnice moderní, čímž historický vývoj je zatemněn a dorozumění o tom je ztíženo, poněvadž označujeme jistým jménem něco, čemu vzhledem k původu a významu jméno to nepřísluší.

nětí se vyjadřuje tvarem jedním (říká se, že ablativ se rovná genitivu). U *o*-kmenů však starý tvar ablativní na *-ōd* se většinou genitivem nestal; jazyky vytvořily si pro genitiv buď tvar nový podle deklinace zájmen rodových, kdež ode dávna i v singuláru byl zvláštní tvar pro ablativ a genitiv; tak vznikl genitiv *o*-kmenů v jazycích árských (*vṛ́kasja* jako *tásja*), v řečtině (*λύκοιο* jako *τοῖο*), v germánštině (*wulfis* jako *þis*); nebo užily jistých starých tvarů adverbiálních, jež se významem genitivu blížily; odtud latinský *o*-kmenový genitiv na *-ī*, jejž nalézáme i v keltštině, a jenž se shoduje se staroindickými adverbii na *-ī*, právě od *o-* (a *i̯o-*)kmenů zvlášť hojně tvořenými. V baltštině a slovanštině však se stalo u *o*-kmenů totéž, co u kmenů konsonantických: jako u nich ablativ je také genitivem, tak v době baltsko-slovanské i u *o*-kmenů tvar ablativní stává se také genitivem (a nastává spojení obou funkcí i v plurále, kdež původně ablativ a genitiv byl rozlišován).[1]) Tím je skupina tato ostře charakterisována proti ostatním jazykům indoevropským.

V nominativě plur. mužských *o*-kmenů snad již v této době se ujala koncovka zájmenná *-oí* místo starší *-ō̃s* podobně jako v několika jazycích jiných (v řečtině, latině, germánštině).

Jinak zejména instrumentál sing. *i*-kmenů a *u*-kmenů s koncovkou *-mi* (= lit. *-mi*, slov. *-mь*) vznikl v této době (v prajazyce pravděpodobně byl zakončen na *-ī*, *-ū*,) a sblížení deklinace konsonantické a *i*-kmenové v mnohých případech událo se v tomto období (srv. na př. slov. *gǫsь* s lit. *žąsìs* proti řec. *χήν*); také asi rozšíření participiálních kmenů na *-nt* (participium praes. act.) a na *-s* (participium praeteriti) příponou *i̯o-* (srv. gen. sing. lit. *vẽdančio*, slov. **vedǫti̯ā* = csl. *vedǫšta* < **vedant-i̯ōd*, lit. *vẽdusio*, slov. *vedъša* < **vedusi̯ōd*) možno klásti do této doby.

V deklinaci zájmenné zejména nutno uvésti, že se v plné paradigma rozvil zájmenný kmen *ḱi-*, *ḱe-* (lit. *šìs*, slov. *sь*), jenž v jazycích jiných se vyskytuje jen v některých ustrnulých tvarech a partikulích (zajímavé je fryžské *σεμουν* :

---

[1]) Podobně učinila i řečtina, jež utvořivši si podle genitivu zájmenného tvar na *-οιο* propůjčila mu i význam ablativní tak, jako genitivům všem; i v čísle množném stalo se v řečtině totéž, co v slovanštině. Obdobně je tomu v germánštině.

slov. *semu*); dále se vyvinula plná deklinace kmene *ono-* (*eno-*) — srv. lit. *añs*, slov. *onъ* —, který v jazycích jiných rovněž je doložen jen v osamělých isolovaných tvarech (srv. na př. řec. ἔνη = pozítří, t. j. onen den). A ovšem také v jednotlivostech dalo by se uvésti leccos, v čem se deklinace zájmenná v této době odchýlila od prajazykové (na př. v nom. sing. kmene *to-* bylo původně v maskulinu a femininu užíváno kmene *so*, *sā*, srov. řec. ὁ, ἥ vedle neutra τὸ; ale v baltských jazycích i v jazycích slovanských byl kmen *to-* přenesen z pádů ostatních i do nominativu, takže zní nominativ v litevštině *tàs*, *tà*, v slovanštině *tъ*, *ta*, i stalo se přenesení to patrně již v době společného jejich vývoje).

U zájmen osobních v této době asi vznikl novotvar dativu sing. zájmena 1. os., v jehož koncovce nalézáme *n* přenesené sem z genitivu; srv. slov. *mъně* a lit. *mánei* vedle lat. *mihi*, stind. *máhjam*. A snad i slovanské znění *mъně* (podle všeho původnější je v tomto tvaru *ъ* než *ь*, jež nalézáme v církv. slovanštině; *ь* vzniklo assimilací k následujícímu *ě*) spolu s litevskými dialektickými tvary *mùn* ukazují společný původ a vznikly v době baltsko-slovanské.

Velmi charakteristická je pro tyto jazyky novota, jejíž počátky sáhají již do periody baltsko-slovanské, t. zv. složená deklinace adjektiva, vzniklá tím, že tvary adjektivní se skládají s tvary zájmenného kmene *i-* | *e-*. Pevné spojení obojích tvarů v jedno slovo (lit. *geràsis*: slov. *dobrъjь*) provedeno bylo ovšem až v baltštině a slovanštině zvlášť, neboť nastalo teprve, když v slovanštině odpadly již koncové konsonanty; ale vznik tohoto postpositivního spojování zájmene *i-* | *e-* s adjektivy k označení toho, co jiné jazyky označují t. zv. členem, jež je pro obě větve tak charakteristické, jistě nutno klásti do doby společného jejich života.

Pokud se konjugace týče, lze říci, že jazyk baltsko-slovanský pozbyl media, perfekta, konjunktivu, pozbyl augmentu, který v prajazyce byl fakultativní, úplně. A na druhé straně zase položeny v této době asi základy, na nichž později, v každé z obou částí zvlášť a jinak, systém slovesný přetvořen. Jistě v této době byly vytvořeny infinitivy, jichž základem se staly určité pády slovesných substantiv *t*-kmenových (slov. *-ti* = lit. *-ti*, refl. *-ties* je asi dat. sing. takového *t*-kmene) a *tu*-kmenových (supina; slov. sup. na *-tъ* = lit. sup. na *-tų*). V této době se vyvinula charakteristická pro jazyky baltsko-

slovanské flexe slovesa ‚dáti' *dōdmi, *dōtsi, *dōtti atd., srv. slov. *damь, dasi, dastь*, lit. *duómi, duósi, duósti.*

Po stránce syntaktické dlužno vytknouti především vývoj genitivu záporného, jenž charakterisuje obě tyto větve,[1]) dále charakteristické je v jaz. baltsko-slovanských užívání instrumentálu praedikativního místo nominativu (po případě akkusativu) jazyků jiných (srv. lit. *jìs yrà karãliumi* ‚je králem', *jìs didžiù ponù pastós* ‚stane se velkým pánem' atd.), nehledě k některým případům instrumentálu předmětného (sloveso znamenající ‚starati se, pečovati oč' se pojí v litevštině s instrumentálem tak jako v slovanštině, srv. stč. *starati sě čím, péci sě čím*). Na společném základě z doby baltsko-slovanské se zakládá litevská a slovanská vazba dativu absolutního, dativ při slovesech ‚diviti se', dativ tázacího zájmena ve smyslu ‚proč' (lit. *kám*: sl. *čemu*, srv. stč. *čemu postíme sě?* quare ieiunamus?) atd. V té době také vznikla některá spojení syntaktická, v nichž se shodují v době historické jazyky baltské a slovanské; patří k nim na př. rčení slov. *iti za mǫžь*, s nímž se kryje lit. *tekėti už výrą.*

Konečně značně zajisté rozmnožena zásoba slov v této době. Lze uvésti mnoho takových slov, jichž nemají jazyky ostatní, v nichž však se shodují jazyky baltské a slovanské, ať už jsou utvořena ze základů známých i jiným jazykům a tudíž zděděných, anebo ať jsou to slova docela nově tvořená, k nimž — aspoň pokud dnes víme — není v jazycích ostatních nic obdobného. Aspoň některé ukázky zde uvedeme, jak staré prajazykové názvy nahrazovány byly názvy novými. Tak na př. slov. *noga* (= lit. *nagà* ‚kopyto') nahradilo starý název, jejž známe z řec. *πούς*, lat. *pēs*, got. *fotus* (něm. *Fuss*) atd.; slovo žijící v lit. *galvà*, našem (a cslov.) *glava* nahradilo výraz, jejž známe z lat. *caput*, stisl. *hǫfuð* a jenž vězí i v něm. *Haupt;* baltské a slovanské jazyky mají stejný název pro ruku (lit. *rankà*, slov. *rǫka* = čes. *ruka*), kterou indoevropské jazyky označují různě (řec. *χείρ*, lat. *manus*, got. *handus* = něm. *Hand* atd.); proti latinskému *vesper*, řec. *ἑσπέρα* mají jazyky baltské a slovanské společný výraz jinak utvořený (lit. *vãkaras*, sl. *večerъ*); za slovo, jež žije v lat. *cornu*, got.

[1]) Začátky genitivu záporového jsou starší, jeho stopy jsou také v jazycích jiných; ale úplně rozvit je pouze v jazycích baltsko-slovanských.

haúrn = něm. *Horn*, mají baltština a slovanština společné slovo jiné (slov. *rogъ*, lit. *rãgas*); za výraz, který máme v stind. *gāuḥ*, řec. *βοῦς*, lat. *bōs*, něm. *Kuh*, stir. *bō*, v lot. *guovs* (slovanština má odtud jen odvozené substantivum *govędo*), má litevština a slovanština slovo docela jiné (lit. *kárvė*, sl. **karvā* = čes., cslov. *krava*). Takovéto výrazy, v nichž se shoduje slovanština s baltštinou na rozdíl od jazyků jiných, jsou dále na př. slov. *orěchъ* : lit. *riešutas*, sl. **varnā* = čes. (csl.) *vrāna* : lit. *várna*, slov. *lava*, *lavьka* : lit. *lóva* (loď, koráb), slov. *nožь* : lot. *nazis*, slov. *jezero* : lit. *ẽžeras*, slov. **vьrchъ* (csl. *vrъchъ*, čes. *vrch*) : lit. *viršùs*, sl. *vichъrъ* : lit. *viésulas*, sl. **degъtь* (č. *dehet* atd.) : lit. *degùtas*, sl. (strus.) *věverica* : lit. *vėverìs*, č. *žezhule* (z **gegъzuľa*) : lit. *geguže*, sl. *rataj*ъ : lit. *artójis* (oráč), sl. *věnьcь* : lit. *vainìkas*, sl. *svętьcь* : lit. *šventìkas* (duchovní), sl. **jьgъla* (csl. *igla*, čes. *jehla*) : stprus. *ayculo*, slov. *milъ* : lit. *miélas*, slov. *gladъkъ* : lit. *glodùs*, sl. **soldъkъ* (č. *sladký* atd.) : lit. *saldùs*, sl. *takъ* : lit. *tõks*, sl. *onakъ* : lit. *anõks*, sl. *nyně* : lit. *nūnaĩ*, slov. *oba* : lit. *abù*, slov. předložka *vьz* : lit. *už*, slov. *pьnǫ* : lit. *pinù*, slov. *metǫ* : lit. *metù*, slov. *vedǫ* : lit. *vedù*, slov. *migati* : lit. *miegóti* (spáti) atd.

4.

Časem se jazyk, v předcházejícím odstavci stručně charakterisovaný, z příčin nám dnes ovšem neznámých rozdvojil; každá jeho část se vyvíjela samostatně a tudíž v leckterém směru různě. Jedna jeho část stala se základem jazyků baltských (litevštiny, lotyštiny a dnes již vymřelého jazyka staropruského), část druhá pak základem jazyků slovanských, a pokud základ ten byl jednotný, pokud tvořil jeden třeba dialekticky rozrůzněný jazyk, mluvíme o jazyce praslovanském. Trvá tedy období praslovanské od té doby, kdy se jazyk baltsko-slovanský rozštěpil ve dvě části, až do té doby, kdy se jednotlivé dialekty praslovanské počaly osamotňovati a žíti životem svým vlastním, což lze zhruba klásti do prvních století po Kr.

Srovnání jazyků slovanských vede nás k poznání toho, jak vypadal tento jazyk v době, když se počínaly jeho dialekty vyvíjeti samostatně; srovnání slovanštiny s jazyky balt-

skými nám ukazuje, jak asi vypadala praslovanština, když se odloučila od společného základu baltsko-slovanského; rozdíl, který pozorujeme mezi obojím stavem praslovanštiny, nám ukazuje, jaké změny v této době její hlásky, tvary a vazby prodělaly.

Soustava samohlásek krátkých zděděných z doby baltsko-slovanské (*a*, *e*, *i*, *u*) změnila se v době praslovanské dost podstatně. Nezměněno zůstalo jen *e* (sl. *berete* : ř. *φέρετε*); *a* přešlo časem v *o*, takže se indoevrop. *a*, *o*, ∂_1 jeví v slov. jako *o* (sl. *oko* : lit. *akìs*, lat. *oculus*; sl. *osь* : lit. *ašìs*, lat. *axis*, ř. *ἄξων*; sl. *sporъ* ‚uber' : sti. *sphiráḥ* ‚tučný, silný'). Značně se změnily hlásky *i* a *u* : byly silně zkráceny, čímž vznikly z nich samohlásky charakteristické pro slovanštinu, kratší než ostatní samohlásky krátké a kvality dost neurčité, jedna předopatrová (*ь* z pův. *i*), druhá zadopatrová labializovaná (*ъ* z pův. *u*); na př. lok. pl. *trьchъ* : stlit. *trisù*, stind. *trišu*). Jako *ь*, po případě *ъ*, objevují se ve slovanštině také střídnice za prajazykový vokál redukovaný, vzniklý redukcí nepřízvučné samohlásky krátké (v. str. 8); na př. **čьtyre* (č. *čtyři*, pol. *cztéry*, č. *čtvrtý*, pol. *cztwarty* z **čьtvьrtъ*) vedle *četyre* jako ř. (aiol.) *πίσυρες*, lat. *quattuor* (ř. *ι*, lat. *a* je střídnice za redukovaný vokál ∂_2) vedle ř. (lesb.) *πέσυρες* = lit. *keturì*, nebo **nьznǫti* (csl. *vъ-nьznǫti* ‚infigere'), *nьzěti* ‚infixum esse' vedle *noziti* (csl. *vъnoziti* ‚defigere'), *nožь*, *tьlo* ‚pavimentum, tellus' (: lit. *tìlės* ‚prkénka na dně člunu') vedle lat. *tellus*, stprus. *talus* ‚podlaha', sti. *tálam* ‚rovina, dlaň, chodidlo', *bьrati* vedle *berǫ*, *gъnati* vedle *ženǫ*, *šьdъ* vedle *choditi*, *grъměti* vedle *gromъ* atd.[1]).

Ze samohlásek dlouhých nezměněno zůstalo *ī* (*živъ* : lit. *gývas*, stind. *džīváḥ*, lat. *vīvus*); *ū* pošinutím artikulace ku předu dutiny ústní přešlo ve zvuk, jejž označujeme po způsobě později v jazycích slovanských obvyklém znakem *y* (*synъ* : lit. *sūnùs*); byl to asi zvuk, při němž jazyk zaujal podobné postavení jako při *u* s tím rozdílem, že úžina utvořena více v předu dutiny ústní (při středním patře), byla užší a rty nebyly zaokrouhleny.[2]) Samohlásky *ā* a *ō* zůstaly asi

[1]) Srv. Gebauer Hist. Mluvn. 1, 70 a 85, Iľjinskij Die Reduktionsstufe in den Wurzeln ohne Sonanten in den slav. Sprachen AslPh. 34, 1912, 1—16, Trautmann Slavia 1, 1923, 1—4.

[2]) Thomson (Рус. Фил. Вѣстникъ 53, 1905, 245 n., Indogerm. Forschungen 24, 1909, 5) pronesl domněnku, že toto *y* byl difthong, ale důvody, jež uvádí, k závěru takovému nevedou.

dost dlouho ještě ve slovanštině rozlišeny; teprve poměrně dost pozdě (když *ō* před koncovým *-n* se už bylo změnilo v *ū*, v. str. 47 a 48) splynuly v hlásku jednu, v samohlásku *ā*, takže slov. *ā* zastupuje prajazykové *ā* (*mąti* : lat. *māter*, ř. *μήτηρ*, dor. *μάτηρ*, stir. *māthir*, lit. *motė* ‚žena') i prajazykové *ō* (*dati*, lit. *dúoti*, ř. *δί-δω-μι*). Nejvíce se změnilo pův. *ē* : stalo se podle všeho dvojhláskou, již označujeme *ě* (*věra* : lat. *vērus*, *děti* : ř. *τίθημι*, lit. *dėti* ‚klásti'); lze ji charakterisovati asi tak, že to byla dvojhláska v prvé své části, neslabičné, rázu palatálního, v části druhé, slabičné, rázu velárního (tedy asi ^{e}a nebo ^{i}a). Po souhláskách palatálních zánikem živlu palatálního přechází v *ā* (*ležati*, *stojati* vedle *viděti*, *žalъ* : lit. *gėlà* ‚prudká bolest', sthněm. *quāla*, kde *ā* je z *ē*). Má tedy slovanština na konec místo tří dlouhých samohlásek *ā*, *ō*, *ē* hlásky jen dvě : *ā* a *ě*.

Značně se na půdě slovanské změnily dvojhlásky. Některé zůstaly dvojhláskami: tak *oi*, *ai*, jež v baltsko-slovanské době splynuly v *ai*, se jeví v slovanštině jakožto *ě* (*věd-ě* : ř. (*ϝ*)*οἶδ-α*, *berěte* : ř. *φέροιτε*; *lěvъ* : ř. *λαι(ϝ)ός*, lat. *laevus*); také za *eu* je v slovanštině zvuk povahy difthongické, ^{i}u (**pl^{i}u-tja* = csl. *plʹušta*, č. *plʹúce*, *plíce* atd. : ř. *πλεύ-μων* atd.). Jiné se změnily v monofthongy: *ei* přešlo v *ī* (*vidъ* : lit. *véidas* ‚obličej', ř. (*ϝ*)*εἶδος*), *ou* a *au*, jež již dříve splynuly v difthong jeden, přešly v *u* (*turъ* : lat. *taurus*, ř. *ταῦρος*, lit. *tauras*; *ruda* : lit. *raudà* ‚červeň'). Dlouhé difthongy, t. j. takové, jejichž první slabičná součást byla dlouhá (viz str. 8), pokud se do slovanštiny dochovaly, veskrze byly zkráceny a mění se tak, jako dvojhlásky krátké; liší se od nich jen intonací, neboť difthongy dlouhé měly uprostřed slova pravidlem intonaci raženou, difthongy krátké intonaci taženou.

Má tedy praslovanština po provedení všech uvedených změn tyto samohlásky a dvojhlásky: *a)* krátké *o*, *e*, *ъ*, *ь*; *b)* dlouhé *ā*, *ī*, *ū*, *ȳ*; *c)* dvojhlásky *ě*, ^{i}u.

K těmto samohláskám čistým (orálním) druží se samohlásky nosové *ǫ*, *ę*, jež se na půdě slovanské vyvinuly zejména tam, kde samohláska *o* nebo *e* stála před skupinou nosové souhlásky se souhláskou jinou (srv. lit. *rankà* : slov. *rǫka*, řec. *πέντε* : slov. *pęti*). Kromě toho je *ę* za ten hláskový útvar, který se pro prajazyk obyčejně označuje *n̥ m̥*, který však v době baltsko-slovanské obsahoval před nosovkou

živel samohláskový (v. str. 29): v slovanštině je za to ę uprostřed slova (srv. *pa-mętь* : lit. *at-mintìs* ‚vzpomínka', stind. *mátiḥ* ‚myšlenka'; v jaz. stind. za n̥ m̥ je *a*) a v koncovce zakončené souhláskou *t* (3. plur. aor. *pęsę* : ř. *-σαν* z pův. *-snt*), která patrně odpadla teprve tehdy, když už se byla nosovka vyvinula. V absolutním konci slova je za m̥ ve slovanštině ъ (akk. sing. *materъ* : lit. *móterį*, ř. *μητέρα*, lat. *mātrem*). Na konci slova se vyvíjí ę, ǫ také ze spojení dlouhého ē nebo ā̆ s nosovou souhláskou (akk. sing. *rǫkǫ* : řec. *χώρᾱν*, slov. *mę*, *tę*, *sę* z **mēm*, **tēm*, **sēm*, srv. podobné tvary stprus. *mien*, *tien*, *sien*, kde *ie* je za *ē*); je pozoruhodné, že za koncové *-ā̆n* není v slovanštině, jak ji ze srovnání jazyků slovanských poznáváme, nosové *ā* (*ą̄*), nýbrž nosové *o* (*ǫ*): nejprve z *-ā̆m* vzniklo asi *-ą̄*, které časem splynulo s *-ǫ*. Jinak třeba ještě vzpomenouti toho, že slovanština nemá nosového *i* a *u*; tam, kde bychom je očekávali (na př. v akk. plur. *i*-kmenů a *u*-kmenů), nalézáme jen *-ī* nebo *-ū* (= *y*). To snad lze vyložit podobně, jako se vykládá, proč francština nemá nosového *i* ani *u*[1]): při artikulování samohlásek *i*, *u* zdvihá se jazyk vysoko k patru, při nosových samohláskách klesá čípek, aby dutina nosní byla otevřena, a tak nosové vyslovování úzkých samohlásek *ī*, *ū* je ne-li nemožné, tedy aspoň nesnadné. V cizích slovech do slovanštiny přejatých skupina *-in-* před souhláskou se mění v ę (srv. *cęta* : got. *kintus*, *pěnędzь* : sthněm. *phenning*, *kъnędzь* : sthněm. *kuning*) a skupina *-un-* v *-ǫ-* (na př. *ǫgrinъ* : *ungarus*).

Změny samohlásek tuto nastíněné jsou změny normální, nevázané žádnými podmínkami. Vedle toho měnily se hlásky z baltsko-slovanské periody zděděné podle jistých okolností také jinak. Působilo tu na př. sousedství, v němž samohláska byla; dále v koncových slabikách se měnívají hlásky jinak než uprostřed slova a také počátek slova působí někdy vývoj odchylný. To vše také pozorujeme ve slovanštině a slovanský vokalismus tím opět je význačně charakterisován proti jazykům ostatním. Na sousední samohlásky zejména působila souhláska *j* a palatální souhlásky vůbec; po nich slov. *o* přešlo již v této době v *e* (*togo* : *našego*), ъ se změnilo po souhlás-

[1]) Srv. Jespersen, Lehrbuch der Phonetik (Lipsko 1904) str. 60 (2. vyd., v Lipsku 1913, str. 59).

kách těch v *ъ* (*jъgo* z **jъgo* = lat. *jugum*), *ȳ* v *ī* (*šilъ* : lit. *siútas*, stind. *sjūtáḥ*), a místo *ě*, jež se pravidelně vyvíjelo z býv. *ē*, je po souhláskách palatálních *a* (v. str. 37); za takové *ě*, které se vyvinulo z původních dvojhlásek, je po palatálních souhláskách *i* (srv. lok. sing. *rabě* : *kraji*). Souhláska *j* dokonce působí i na předcházející *e* tak, že se mění v *ъ* (je to assimilace, *e* přešlo v *i* a to v *ъ*): *trъje* : ř. τρέες, stind. *trájaḥ*; *vьjǫ* : lit. *vejù*.

Souhlásky přešly z doby baltsko-slovanské do slovanštiny celkem nezměněny. Za prajazykové palatály *ḱ(ḱh)*, *ǵ(ǵh)*, za něž mají všechny jazyky satemové sykavky (v. str. 11) a jež tudíž asi již v dobách prajazykových počaly se vyvíjeti tímto směrem, má slovanština *s*, *z* (proti lit. *š*, *ž*) : *desętь* : lit. *dẽšimt*, *znati* : lit. *žinóti*. Prajazykové *s* před samohláskou a po samohláskách *ǐ*, *ŭ* i po souhláskách *r*, *k*, se do jisté míry změnila již na tom území indoevropského prajazyka, z něhož se vyvinuly jazyky árské, baltské a slovanské, protože ve všech těchto jazycích nalézáme v uvedených případech změnu *s*, nikoliv sice stejnou, ale její počátky mohou být tytéž. Zdědila slovanština tedy z doby baltsko-slovanské v těchto případech již poněkud modifikované *s*, na půdě praslovanské pak se z něho vyvinulo *ch*; nalézáme tedy ve slovanštině po *ъ*, *i*, *ě* (z pův. *ŏi̯*, *ăi̯*), *ъ*, *y*, *u*, *r*, *k* před samohláskami za prajazykové *s* souhlásku *ch* : *trъchъ* : ř. τρισί, stind. *trišú*; *tichъ* : lit. *teisùs* ‚spravedlivý‘; *vichъrь* : lit. *viésulas* ‚id.‘; *měchъ* : lit. *maĩšas* ‚trávnice‘, stind. *mēšáḥ* ‚beran, kozel, kůže‘; *blъcha* : lit. *blusà*; *bychъ* : ř. ἔφῡσα; *ucho* : lit. *ausìs*, lat. *auris* (lat. *r* za *s*); *vьrchъ* : lit. *viršùs*. Z případů, kde se toto *ch* vyvinulo hláskoslovně, rozšířilo se v příponách flexivních i tam, kde podmínek ke změně *s* v *ch* nebylo (na př. v aoristě 1. sing. *dělachъ*, *kupovachъ* a pod., nebo v lok. plur. *ženachъ*) a zatlačilo starou koncovku s hláskoslovným *s* úplně anebo skoro úplně. To je jediný bezpečný etymologický původ slovanské hlásky *ch*. Učívá se někdy, že také z indoevropského *kh* vzniklo slovanské *ch*[1]), ale vše, co se na podporu tohoto mínění uvádí, je docela nejisté a na druhé straně je pravděpodobnější, že právě tak, jako indoevrop. *ph*, *th* prostě ztratilo

[1]) Srv. zejména Petersson, Studien über slav. *ch*, AslPh. 35, 355—379 a Il'jinskij Звукъ *ch* въ славянскихъ языкахъ. Изв. 20 (1915) 3, 53—118; 4, 135—186.

aspiraci, také *kh* hláskoslovně přešlo v *k*.[1]) Jinak slov. *ch* se vyskytuje v slovích cizích, přejatých do slovanštiny jednak z iránštiny (na př. *socha*, *chata*), jednak z germánštiny (*chlěbъ*, *chlěvъ*, *chyzъ* atd.) nebo z jazyků jiných (*chorǫgy* z mongolštiny). Konečně slov. *ch* bývá ve slovích původu onomatopoického (*chochotati* a pod., *chǫchnati*, *chręstati*, *chrapati*, *chripěti*, *chrupati* atd.). V slovanštině bylo *ch* oblíbeno v některých příponách odvozovacích, zejména ve tvoření slov hypokoristických a deminutivních (srv. na př. čes. *brach* vedle *bratr*, *hoch* vedle *holý*, *Zich* vedle *Zigmund* atd., pol. *kmocha* : *kmotra*, pol. *dzievucha* : čes. *děvuška*, pol. *Kachna*, *Kasiucha* : čes. *Kateřina*, s čímž lze srovnati čes. *Libuša* atd.), někdy i pejorativních (na př. *macecha* = strus. мачеха, srb. *màćeha* atd., rus. Митрóха, спаха ‚spáč', недаха ‚lakomec', обирoха ‚kdo béře'); srv. čes. *vrtoch* (: pol. *wircioch* ‚kopist'), *Mlčoch* od základů slovesných, *divoch*, *slaboch*, *černoch*, *lenoch* atd. od základů adjektivních.

Tak přibyla ve slovanštině k souhláskám zděděným čistě nová souhláska, velární spirans neznělá, která v dalším vývoji hlásek slovanských vyvíjí se obdobně jako velární explosivy.

Zcela nové souhlásky vznikly dále změnami, jimž ve slovanštině podlehly staré souhlásky velární *k*, *g* (a s nimi na slovanské půdě vzniklé *ch*). Souhlásky ty změnily se před samohláskami předopatrovými *ĭ*, *ĕ* (tedy před slov. *ъ*, *i*, *e*, *ę* a *ě*, pokud je z *ē*,), jakož i před *ъ*, jež vzniklo z ∂_2, v affrikáty a to *k* v *č*, *g* v *dž*, jež se časem zjednodušila v *ž* (a spirans *ch* ve spirans *š*) : *vьlkъ* : *vьlče* (ř. *λύκε*) : *vьlči-ca* (stind. *vr̥ki-ḥ*); *čь-to* : stind. *ki-m*, lat. *qui-d*; *čistъ* : lit. *skýstas*; *četyre* : lit. *keturì*; *mьlčati* : *mьlknǫti*; — *bogъ* : *bože* : *božьjь*; *živъ* : lit. *gývas*; *běžati* : *běgъ*; — *grěchъ* : *grěšьnъ* : *grěšiti* atd. Je to zjev, který se nazývá první palatalisací, a byl způsobem předopatrovými samohláskami zděděnými z prajazyka. Podobný vliv měly později na předcházející veláry i předopatrové vokály *ě*, *i* vzniklé teprve na půdě slovanské z pův. dvojhlásek *ai̯* (*āi*) nebo *oi̯*. Vliv těchto hlásek na veláry projevil se tím,

[1]) Nejnověji vykládá A. Brückner (Zeitschrift für vergl. Sprachforschung 51, 1923, 221—242), že na počátku slova se vyvinulo slov. *ch* z pův. *sk* (na př. *chotěti* : lit. *ketėti* ‚zamýšleti', *chodъ* : ř. *σκεδάννυμι* atd.). Ale nepodařilo se mu ukázati, kdy je za předslov. *sk-* ve slovanštině *ch-*, neboť v četných případech má i slovanština *sk-* zachováno.

že se z velár vyvinuly zase affrikáty, ale jiné než při palatalisaci první : vyvinula se z *k* hláska *c* a z *g* hláska *dz* : *vьlkъ* : *vьlcě* (loc. sing.), *vьlcěchъ* (loc. plur.) : *vьlci* (nom. plur.); *bogъ* : *bodzě* : *bodzi* atd.; *ch* se v těchto případech měnilo v *ś*, jež se v jedněch jazycích slovanských (východních a jižních) jeví jako *s* (csl. *mucha* : *musě* v dat. a loc. sing.), v druhých (západních) jako *š* (stčes. *múcha* : *múšě*). Palatalisace tato je mnohem mladší, mohla nastati až po změně difthongů *ai* > *oi* v *ě* nebo *i* a říkává se jí obyčejně druhá palatalisace. Ale změna docela podobná nastávala i jindy, za podmínek docela jiných: byla způsobována předcházejícími samohláskami předopatrovými,[1]) ale ne všemi, nýbrž, jak se zdá, nastávala jen po samohlásce *ĭ* (= sl. *ъ*, *i*) a po *ę*, jež je z býv. *ĭn*, ať je toto *ĭn* z prajaz. *n̥* (baltsko-slov. *in*) nebo z cizího *in*; srv. *věnьcь* : lit. *vainìkas*, *ovьca* : stind. *avikā*, lit. *avìkė*, *kъnędzь* z germ. **kuningaz* (sthn. *kuning*, lit. *kùningas*), *pěnędzь* z germ. **penningaz* (sev. *penningr*), *sicь* vedle *takъ*, *zajęcь*, *mèsęcь* atd. Ale ani v takových případech nemění se tímto způsobem veláry vždy. Je hojně případů, kde tato palatalisace, již lze nazvati progressivní na rozdíl od regressivních palatalisací, o nichž byla dříve řeč, nenastala: vedle suffixu *-ьcь* je suffix *-ьkъ*, vedle *-ьca* je *-ьka*, vedle *kъnędzь* je jen *kъnęgyńi* ‚principis uxor', vedle *sicь* je také *sikъ* atd. Je patrno, že tato palatalisace závisela na podmínkách ještě jiných, ale podmínky ty nejsou dosud známy naprosto nepochybně. Ale tolik zdá se jisto, že rozhodovala tu povaha samohlásky, jež následovala za velárou[2]); mohla to být ovšem jen samohláska zadopatrová (před předopatrovými se *k*, *g*, *ch* už dříve změnily v *č*, *dž*, *š*). Tyto zadopatrové samohlásky (*o*, *ǫ*, *ъ*, *y*, *ā*) lišily se vespolek také tím, jakou měrou byly při jejich tvoření účastny rty: některé z nich byly silněji labialisované, jiné slaběji, jiné po případě neměly labialisace vůbec. Samohlásky silně labialisované asi to byly, jež bránily

---

[1]) Že palatalisace tato způsobena byla předcházejícími samohláskami předopatrovými, poznal Baudouin de Courtenay Indogerm. Forschungen 4, 1894, 45 n.

[2]) Baudouin de Courtenay l. c. vykládal, že nastávala tato palatalisace, byla-li velára v slabice přízvučné (*licó* vedle *likъ*, *klicáti* vedle *klíkati*). V povaze následující samohlásky hledá příčinu dvojího vývoje velár v těchto případech Šachmatov Извѣстія отдѣленія русскаго языка 1, 1896, 703 n.

progressivní palatalisaci velár před nimi stojících, kdežto před samohláskami nelabialisovanými palatalisace tato byla provedena. Nelabialisovaná byla zcela jistě samohláska *a*, před tou tedy tato změna nastávala; které z ostatních samohlásek byly labialisované a bránily tedy palatalisaci předcházející veláry, nelze říci s naprostou jistotou, protože původní stav, kdy se podle povahy následující samohlásky u téhož slova vyskytovaly vedle tvarů s velárou změněnou tvary s velárou nezměněnou, byl vzájemným vyrovnáváním porušen. Šachmatov soudil, že nenastávala palatasice před *ъ*, *u*, *o*, *ǫ*; Zubatý[1]) míní, že *o* nebylo labialisované, že tedy nebránilo palatalisaci; Lehr-Spławiński[2]) k tomu dodává, že také *ǫ* nebylo labialisované a nejnověji Belić[3]) dovozoval, že jen pův. *ŭ* (slov. *ъ*, *y*) svou povahou způsobilo silnou labialisaci předcházející veláry, což bránilo její palatalisaci (odtud *kъnęgyńi* vedle *kъnędzъ*, *lъgzkъ* vedle *lъdza* atd.). Myšlenka Šachmatovem vyslovená je patrně správná a může být spor jen o to, které samohlásky svou povahou palatalisaci připouštěly a které nikoliv.[4]) Sporná je dosud také otázka o poměru této palatalisace progressivní k palatalisaci objevující se před střídnicemi za původní difthongy *oi* (*ai*), již bychom mohli nazvati druhou palatalisací regressivní. Bývalo do nedávna pravidlem, že se oba tyto zjevy shrnovaly pod název druhá palatalisace. Belić l. c. právem odděluje od sebe oba tyto processy, jež vedly sice k podobným výsledkům (ne však, jak se zdá, úplně stejným), ale v různé době a způsobeny byly různými příčinami. Belić dovozuje, že progressivní palatalisace je nejmladší a nazývá jí třetí palatalisací. Naproti tomu Trubeckoj[5]) ukazuje, že progressivní palatalisace je starší než druhá palatalisace regressivní, a asi právem.

---

[1]) Sborník filolog. 1, 1910, 147 nn.

[2]) Rocznik slawist. 4, 1911, 141 nn.

[3]) Južnoslovenski filolog 2, 1921, 18 nn.; srv. již Bulletin de la Société de linguistique 67, 1919, 118.

[4]) Nejnověji Trubeckoj Revue des études slaves 2, 1922, 225 nn. dovozuje, že tato palatalisace nastávala po nepřízvučném *i* (= sl. *ъ*, *ъ*), před samohláskami slabě labialisovanými (počítá k nim *ъ*, *o*, *ō*, ale *o* v dvojhlásce *oi* a *ǫ* podle něho bylo silně labialisované). Srv. nyní i Vondrák Slavia 2, 1923, 17 nsl.

[5]) Révue des études slaves 2, 233; souhlasí s ním v tom nyní Vondrák Slavia 2, 22 nn.

Těmito palatalisacemi vyvinuly se na půdě slovanské z pův. velár *k*, *g* čtyři nové souhlásky, palatální affrikáty *č*, *dž*, *ć*, *dź*, a obdobnými změnami souhlásky *ch* další nové souhlásky palatální, spirans *š*, *ś*. Byla-li před *k*, *g* sykavka (*s* nebo *z*), měnila se při prvé palatalisaci i tato sykavka v palatální *š*, *ž*, takže vznikly v případech těch skupiny *šč*, *ždž*; *ždž* se záhy redukovalo v *žd* (na př. *piskati* : *piščala* z **piskēlā*, *dręzga* ‚les' : *dręždьnъ* z **dręzgьnъ*).

Souhlásky *č*, *dž* vznikaly ve slovanštině ještě také ze spojení velár *k*, *g* s neslabičným *i* (*j*) : *plakati* : *plačǫ* (z **plakjo-*), *lъgati* : *lъžǫ* (z **lъgjo-*). Zdali *š* v obdobných případech je z *chj* či ještě z *sj* (*duša* vedle *duchъ*), nelze říci; *sj* přešlo v *š* (*pьsati* : *pišǫ*, *nositi* : *noša*), tak *z* přešlo v *ž* (*vęzati* : *vęžǫ*). Měnilo se tak ve spojení s *j* každé slovanské *s*, ať původní prajazykové nebo vzniklé z býv. palatály. Ve spojení s *j* měnily se i ostatní souhlásky, některé více, jiné staly se prostě jen měkkými. Charakteristický pro slovanštinu je vývoj skupin *pj*, *bj*, *mj*, *vj*; ve skupinách těch se vyvinulo *l'* (t. zv. *l* epenthetické). Vyvinulo se toto *l'* již v praslovanštině a pravděpodobně na celém jejím území ve všech posicích; jestliže se v době historické zdá, jako by to byl zjev charakterisující jen slovanštinu východní a jižní (*zemľa*, *kupľa*, *stavľǫ* proti *zeḿa*, *kuṕa*, *stavǫ* = č. *země*, *kúpě*, *stavu* na západě), je to jen zdání, neboť porůznu nalézáme i v slovanštině západní případy takového *l*: na př. v polštině je *kropla*, *kupla*, *grobla*, *niemowlę*, v češtině máme sloveso *pliji* (staré *pľuju*), v němž *l* je tohoto původu (srv. lit. *spjáuju*), i je patrno, že tam, kde *l* epenthetické není, zaniklo teprve později. Stalo se tu na jedné části území slovanského v době předhistorické to, co se stalo v bulharštině v době historické: bulharština stará měla *l* epenthetické (ovšem je hojně dokladů také, kde ho není; podle statistiky Orěškova Рус. Филол. Вѣстникъ 61, 1910, 97—110[1]) vedle 1739 dokladů s *l* je 1196 bez *l*), bulharština nová ho nemá vůbec.

Skupiny *rj*, *lj*, *nj* přešly v měkké souhlásky *ŕ*, *ľ*, *ń* (*moŕe* z býv. **morje* : lat. *mari-a*, *voľa* z **voljā*, *žьńetь* : sti. *hanjatē*). Způsobem zvláštním se v slov. jazycích jeví výsledky vývoje skupin *tj* a *dj*: jsou různé v různých jazycích (bulh. *šť*, *žď*;

[1]) Již dříve jednal o této věci v Извѣстия на семинара по славянска филология при университета въ София 2, 1907, 1—64.

srb.-chrv. *ć*, *đ*, sln. *č*, *j*, čes., pol., luž.-srb. *c*, *dz*, rus. *č*, *ž*) a není možno říci, jak znělo to, co se v době praslovanské z těchto skupin *tj*, *dj* vyvinulo; označiti si můžeme ty hlásky *ť*, *ď*. Charakteristické pro slovanštinu je, že se skupina *kt* (ať původní *kt* nebo původní *gt*, jež assimilací přešlo v *kt*) vyvíjí právě tak jako pův. *tj* (viz dále str. 78). V době nové je obecně přijato mínění, že tato změna skupiny *kt* v *ť* nastala jen před samohláskami předopatrovými, kdežto před samohláskami zadopatrovými prý se skupina ta prostě zjednodušila tím, že *k* vypadlo. Ale lze uvésti dva případy, kde *kt* jeví naznačenou změnu i před samohláskami zadopatrovými; je to slovo, jež žije v čes. *necky*, dial. *necvičky*, rus. НО́ЧВА, srb. *nаćve*, bulh. *nъštvi*, což vše ukazuje na pův. **nъktva* a patří k řec. *νίζω*, *νίπτω* atd., jak vyložil Berneker ve Zborniku u chvalu Jagića (Berlín 1908) str. 602 n.; a dále slovo, jež česky zní *locika*, srb. *loćika*, slov. *ločičje* atd., a jež je přejato z lat. *lactūca*, kde tedy se *kt* jeví jako *ť* i před bývalým *ū*, za něž potom ovšem není *y*, nýbrž *i*. Ti, kdo vykládají, že se *kt* takto měnilo jen před samohláskami palatálními, musí toto slovo vykládat všelijak jinak, leckdy dost násilně. A na druhé straně bezpečných příkladů pro tvrzení, že *kt* před samohláskami zadopatrovými se jeví jako *t*, není; srv. o tom v Čas. Mod. Fil. 3, 1913, 356—360. Nejspíše se asi *kt* především assimilovalo v *tt*, což se stalo v četných jazycích jiných,[1]) a potom se tato skupina zjednodušila a palatalisovala (geminace přešla v palatalisaci) a splynula s *ť* z býv. *tj*.

Skupiny souhláskové vůbec byly značně zjednodušeny tím, že v nich jednotlivé souhlásky zanikají, jeviť se ve slovanštině snaha po otevřených slabikách. Zaniká ze dvou souhlásek pravidlem souhláska první: tak zaniká *p* před *t* (*suti* z **seupti* k praes. *sъpǫ*), před *n* zanikají explosivy retné a zubné[2]) (*sъnъ* : *ὕπνος*, *gъnǫti* : *gybati*, *svьnǫti* : *svьtěti*,

[1]) Srv. na př. řec. v dialektě krétském *νυττί* za *νυκτί* nebo v pozdních nápisích ostrova Thery *Ἐβίτητον*, *Ἔβιτος* za *Ἐπίκητος*, *Ἐπικτοῦς*; nebo změnu *kt* v *tt* v dialektech románských (ital., log. *otto* z lat. *octō*); srv. i stč. *Otavián* v evangeliu sv. Matouše s homiliemi (Sbírka pramenů, skup. 1., čís. 10) na str. 285ᵃ (*od času ciesaře ottawiana*); podobně psáno *Ottaviana* v stč. Gestech Romanorum (ve vydání J. V. Nováka na str. 54, v nadpisu kapit XLII).

[2]) O velárách to není jisto; nasvědčovalo by tomu rus. ДВИНУТЬ vedle *dvigati*, *lono*, je-li z **lokno*: ř. *λακάνη* ‚miska‘. Ale na druhé straně je *ognь*, *gnetǫ*.

-bznąti : *bzděti*), před *s* odpadly explosivy všechny : *grěsz* (z **grēb-s-*), *osa* : lit. *vapsà*, *dasi* (z **dad-si*), *čisz* (aor. od *čisti*, pův. **kēit-s-*), ze skupiny *kch*, jež vznikla z pův. *ks*, odpadlo *k* (*rěchz*, aor. od *rekǫ*, z pův. **rēkson*); nedost jasný je vývoj pův. skupiny *mn* na půdě slovanské; *sk* i *ks* se jeví jako *s* (*osъ* : lat. *axis*, ř. *ἄξων*; *pasǫ* : lat. *pāsco*). Ve skupinách o více souhláskách nastává podobná redukce, při níž zaniká někdy souhláska první (*sedmz* m. **sebdmz*, srv. ř. *ἕβδομος*; *rěste*, aor. od *rekǫ*, z **rēkste*; *čislo* z **čit-slo*, *gǫsli* z **gǫd-sli* atd.), jindy prostřední (*osmz* z **ostmz*, srv. ř. lat. *octo*; *těsnz* z **těsknz*, *blъsnąti* vedle *bleskz*, *čьrnz* : stprus. *kirsnan* atd.) podle toho, jak toho vyžadovala snaha po otevřených slabikách; po případě zanikly i dvě první souhlásky (*luna* m. **luksna*, stprus. *lauxnos*).

Ve skupinách *sr*, *zr* se vyvíjí nové *t* a *d*: *ostrz* : ř. *ἀκρός*, *pъstrz* : ř. *ποικρός*, *nozdri* : lit. *nasraĩ*, *mězdra* : *męso*; *z* v posledních dvou slovech je nejasné.

Nové souhlásky se vyvinuly ve slovanštině na počátku slov počínajících se samohláskami; jsou to t. zv. souhlásky prothetické. Vyvinuly se původně v souvislosti větné, kdežto na počátku věty slova počínající se samohláskou počátek svůj neměnila; znění vzniklé uprostřed věty ovšem při některých samohláskách zobecnělo. Pravidlem mají takovou souhlásku prothetickou slova počínající se samohláskou *e*, *ъ* (před těmito samohláskami se vyvinulo ve slov. *j*), *z*, *y* (v případě tomto je ve slov. na počátku slov nové *v*): *jestъ* : lat. *est*, *jьmǫ* : lat. *emo*, *jętra* : ř. *ἔντερα*, *vz* : ř. *ἐν*, *vydra* : lit. *ùdra* atd. U slov počínajících se samohláskami ostatními jsou prothetické souhlásky jen fakultativní a bylo patrně obojí znění vedle sebe. Tím vznikají pak někdy dvojtvary téhož slova, z nichž tvar jeden je běžný v jedněch, tvar druhý v druhých jazycích slovanských. Tak lze na př. vyložiti rozdíl mezi českým *olše* (pol. *olcha*, *olsza*, rus. ólьxa) a cslov. *jelьcha* (podobně srbsky, slovinsky, srv. i slovenské *jelša*, *lejša*) tím, že původní **alisā* (jež žije v sthněm. *erila* = něm. *Erle*) jednak zůstalo beze změny na počátku slova, odtud slov. **olьcha*, **olьša*, jednak dostalo na počátku *j*, odtud pak **jolьchā*, *jelьcha*. Podobně č. *jezero* (tak i csl., srb.-chrv., slovin.; pol. *jezioro* atd.) vedle rus. ózepo z pův. dvojice **ozero* (stprus. *assaran* ‚jezero', ř. *Ἀχέρων*) a **jozero* > *jezero*.

Koncové slabiky, jež praslovanština zdědila z jazyka baltsko-slovanského, byly ještě plné, neredukovány, obsahovaly ještě i samohlásky i koncové souhlásky neporušeny, leda že původní koncové *m* přešlo již v *n*. Teprve průběhem doby praslovanské odpadly na konci slov všechny konsonanty, takže žádné slovo se na konci periody praslovanské nekončilo souhláskou. Samohlásky některé na konci slova se měnily jinak než uprostřed slova, při čemž rozhoduje, stály-li na absolutním konci slova (nebyla-li za nimi již souhláska) nebo v slabice zavřené (zakončené původně souhláskou), u samohlásek dlouhých a difthongů pak pravděpodobně také to, jaké byly intonace.

V absolutním konci slova odchylně od středosloví se měnilo pravděpodobně *ē*, mělo-li intonaci taženou. Aspoň ve slovech *mati*, **dъ̀kti* (= cslov. *dъ̀šti*, č. *dci* atd.), jež se shodují s lit. *motẽ* (žena), *duktẽ*, proti litevskému *-ẽ* máme v slovanštině *-i*, a výklad, že toto *-i* je zde analogií, není dost pravděpodobný. Dále nalézáme v koncových slabikách odchylku ve vývoji difthongů *-oi*, *-ai*, jež v baltsko-slovanské době splynuly v *-ai* a v slovanštině na konci slova se jeví jednak jako *-i*, jednak jako *-ě*. Rozdílnost ta souvisí pravděpodobně s rozdílnou intonací: byly-li dvojhlásky ty intonace ražené, je za ně v slovanštině *i* (nom. plur. *o*-kmenů *vъ̀lci* : řec. *θεοί*), kdežto při intonaci tažené je za ně *ě* (lok. sing. *o*-kmenů *vъ̀lcě* : řec. *Ἴσθμοῖ*, *οἴκοι* — paroxytonon svědčí, že koncovka byla intonace tažené —, lit. *namiẽ* ‚doma‘).[1]) Jinak je vývoj samohlásek v koncových slabikách otevřených týž jako uprostřed slova.

Ze zavřených slabik koncových odchylně se vyvíjejí samohlásky v slabikách, zakončených původně souhláskou nosovou (*m* nebo *n*, jež asi již v době baltsko-slovanské splynuly na konci slova v *n*), a skupinou *-ns*.

---

[1]) Otázka tato je sporná; její historii a literaturu viz v mé Slovanské deklinaci jmenné (v Praze 1910) na str. 64—74; nověji se otázkou touto obírali Solmsen KZ. 44 (1911), 183 nn., Lehr Ze studjów nad akcentem słowiańskim (Prace kom. jęz. I, 1917) str. 7 nn., K. H. Meyer Slavische und indogermanische Intonation (Slavica II. Heidelberg 1920) str. 13 nsl. (k tomu srv. Listy filol. 48, 1921, 151 n.) a Nahtigal Južnoslov. filolog 2, 1921, 158 nsl. (v recensi knížky Meyerovy). Srv. i můj článek »Pův. *-oi*, *-ai* v slovanských slabikách koncových« Зборник филолошких и лингвистичких студија (věnovaný A. Belićovi 1921), str. 180—184.

Před souhláskou nosovou se samohláska *ŏ* změnila v *ŭ* a to v *ъ* — je to vývoj podobný jako v latinských koncovkách *-om* > *-um* (v archaické latině tvary na *-om* jsou ještě doloženy); tedy slov. *vьlkъ* : řec. *λύκον*, lat. *lupum*; slov. aor. *padъ* : ř. *ἔλαβον* atd. Podobně se měnilo *ō* v koncovce *-ōn*, ale jen v tom případě, měla-li koncovka ta intonaci raženou: *kamy* : ř. *ἄκμων* (lit. *akmuõ* má koncovku *-õ*, nikoliv *-ǫ́n* jako slovanština a řečtina), snad i part. *bery* : řec. *φέρων*. Byla-li koncovka intonace tažené, pak se *-ōn*, jež je povahy difthongické (viz str. 8), krátilo jako každý jiný difthong takový, čímž vzniklo *-on* a z toho pak *-ъ* : gen. plur. *vьlkъ* : řec. *θεῶν*; podobně u *ā*-kmenů koncové *-ān* zkráceno v *-an*, z toho v době, kdy na půdě slovanské přechází *ă* v *ŏ*, vzniká *-on* a konečně *-ъ* : srov. gen. plur. *ženъ*. Koncovka *-ām* s intonací raženou se změnila v slovanštině v nosové *-ą* (slov. akk. sing. *rǫkǫ* : lat. *terram*, řec. *θεάν*), podobně koncové *-ēn* v *-ę* (slov. *jьmę* = cslov. *imę*, č. *jmě* nebo *mę*, *tę*, *sę* z **mēm*, **tēm*, **sēm* jako stprus. *mien*, *tien*, *sien*, kdež *ie* je z *ē*).

Před koncovým *-ns* pozorujeme, že se krátké samohlásky zdloužily: za koncovky *-ins*, *-uns* v akk. plur. *i*-kmenů a *u*-kmenů máme v slovanštině *-i*, *-y* (*gosti*, *kosti* : got. *gastins*, *anstins*, řec. krét. *πόλινς*; slov. *syny* : got. *sununs*, řec. krét. *υἱύνς*). Patrně si musíme představiti věc tak, že s redukcí nosové souhlásky souviselo dloužení a nosová výslovnost předcházející samohlásky (tedy *-ins* > *-īs* > *ī* atd.). Podobně tomu bylo i u samohlásek jiných (pro *-ens* není dokladů): za *-ons* máme v slovanštině *-y* (*vьlky* : got. *wulfans*, stprus. *deiwans*, řec. krét. *λύκονς*) asi tímto pochodem: *-ons* > *-uns* (jako *-on* > *-un* v akk. sing. *o*-kmenů) > *-ūs* > *-y* (jako při *-uns* v akk. plur. *u*-kmenů); za *-jons* (a vůbec po palatálních souhláskách) je *-jens*, *-jēs* > *-ję* (*kraję*). Obdobně v akk. plur. *ā*-kmenů (a *jā*-kmenů): koncovka *-āns* se zkrátila v *-ans*, jež přešlo v *-ons* a vyvíjelo se pak dále právě tak jako v akk. plur. *o*-kmenů (*ženy* jako *vьlky*, *zmiję* jako *kraję*).

Před koncovým *-nt* se vyvíjejí samohlásky tak, jako uprostřed slova (3. plur. aor. *padǫ* z *-ont* : ř. *ἔλιπον*[*τ*], *pęsę* ze **-sn̥t* : ř. *-σαν* — patrně souhláska *-t* odpadla dost pozdě.

Změny, jež tuto byly stručně vylíčeny, dály se ovšem v dobách různých, a lze v některých případech konstatovati relativní chronologii některých změn hláskových, t. j. vidíme,

že ta nebo ona změna je pozdější než jiná (na př. změna koncového *-on* v *-un* a *-ons* v *-uns* je pozdější než změna *-jo* v *-je*, neboť v akk. plur. *o*-kmenů *-ons* přešlo v *-uns*, ale *-jons* nikoliv, protože se patrně dříve změnilo v *-jens*; nebo splynutí *ō* a *ā* je pozdější než změna *-ōn* v *-ūn*, protože jinak by se bylo musilo *-ōn* změnit v *-ān* a s ním posléze v *-ǫ*, krácení dlouhých dvojhlásek je starší než změny dvojhlásek t. zv. krátkých atd.). Ale všecky změny nahoře popsané uvésti v chronologický pořad není zatím možno; učiněny sice již rozmanité pokusy, ale jsou vesměs ceny více méně problematické.[1])

Po provedení vyložených změn, o nichž svědčí jazyky slovanské, že byly provedeny v praslovanštině, měla slovanština tyto hlásky: 1. samohlásky *a)* krátké: *e*, *o*, *ъ*, *ь*; *b)* dlouhé: *ā*, *ū*, *ī*, *ȳ*; *c)* nosové (dlouhé): *ę*, *ǫ*; 2. dvojhlásky *ě*, *ᵢu*; 3. souhlásky: *k*, *g*, *t*, *d*, *p*, *b*, *m*, *n*, *r*, *l*, *ľ*, *ď*, *m̓*, *n̓*, *r̓*, *l̓*, *j*, *v* (bilabiální), *s*, *ś*, *z*, *š*, *ch*, *dz*, *dž*, *c*, *č*. Samohlásky *ā*, *ī*, *ȳ*, *ū*, jakož i samohlásky nosové byly původně vždy dlouhé, jak to ukazuje již i jejich etymologický původ. Časem však již v praslovanštině se v jistých případech zkrátily; tak zkrátily se dlouhé samohlásky v otevřených koncovkách slov víceslabičných (na př. *ženā* změněno v *ženă*, *mātī* v *mătĭ*, *domū* v *domŭ* atd.). Uprostřed slova nastávalo krácení původních délek za podmínek, jež nejsou ještě zcela přesně známy; zkrátily se původní délky 1. především v nepřízvučné slabice, nenásledovala-li hned za ní slabika přízvučná, na př. pův. **tętīvā* — přízvuk na koncovce je dosvědčen rus. тетивá a srb.-chrv. *tetíva* — se změnilo v **tętiva* s krátkým *ę* v první slabice, jak ukazují ty jazyky slovanské, jež rozdíl délek zachovaly: č. *tětiva*, pol. *cięciwa* (pol. *ę* je vždy za starou nosovku krátkou, *ą* za starou nosovku dlouhou); 2. dále se krátily i před následující slabikou přízvučnou, byla-li v této slabice dlouhá samohláska: **dǫbīnā* — srv. rus. дубúна — má v slov. jazycích veskrze krátký vokál v první slabice, č. *dubina*, pol. *dębina*; podobně **mālīnā* (rus. малúна): srb.-chrv. *màlina*, v češtině i srb.-chrvatštině s krátkou samohláskou v 1. slabice; 3. délky se zkrátily i v přízvučných slabikách slov

[1]) Srv. Streitberg Indogerm. Forschungen 1, 284 n., Hirt tamt. 2, 362, Lorentz Archiv für slav. Phil. 18, 105, Brückner tamt. 29, 113, a Zeitschrift für vergl. Sprachforschung 43, 370 n.

více než dvouslabičných, nebyly-li v posledních dvou slabikách, na př. **mātrcā* (r. мáтица) má krátkou samohlásku za přízvučné ražené *ā* nejen v srb.-chrvatštině, ale i v češtině a polštině (č. *matice*, p. *macica*), srv. i č. *radost* (pův. trojslabičné *rādostь*) vedle *rád*, *starost* vedle *stár*; 4. zkrátily se délky přízvučné akutované uprostřed slova (patrně až potom, když už provedeno krácení uvedené pod č. 3.): *malina*, *dǫbina* mají krátké *i*, podobně *kopyto* (rus. копы́то, srb.-chrv. *kòpito*).[1])

Přízvuk v praslovanštině byl volný a pohyblivý a převahou melodický. Dlouhé samohlásky a dvojhlásky měly dvojí intonaci, raženou a taženou. Přízvuk slabiky ražené byl stoupavý, slabiky tažené klesavý, což dosvědčuje zejména v jistých případech ruština: proti lit. *várna* (vrána) s intonací raženou má ruština *voróna*, naproti tomu je rus. *vóronъ* vedle lit. *varnas* s intonací taženou. Ruský přízvuk na druhé části dvouslabičného útvaru *(voró-)*, jenž se vyvinul z bývalého útvaru jednoslabičného, ukazuje, že přízvuk tohoto původního útvaru byl stoupavý, a naopak ruský přízvuk na části prvé ukazuje, že přízvuk útvaru původního byl klesavý. Intonace samohlásek krátkých byla podobná intonaci délek tažených; je to vidět z toho, že se ve vývoji slovanského přízvuku samohlásky krátké a tažené délky chovají úplně stejně: jejich přízvuk přešel na slabiku následující, byla-li v ní ražená délka, (t. zv. zákon Saussurův [2], o němž byla řeč na str. 30); jinak se ze slabiky středoslavné pošinul na první slabiku slova nebo výrazu předložkového: odtud přízvuk na předložce, jestliže slovo na předložce závislé mělo přízvuk na kmenové samohlásce krátké nebo dlouhé tažené; na př. pův. **na zīmǫ*, **na gòrǫ* přešlo v **ná zimǫ*, **ná gorǫ*, jak viděti z rus. *ná zimu*, *ná goru* a srb.-chrv. *nȁ zīmu*, *nȁ goru*.

[1]) Srv. Šachmatov Извѣстія отд. русск. яз. 7, 1902, 2, 312 n., Kul'bakin ibid. 11, 4, 265 n., Roczn. slaw. 1, 1908, 54 nsl., Južnoslov. filolog 2, 1921, 80, Rozwadowski Encyklopedja polska 2 (1914) 315 n.

[2]) F. de Saussure (Idg. Forsch., Anzeiger 6, 1896, 157 n.) konstatoval tento zjev pro litevštinu; současně s ním poznal to Fortunatov Критическій разборъ сочиненія Ульянова (Сборникъ отдѣленія русск. языка 64, 1895 [1897]) str. 62, a to pro jazyky baltské i slovanské; o zjevu tomto ve slovanštině jednal pak několikrát zejména Meillet (v. literaturu v mé Slov. deklinaci jmenné str. 2. pozn. 1 a novější u v. Wijka Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationssysteme str. 28 nsl.).

Dvojí intonace praslovanských přízvučných délek projevuje se v jednotlivých jazycích slovanských v době historické jednak poměry jejich přízvukovými jednak poměry kvantitativními. V srb.-chrvatštině je za přízvužnou délku taženou délka s klesavým přízvukem (*vrân*), délka ražená se zkrátila a má — pokud na ní zůstal přízvuk — přízvuk krátký klesavý (*vrȁna*), v češtině přízvučná délka ražená zůstává dlouhou (*vrána*), kdežto tažené se krátí (*ha-vran*), v bulharštině přízvuk slabiky tažené se pošinuje na slabiku následující (*zlató* vedle rus. *zóloto*, srb.-chrv. *zlâto*, čes. *zlato*), kdežto slabika ražená svůj přízvuk podržuje (*bláto* vedle rus. *bolóto*, srb.-chrv. *blȁto*, čes. *bláto*); v slovinštině ražená délka podržuje svůj přízvuk, jenž je stoupavý (*bláto*), z délky tažené její přízvuk klesavý přechází na slabiku následující (*zlatǫ̑*); kde se pošinouti nemohl, zachován je věrně stav starý (*vrân* vedle *vrána*): pokud se povahy přízvuku týče, jest poměr slovinského dlouhého přízvuku stoupavého a klesavého poměru týchž přízvuků praslovanských asi nejbliže: má délky s přízvukem stoupavým a délky s přízvukem klesavým.[1]) Na podkladě těchto poměrů přízvukových a kvantitativních v jednotlivých jazycích slovanských dovedeme určit místo i kvalitu přízvuku slova, o něž jde, v praslovanštině.

V některých případech se neshoduje kvalita přízvuku slovanského, již si takovýmto způsobem stanovíme, s přízvukem litevským; proti litevskému přízvuku raženému je někdy slovanský tažený. Na př. proti lit. *gálvą* (akk. sing.) ukazují jazyky slovanské na **gõlvǫ* (srb.-chrv. *glâvu*, rus. *gólovu*); proti lit. *súnų* (akk. sing.) je ve slovanštině **sy̆nъ* (srb.-chrv. *sîn*, sln. *sȋn*), za lit. *gývas* je slov. **živъ* (srb.-chrv. *žîvo*, čes. *živo*) atd. Poněvadž litevština má v těchto případech přízvuk shodující se s pravidelným přizvukováním litevským (staré délky mají přízvuk ražený), je podle všeho odchylka na straně slovanštiny: v slovanštině se starý přízvuk ražený změnil v tažený. Příčina toho není dosud dost jasná.[2])

V době praslovanské se v jistých kategoriích slov a tvarů původní intonace změnila a to tak, že původní intonace ražená (akutová) přešla v intonaci, která se v některých jazy-

[1]) Srv. Ekblom, Zur Physiologie der Akzentuation langer Silben im Slavo-Baltischen (Uppsala 1922) str. 14.

[2]) Srv. o tomto zjevu Meillet, Рус. Филол. Вѣстникъ 48, 1902, str. 193 nsl. a van Wijk, Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationssysteme str. 52 nsl.

cích jeví tak, jako původní tažená (cirkumflexová), v jiných však se od ní liší; byla to tedy patrně intonace podobná staré intonaci tažené, ale ne stejná, a proto se jí říká intonace novocirkumflexová. Podobně intonace tažená se změnila v intonaci jevící se v mnohých jazycích podobně jako stará intonace ražená (akutová) a proto se jí říká novoakutová. Nové tyto intonace splynuly s intonacemi starými v jazycích západoslovanských, také ve slovinštině novoakutová intonace se jeví jako stará intonace ražená, ale v jaz. srbsko-chrvatském se jeví odlišně: kdežto stará přízvučná délka ražená se krátí a má klesavý krátký přízvuk (ˋ), zůstává novoakutová délka dlouhou a má v některých nářečích čakavských přízvuk zvláštní — dlouhý stoupavý (ˊ), v nářečích štokavských bývá za délku takovou délka s přízvukem klesavým (◠). Novocirkumflexová intonace liší se od staré tažené tím, že může být i uprostřed slova, kdežto starý přízvuk tažený se ze slabiky středoslovné pošinuje na počáteční slabiku slova (v. výše str. 49).

Vyskytuje se tato metatonie především zcela zřetelně u složených tvarů adjektivních na rozdíl od tvarů jmenných; na př. **stârъ* (neut. **stâro*) s raženým přízvukem na *ā* znělo ve tvaru složeném **stârъjь* (ʌ znamená intonaci novocirkumflexovou); je to viděti ze srb.-chrv. *stârī* vedle *stàr*, sln. *stâri* vedle *stár*, čes. *starý*, vedle *stár*; podobně bylo **prâvъ*, ale **prâvъjь*, jak ukazuje srb.-chrv. *prâv*, ale *prâvī*, čes. *právo*, ale *pravý* atd.; naopak bylo **mõldъ*, ale **mõldъjь* (ʜ značí nový akut), jak viděti z čakav. *mlâd*, ale *mládī*; týž poměr je mezi rus. *chólodenъ* (starý ~) a *cholódnyj* (nový ʜ), *góloden* a *golódnyj* atd.

Jiná kategorie případů této metatonie je v některých tvarech pádových. Tak v genit. plur.: k nom. sg. **jãmā* byl gen. plur. **jâmъ* (sln. *jáma* : *jâm*, čes. *jáma* : *jam*), k nom. sing. **korvā* byl gen. plur. **kõrvъ* (srb.-chrv. *krȁva* : *krâv*, čes. *kráva* : *krav*) atd. Podobně v instr. sing. *ā*-kmenů : k nom. **lípā* byl instr. sing. **lîpojǫ* (sln. *lípa* : *lîpo*, čes. *lípa* : *lipou*), k **jãmā* byl instr. sing. **jâmojǫ* (sln. *jáma* : *jâmo*) atd. Taktéž v nom. plur. středních *o*-kmenů : *dèlo* mělo v nom. plur. *ě* s intonací novocirkumflexovou (sln. *dẹ́lo* : *dêla*).

Z případů ostatních třeba uvésti zejména substantiva utvořená příponou *-iā* : vedle adj. **sũchъ* (srv. srb.-chrv. *sûho*, č. *sucho*) bylo subst. **sũša* s novoakutovou délkou (čak. *súša*,

č. *souše*); totéž je v čak. *žéja* a čes. *žiezě*, v čak. *stráža*, rus. *storóža* a čes. *stráže* atd.; nebo substantiva utvořená příponou *-ьje* : vedle **sъdoŕvъ* bylo **sъdôrvьje* (srb.-chrv. *zdrâv* : *zdrâvlje*, čes. *zdráv* : *zdraví*) podobné bylo vedle **prǫtъ* (č. *prut*, sln. *prût*) odvozené *prǫtьje* (č. *proutí*, sln. *prútje*) atd.

Ačkoliv tedy známe případy, v nichž se metatonie objevuje,[1]) nepodařilo se dosud nalézti podmínky, jimiž je způsobována. Belić, jenž první podstatu tohoto zjevu ve slovanském přizvukování ukázal a podrobně se jím obíral,[2]) soudil, že jeho příčinou je změna ve skladu slova, což hodí se na případy některé (na př. na složené adjektivum), ale ne na všechny. Proti tomuto jednotnému výkladu všech případů Rozwadowski a Lehr-Spławiński stanovili několik příčin, jimiž metatonie způsobována, ale každý jiné a připouštějí se i při tom neznámé momenty jiné. Srv. dole uvedené kritické stati Wijkovy a Lehrovy, jakož i přehled Kuľbakinův. Zatím nutno se spokojiti s konstatováním fakta a s výčtem případů, v nichž se zjev tento vyskytuje.

V případech, v nichž se objevuje metatonie dlouhých samohlásek přízvučných, měnil se také přízvuk slabik krátkých: v případech takových ze středoslovné slabiky krátké přecházel na slabiku následující (na př. bylo **nóvo*, ale **novóje*), s koncové slabiky krátké přecházel na slabiku předcházející (na př. vedle **dobró* bylo **dóbroje*); srv. rus. *bóso* : *bosóje*, čak. *nòvo* : *novô*

---

[1]) Vypočítává je nejnověji van Wijk, Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationssysteme str. 97 nsl.

[2]) Nejprvé v článku »Промене акцената у прасловенском језику« v časopise Južnoslovenski filolog 1, 1913, 38—66, pak podrobně ve spise Акценатске студије (Bělehrad 1914); tresť těchto výkladů s dodatky a opravami podal v článku »Un système accentologique du slave commun« v časopise Mémoires de la Société de linguistique 21, 1919, 149—165. Dále se obírali touto otázkou Rozwadowski Encyklopedja polska 2 (1915) 304—337 a zejména Lehr-Spławiński O praslowańskiej metatonji (Prace komisji językowej 3, v Krakově 1918) a van Wijk zvláště v článcích »Zur Betonung der Verba mit stammbildendem *i*«, Arch. slav. Phil. 37 (1918) 1—46, »Die aus altem Akutus entstandenen sekundären slavischen Intonationen«, Indogerm. Forschungen 40, 1922, 275—293, a ve spise »Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationssysteme«, str. 94 nsl. Srv. i Lehrovu kritiku prací Wijkových v Roczn. slav. 9, 1921, 109—125 a Wijkovu kritiku prací Lehrových tamt. 78—109. Pěkný kritický přehled dosažených výsledků podává Kuľbakin v časop. Južnoslov. filolog 2, 1921, 80 nsl. a 240 nsl.

(= *novóje*) a rus. *dobró* : *dóbroje*, čak. *dobrȍ* : *dȍbrō* (= *dóbroje*). Přechází-li tímto způsobem přízvuk na slabiku dlouhou, má tato slabika nový akut (srv. čak. *bēlȍ* : *bélō* z **běloje*, rus. бѣло́ : бѣ́лое) a také takto vzniklý přízvuk samohlásky krátké (čak. *dȍbrō*) liší se od starého přízvuku krátkých slabik tím, že právě tak jako sekundární circumflex může býti také uprostřed slova (nebo výrazu předložkového).

Konečně v některých z těch případů, v nichž nastává metatonie, přízvučná samohláska krátká změnila svou intonaci tak, že se jeví v některých jazycích slovanských doby historické právě tak jako délka novoakutová — nastala tu patrně změna ta, že původní sestupná intonace samohlásky krátké přešla v sekundární intonaci stoupavou samohlásky dlouhé.[1]) Vyskytuje se to jen při samohlásce *o* a to u několika substativ *jā*-kmenových: srv. sln. *vǫ́lja* a čes. *vůle*, sln. *vǫ́nja* a čes. *vůně*, sln. *kǫ́ža* a čes. *kůže*. Čak. *vȍlja*, *vȍnja*, *kȍža*, rus. во́ля, во́ня, ко́жа ukazují, že přízvuk byl u těchto slov na slabice kořenné; poněvadž se nepošinul na koncovku, jak bychom čekali podle zákona Saussurova při přízvuku staré samohlásky krátké, je i z toho vidět, že v těchto slovech bylo *o* jinak přizvukováno, než bývá pravidelně přizvukováno krátké *o*. Tentýž zjev je na př. v subst. *lože* (sln. *lǫ́že*, stčes. *lůže* : rus. ло́же; za pravidelně přizvukované **lȍže* by v slovinštině bylo **ložę̑*, jako je na př. *morjȩ̑* vedle rus. мо́ре), a u sloves *jo*-kmenových (sln. *hǫčeš*, *kǫ́lješ* : č. *kůleš*) atd. V případě tomto čakavština, jež jinak má za sekundární akut stoupavou délku (′), délky nemá, má přízvuk takový, jaký je na krátké samohlásce pravidlem.

Těmito změnami, jež shrnujeme pod název metatonie, změněna netoliko povaha zděděného přízvuku, ale při přízvuku na slabikách krátkých i jeho místo. Rozmanitým tímto posouváním a změnami v místě přízvuku, o nichž byla řeč výše, stal se přízvuk slovanský ještě nestálejším, pohyblivějším, než byl původně.

V deklinaci se za doby praslovanské nemnoho změnilo od stavu zděděného. Hlavní rys, který lze pro vývoj deklinace ze této doby vytknout, je ten, že se uplatňují i v koncovkách rozdíly rodové tam, kde původně rozdílů takových

[1]) Srv. o tom v. Wijk, Zur sekundären steigenden Intonation im Slavischen, vornehmlich in ursprünglich kurzen Silben, Arch. für sl. Phil. 36, 1916, 321—377.

nebylo. Tak vyvinul se rozdíl mezi instrumentálem sing. mužského a ženského rodu u *i*-kmenů: stará koncovka je *-ьmъ* (*gostьmь*), jež náležela maskulinům i femininům, ale u feminin se pod vlivem koncovky *-ojǫ* od *ā*-kmenů vyvinula koncovka nová *-ьjǫ* (*kostьjǫ*). Tento rozdíl, *-ьmь* pro maskulinum a *-ьjǫ* pro femininum, přenesen pak i ke kmenům souhláskovým, jež odedávna v instrum. sing. (jako i ve všech pádech, jejichž přípona se počínala souhláskou) měly koncovky tytéž jako *i*-kmeny; odtud slov. instr. sing. *kamenьmь*, ale *materьjǫ* proti litevskému stejnému tvaru u maskulin i feminin (*akmenimì*: *moterimì*). Koncovka *ā*-kmenová *-ojǫ*, která dala vznik koncovce *-ьjǫ* v případech právě uvedených, sama je také slovanský novotvar, vzniklý podle obdobného tvaru rodových zájmen *tojǫ* podle poměru *tǫ* (akk. sing.): *tojǫ* = *ženǫ*: *ženojǫ*; tvar původní, který má ještě litevština, měl koncovku *-ǫ* (**ženǫ*).[1])

Kategorie rodové se uplatnily také v deklinaci *o*-kmenové, kde způsobily, že se v nominativě sing. maskulin a v nominativě-akkusativě sing. neuter ujalo znění vlastně hláskoslovně neoprávněné. Proti lit. *vilkas* má slovanština *vьlkъ*, proti stprus. *assaran*, jehož *-an* je ze staršího *-om*, má slovanština *jezero*, ač za koncové *-om* pravidelnou střídnicí je *-ъ* (v. str. 47) a za *-os* podle všeho *-o* (srv. *slovo*: *κλέος*, *nebo*: *νέφος* atd.)[2]). Tu směrodatné byly jednak uvedené právě tvary neuter *s*-kmenových, jež měly náležitou koncovku *-o*, jednak tvary zájmen rodových, kde v neutru *-o* rovněž bylo koncovkou hláskoslovně oprávněnou (*to*: stind. *tád*, lat. *is-tud*, řec. *τό*) a kde v nominativu maskulina nejprve asi *-s* nastoupilo místo hláskoslovně se vyvinuvší koncovky *-o*, aby se rozlišilo maskulinum od neutra; vzorem byla zájmena, jejichž kmen se končil na *-i*: jako byl k akkusativu *jь* ‚eum' (z pův. **im*) = lit. *jį* nominativ *jь* (lat. *is*, lit. *jìs*) nebo k akkusativu *sь* ‚hunc' (z pův.

[1]) Jindy se pokládá novotvaré *ženojǫ* za pozdní, nikoliv praslovanské, tvary některých slovanských jazyků se vyvozují ze staršího *ženǫ*, ale neprávem; i cslov. *ženǫ* i čes. *ženú* (s dlouhou koncovkou!) vzniklo kontrakcí z býv. *ženojǫ*. Srv. o tom v mé Slovanské deklinaci jmenné, str. 157—160.

[2]) Je také mínění, že za *-os* je ve slovanštině *-ъ*; srv. o tom v mé Slovanské deklinaci jmenné na str. 12—33. Nověji se drží tohoto mínění na př. Porzeziński Sravnit. grammatika slavjanskich jazykov I. (Moskva 1914) 98, Kul'bakin Drevne-csl. jazyk[1] (Charkov 1911) 68 nsl., [2](1913) 99, Meillet Roczn. slaw. 7 (1914-15), 1 nsl.

**kim*, lit. *šį*) nominativ *sъ* (lit. *šìs*), tak k akkusativu *tъ* (řec. *τόν*, stind. *tám*) utvořen nominativ *tъ*. Tento rozdíl, *-ъ (-ъ)* v maskulinu, *-o (-e)* v neutru, pak přenesen nejprve asi k adjektivům, jež se zájmeny se blízce stýkají, a pak k substantivům, kde hláskoslovným vývojem byly koncovky *-ъ*, *-o* rozděleny právě naopak: *-o* z *-os* v maskulinu, *-ъ* z *-om* v neutru. K tomuto přetvoření původních tvarů přispívalo i to, že koncovka *-ъ* byla v nominativě *u*-kmenů, dále *-ъ* v nominativě *-ju*-kmenů, jež ve slovanštině splynuly se starými *-jo*-kmeny, jejichž vliv však se vidí také v koncovce *-u* ve vokativu sing. měkkých *o*-kmenů (*kraju* atd.), což je koncovka vlastně *u*-kmenová (*synu*).

V instrum. sing. u *o*-kmenů se ujala — patrně vlivem *u*-kmenů — přípona *-mь*, čímž vzniká koncovka *-omь* (dial. *-ъmь*) místo starého tvaru na *-ō*, který rovněž má ještě litevština (lit. *vilkù*: slov. *vьlkomь*). V instrum. plur. těchto kmenů utvořil se tvar na *-y* (*vьlky*) místo staršího tvaru na *-ōįs* (lit. *vilkaĩs*); je to snad novotvar vzniklý podle *jo*-kmenů, kde se koncovka *-i* (*kraji*) vyvinula hláskoslovně ze starší koncovky *-iōis*.[1]) Záhadný je dativ sing. těchto kmenů, jenž má koncovku *-u* (*vьlku*); pád ten měl původně koncovku *-ōi* (ř. *θεῷ*, stlat. *Numasioi*, *populoi*, stprus. *wirdai* atd.) a s koncovkou tou také ztotožňovali někteří slovanskou koncovku *-u*, ale neprávem. Nejspíše lze viděti ve tvaru slovanském tvar zakončený na *-ou*, jenž byl v indoevropském prajazyce parallelně s tvarem na *-oi*, s tvarem, který známe v jazycích indoevropských pode jménem lokálu sing. (srv. slov. lok. *vьlcě*), který však původně měl význam mnohem širší, než má později jakožto lokativ.

U *o*-kmenů posléze lze znamenati již v praslovanštině tendenci, v jistých případech (při jménech označujících bytosti oduševnělé) rozlišiti akkusativ sing. od nominativu a užívati v případech těch ve funkci akkusativní tvaru genitivního. Východiště tendence této přese všechny pokusy, jež se staly, nepodařilo se dosud uspokojivě vysvětliti.[2])

---

[1]) Vykládá se někdy slov. *-y* přímo z pův. *-ōįs* (v. Slovanská deklinace jmenná 161; nověji Meillet Roczn. slav. 7, 1914–15, str. 5). Endzelin Слав.-балт. этюды (Charkov 1911) str. 162 nsl. a s ním Il'jinskij Прасл. грамм. (Něžin 1916) 387 nsl. vidí v tvaru tom tvar acc. plur.

[2]) Literatura otázky této je uvedena v mé Slovanské deklinaci jmenné na str. 96 pozn. 1; nověji pokusili se o výklad tohoto

Zvláštní a pro praslovanštinu charakteristický tvar nalézáme v genitivě sing. *ā*-kmenů. Proti koncovce *-ās*, kterou nalézáme ve všech indoevropských jazycích i v litevštině *(rañkos)*, má slovanština koncovku *-y;* poněvadž pak měkké kmeny mají v pádě tom koncovku *-ę (dušę)*, nemůže být o tom pochyby, že se koncovka tato vyvinula z přípony obsahující souhlásku nosovou. Poněvadž pak tyto koncovky *-y, -ę* se vyskytují také v akkusativě plur. těchto kmenů, kdež vznikly z pův. *-āns*, byl na snadě výklad, že koncovka genitivní je převzata z akkusativu plur. Nepodařilo se však ukázati, jak se mohl tvar akkusativu plur. dostati do genitivu sing. Také výklady, že *-y* je z *-ās*, úplně ztroskotaly, a tak je pravdě nejpodobnější výklad, že toto *-y, -ę* není vůbec tvar *ā*-kmenový, nýbrž že je to tvar náležející kdysi deklinaci, která měla ve kmeni *n*, která se v některých pádech shodovala s deklinací *ā*-kmenovou, takže mohla splynouti s *ā*-kmeny a dáti jim svůj tvar genitivní; v deklinaci *ā*-kmenové původní tvar genitivní na *-ās* musil po odpadnutí koncového *s* splynouti s nominativem, byl tedy v deklinaci té vítán tvar jiný, který splynutí toto odstranil. Deklinací takovou mohla by být deklinace kmenů na *-ōn-*, jež měla v nom. sing. koncovku *-ō* (= slov. *-a*), v pádech ostatních pak veskrze kmen *-ōn-*; genitiv sing. deklinace takové mohl zníti *-ōns*, což do slovanštiny dává *-y*, po případě po hláskách palatálních *-ę*. Deklinace tato shodovala se s *ā*-kmeny nejen v nominativě sing., nýbrž pravděpodobně i v pádech jiných. Máme-li na mysli, že od substantiv tvořených kmenotvornou příponou *-iōn-* (slov. *-jan-*) a znamenajících obyvatele nějakého místa (ř. *οὐρανίωνες*) má slovanština dativ plur. s koncovkou *-amъ*, lok. plur. s koncovkou *-asъ*, instrum. plur. s koncovkou *-ami* (stsrb. *gradamъ, Dubrovьčamъ*, slovin. *Goričam* atd., stčes. *Dolas, Vrbčas, Lužas, Hořas*, stslov. *Drěvljami, Poljami*), lze se domnívati, že také u kmenů na *-ōn-* se vyvinulo z dativní koncovky *-ōn-mъ* ve slovanštině *-amъ*, z koncovky *-ōn-sъ* v lokativě *-asъ* a z koncovky *-ōn-mi* v instrumentale *-ami*, — tedy koncovky tytéž jako v týchž pádech u *ā*-kmenů. Tato shoda mohla vésti k úplnému splynutí obou deklinac a k přejetí genetivu *n*-kmenového za genetiv *ā*-dekli-

zjevu Ehrlich Untersuchungen über die Natur der griechischen Betonung (Berlín 1912), str. 83 n. a Sommer Indogerm. Forsch. 36 (1916) 302—319.

nace vůbec. Takovým způsobem je pak v leckterém substantivě, jež náleží v slovanštině k *ā*-kmenům, vlastně staré substantivum kmene zakončeného na *-ōn-*, jen že ovšem je nesnadno to zjistiti. Hledá se takový původní *n*-kmen v substantivě *žena* se zřetelem ke gotskému *qinō* (gen. *qinōns*), nebo v subst. *voda*, jež patří k *n*-kmenům v různých jazycích příbuzných (lit. *vanduõ*, gen. *vandeñs*), nebo v subst. *vьdova* se zřením ke got. *widuvō*, při čemž by bylo možno dovolávati se toho, že v staré češtině vedle substantiva *voda* je také subst. *vodně*, vedle *vdova* je subst. *vdovně* a pod. Ale ovšem jistá věc není, protože ke všem těm slovům se dají uvést z jiných jazyků zase doklady, že slova ta náležela k *ā*-kmenům. Ale že substantiva taková s nom. na *-õ* (slov. *-a*) a s kmenem na *-ōn-* v pádech ostatních ve slovanštině byla, o tom nemůže být pochyby — svědčí o tom příbuzné jazyky, a bylo těchto substantiv asi více než se na první pohled zdá, neboť podle svědectví týchž jazyků byla v indoevropském prajazyce běžná substantiva, utvořená suffixem *-ōn-* od adjektiv a znamenající nositele určité vlastnosti (na př. ř. *Κίμων* od adjektiva, jež je v stind. *śjāmáḥ* ‚černý, tmavý‘ nebo v lit. *šẽmas* ‚popelavý‘, nebo *Ἀγάθων* k *ἀγαθός*, *Ἀρίστων* od *ἄριστος* atd.), nebo utvořená od sloves a znamenající nositele jisté činnosti (lat. *edō*, *-ōnis* ‚jedlík‘ od slovesa *edere*, *bibō -ōnis* ‚piják‘ od slovesa *bibere*, *φαγών* ‚čelist‘ od slovesa *φαγεῖν* atd.). Taková substantiva byla jistě také ve slovanštině a v četných substantivech na *-a* rodu muž. máme asi pokračování těchto starých substantiv *n*-kmenových.

Genitiv sing. *ā*-kmenový má ještě jiný tvar dosud záhadný. U kmenů měkkých totiž vedle koncovky *-ę*, jež se shoduje s koncovkou *-y* kmenů tvrdých, ukazují jazyky západoslovanské a východoslovanské na koncovku *-ě* (*duše*). Koncovka *-ě* vedle *-ę* se vyskytuje vedle toho ještě také v nominativě a akkusativě plur. *jā*-kmenů a pak v akkusativu plur. mužských *jo*-kmenů (*mǫže*). Do akkusativu mužských *jo*-kmenů mohla býti koncovka ta přenesena od *jā*-kmenů, neboť akkusativ plur. obou deklinac se shodoval v koncovkách *-y* (jednak z *-ons*, jednak z *-āns*) i *-ę* (jednak z *-jons*, jednak z *-jāns*); byla-li u *jā*-kmenů vedle *-ę* ještě koncovka *-ě*, mohla se lehce přenésti koncovka tato také k *jo*-kmenům. Zbylo by pak vyložiti, jak se vyvinulo *-ě* v uvedených pádech *jā*-kmenů. Výklady o tom podány různé, ale žádný z nich

neuspokojuje úplně. Poněvadž se toto *-ě* vyskýtá právě v těch pádech, v nichž prajazyk měl koncovku *-iās*, je na snadě domněnka, že toto slovanské *-ě* je pokračováním předslovanského *-iās*. Ale pro změnu předslov. *-iā-* v *-ě-* nejsou nijaké doklady jiné a proto výklad ten uspokojivý není, je však z výkladů podaných pravdě nejpodobnější.[1]) Nominativ plur. u *ā*-kmenů je tvar vlastně akkusativní, přenesený do nominativu vlivem obdobných poměrů u ženských *i*-kmenů, kde nominativ a akkusativ plur. také zněly úplně stejně.

V deklinaci konsonantické odedávna v některých pádech byly koncovky tytéž jako u *i*-kmenů. Tím se stalo, že četná substantiva kmene původně konsonantického (zejména substantiva jednoslabičná, kořenná) snad již v době baltskoslovanské přešla k *i*-deklinaci úplně. Tak na př. slov. *gǫsь* (čes. *hus*), lit. *žąsìs* byl původně kmen souhláskový (řec. *χήν* ze staršího **χανς*); podobně slov. *myšь* vedle lat. *mūs*, řec. *μῦς*, sthněm. *mūs* atd. nebo slov. *vьsь* (ves) vedle stind. kmene *viś-* ‚dům, obec, kmen' atd. Jinak i v deklinaci konsonantické se uplatňují kategorie rodové a to vliv *o*-kmenů u neuter (instr. plur. *slovesy, telęty, imeny;* nom. plur. *slovesa, telęta, imena*) a vliv *ā*-kmenů u feminin. Deklinace *o*-kmenová a *ā*-kmenová vůbec ovládají, kdežto ostatní ustupují jejich vlivu, jen deklinace *i*-kmenová se vedle nich ještě udržuje; ale i tu kategorie rodové časem působí změny: také *i*-kmeny se stávají po výtce deklinací feminin, a pokud k ní náležela také maskulina, stávají se později femininy anebo přijímají deklinaci, jež je deklinací slovanských maskulin, — deklinaci *o*-kmenovou nebo *jo*-kmenovou.

U adjektiv tyto dvě deklinace — *o*-kmenová pro maskulinum a neutrum a *ā*-kmenová pro femininum — ovládly úplně. Tvary deklinac jiných (*u*-kmenové) udržely se jen v ojedinělých zbytcích, jinak buď prostě přešla adjektiva taková k deklinaci na *-o* v maskulinu a neutru a k deklinaci na *-ā* ve femininu, nebo rozšířena byla další kmenotvornou příponou *-ko-*, *-kā-*; na př. slov. *sladъkъ* vedle lit. *saldùs* nebo *tъnъkъ* vedle stind. *tanúḥ*, ř. *ταvv-* (v kompositu *ταvύ-*

[1]) O této velmi nesnadné otázce srv. v mé Slovanské deklinaci jmenné na str. 101—104; nověji jednají o tom Endzelin Русскій Филол. Вѣстникъ 70, 1913, 109 n., Diels Archiv für slav. Philol. 35, 1914, 321—324, van Wijk tamt. 36, 1916, 460 nn. a E. Hermann Berl. philol. Wochenschrift 1917, 41.

πεπλος), nebo *lъgъkъ* vedle stind. *laghúḥ*, ř. ἐλαχύς atd. Starobylý způsob zachován ve tvoření feminin k maskulinům původně konsonantickým, jak je nalézáme ve slovanských aktivních participiích (praesentis na *-nt*, praeteriti na *-s*) a v komparativech. Femininum tvořilo se v nominativě příponou *-ī*, v pádech ostatních byl kmen *-iā̯* (nom. *vedъši*, akk. *vedъšǫ* v participiu praet., nom. *bližьši*, akk. *bližьšǫ* v komparativě. Ovšem v slovanštině (tak jako v litevštině, pokud tam jsou tvary s tvary slovanskými shodné) podle feminina zakončeného na *-jā-* převedeno také maskulinum a neutrum do *-jo*-kmenů (na př. gen. *vedъša*, *bližьša* atd. Tato změna může pocházeti již z doby baltsko-slovanské (srov. str. 32), ačkoliv mohla se také docela dobře vyvinouti nezávisle v obou jazycích. Komparativ tvořil se v slovanštině příponou etymologicky sice touž jako v prajazyce, ale přece odchylně: tvořil se příponou *-jьs-* (**bliz-jьs-* = slov. *bližьš-*), což je nullový stupeň přípony *-iōs*, již vidíme na př. v lat. *maiōr* (z **magiōs*), stupeň, který je na př. v lat. adverbiálním komparativu *magis*, ale jinak se v komparativních tvarech nevyskytuje; nullový tento stupeň zněl *-is-* = sl. *-ьs-*, *j-* v slovanštině je patrně z plného stupně této přípony komparativní, jenž se ve slovanštině zase vyskytuje jen v nom. - akk. neut. (**bliz-jes* = sl. *bliže*; srv. lat. *maius*), fungujícím zejména jako adverbium. Nom. masc. sing. komparativu slovanského, jehož základem se stal kmen s nullovým stupněm kmenotvorné přípony (*-jь*[*s*] proti lat. *-iōs*), byl dále pak charakterisován ještě připojeným *-jь* (*bližьjь*) vlivem druhé třídy komparativů, kde přípona *-jьs-* nebyla připojena přímo k základu adjektivnímu, nýbrž na základ rozšířený o *ē* (= slov. *ě*), na př. *bogat-ě-jьs-*; nom. těchto komparativů zněl *bogatějь*, byl proti positivu charakterisován mnohem výrazněji a proto vlivem těchto tvarů málo výrazný komparativ **bližь* se změnil v **bližьjь*. Superlativ se tvořil v praslovanštině způsobem úplně novým, spojením komparativu s předponou *na-*; srv. rus. *nábolьšij*, slovin. *namlajši*, stpol. *nalepszy*, *namniajszy*, *namłodszy* atd., stč. *návyšší*, *náslechetnější*, *nálepší* atd. Později místo toho nastoupilo *naj-*. Starý superlativ ve slovanštině (a také v baltských jazycích) úplně zanikl; ponětí superlativní se v dobách nejstarších vyjadřovalo komparativem s příslušnou vazbou genitivní nebo předložkovou, jak toho ojedinělé příklady nalézáme ještě v cslovanštině i v staré češtině. Pravidlem se stalo takovéto vyjadřování superlativu v ruštině.

Kvalitativní adverbia od adjektiv tvořená pravidelně jsou zakončena ve slovanštině na *-ě* (*dobře*, *zlě*, *l'utě* atd). Adverbia tato pokládají se obyčejně za lok. sing. příslušných adjektiv jmenného sklonění. Ale vykládají se také jinak: Meillet[1]) nejnověji soudí, že to jsou tvary instrumentální, takové jako lat. *vērē* a pod., Trautmann[2]) v nich vidí tak jako už dříve Mahlow a Solmsen tvary tytéž jako jsou litevská adverbia na *-ai* (*geraĩ* ‚dobře'), ale má tyto tvary baltské a slovanské za nom. plur. neut. Výkladu, že jsou to lokativní tvary, vadí podle Meilleta i Trautmanna jejich význam. Podle výkladu Meilletova měli bychom v těchto adverbiích starobylý instrumentál, jehož jinak slovanština nemá, podle výkladu Trautmannova tvar, který jinak je znám jen v zájmenné deklinaci latinské (*quae*) a baltské (lit. *taĩ*) — v obou případech tedy tvary právě jen v těchto adverbiích zachované. Kvantitativní adverbia (*mъnogo*, *malo* atd.) jsou nom. středního rodu. Jinak měla slovanština adverbia rozmanitě tvořená, jejichž tvar nelze identifikovati s žádným tvarem jmenným; jsou to na př. adverbia na *-mi*, *-ma*, *-mo* (*velьmi*, *bolьmi*, *bolьma*, **kradьmo*, atd.), jež se porůznu od některých základů vyskytují a ve svých zakončeních podléhají ovšem vlivu jiných adverbií, tak že se vyskytují někdy v několikerém znění (srv. č. *velmi*, *velmě*, srb.-chrv. *veoma*). Stará jsou některá adverbia od zájmenných kmenů tvořená: tak adverbia na *-de* (*kъde*), *-da*, *-dy* (*kъda*, *kъdy*), také adverbia taková jako *kądu* (srv. stprus. *isquendau*) atd.

U zájmen má slovanština zvláštní, od ostatních jazyků odchylný a dosud bezpečně nevyložený[3]) tvar v genitivu sing. maskulin a neuter (*togo*, *jego* atd.). Vykládán sice i tvar tento, vedle něhož nalézáme na půdě slovanské ještě tvar s koncovkou *-vo* (v dialektech ruských a v kašubštině) tak, že ztotožňován s indoevropským zněním tohoto genitivu (**tosio*, **toso*); ale výklad ten, přijímaný zejména od jazykozpytců ruských, předpokládá hláskové pochody a změny, jichž odjinud neznáme a jež samy o sobě nejsou hrubě pravděpodobné (**tosio* přešlo prý v **toio* a to v **toho*, **toyo*, odkudž dílem *togo*, dílem *tovo*). Z podaných výkladů je pravdě nejpodob-

[1]) Mémoires de Société linguistique 20 (1916) 89 nsl.
[2]) Zeitschrift für vergl. Sprachforschurg 49 (1920) 251 nsl.
[3]) Dosavádní výklady kriticky rozebral M. Z. Kryński, Prace filologiczne 8, 1916, 439–526.

nější ten, že tvar *togo* obsahuje v koncovce partikuli *go*, jež je příbuzná s partikulí *že* (pův. **ge*) a *žь* a dále buď se staroindickou partikulí *gha*, *ha* nebo s řec. partikulí *γέ*. Tato partikule přistoupila ke genitivnímu tvaru **ta* (= lit. *tõ*), jenž ovšem není pokračováním tvaru prajazykového, nýbrž je to tvar týž jako jmený genitiv *o*-kmenový; spojení **tago* je docela obdobné řeckému *ἐμέγε* nebo got. *mik*. Slabika *ta-* podle výkladu tohoto přešla v *to-* pod vlivem tvarů *tomu*, *tomь*.[2]) Ovšem tvary s koncovkou *-vo* zůstávají při tom záhadné. Starý genitiv na *-so* zachovala slovanština v jediném zbytku, v gen. zájména tázacího *česo*, jež se shoduje s ř. *τέο* (z pův. **kᵘesio*).

Jinak se v zájmenech těchto slovanština odchýlila od stavu původního tím, že ve femininu tvar instrumentálu sing. *tojǫ* působil i na znění pádů ostatních, takže vznikl gen. *toję* (*tojě*), dat.-lok. *toji* (litevština má zde tvary takové jako řečtina t. j. tvary vlastně jmenné: *tõs*: řec. *τᾶς*, *τῆς*, *ταῖ*: ř. *τᾷ*, *τῇ*). Pouhé *-m-* za skupinu *-sm-*, jež byla v dat. a lok. sing. maskulina a neutra (srv. dat. stind. *tásmāi*, stprus. *stesmu*, umb. *esmei* ‚huic', lok. stind. *tásmin*) má slovanština společné s litevštinou (*tomu*: lit. *tãmui*, *tomь*: *tamè*); poněvadž skupina *sm* jinak zůstává ve slovanštině beze změny, nemůže býti toto *m* za starší *sm* pravidelným vývojem, i vykládá se tak, že vniklo toto *m* na místo starší skupiny *sm* z instrumentálu *těmь* (lit. *tuomì*).[2]) Instrumentál *těmь* sám vznikl pak asi ze staršího instrumentálu **tē* (got. *þē*) podobně, jako instrumentál litevský *tuomì* vznikl ze staršího instrumentálu *tuõ* (pův. **tō*), připojením odjinud známé přípony instrumentální *-mi* = sl. *-mь*.[3]) V plurálu deklinace

[1]) Maretić Rad Jugosl. akademije 112, 41.

[2]) Specht Litauische dialektische Texte aus Russisch-Litauen II (v Lipsku 1920) str. 105 vykládá, že počátek tohoto *m* je ve tvaru **tomen*, což je akusativ sing. s postpositivním *en*. Toto **tomen* je v litevském lok. sing. *tamè* zachováno, ve slovanštině pak se pův. lok. **tosmin* (= stind. *tásmin*) podle tohoto tvaru **tomen*, jenž měl týž význam jako lokál, změnil v **tomin* (= *tomь*) a odtud pak *m* místo *sm* proniklo i do dativu. Výklad ten je pro slovanštinu nepodobný, protože ve slovanštině není útvarů takových, v nichž by byl tvar akkusativní spojen s postposicí k vyjádření ponětí lokativního.

[3]) Rozdíl kvantity mezi instrum. sing. *tiem* a dat. plur. *těm* v češtině svědčí pro výklad nahoře uvedený. Srv. o tom ve Sborníku filologickém 2, 1911, 192.

maskulina (s nímž se v pádech nepřímých shoduje i neutrum) a feminina — nominativ a akkusativ vyjímaje — úplně splynula: ve femininu ujaly se tvary oprávněné jen v maskulinu a neutru (*těchъ*, *těmъ*, *těmi*). Tvary ty veskrze jsou tvořeny od základu *toi-*, který se nám bez jakékoliv přípony jeví v nominativě mask. (řec. dor. *τοί*, got. *þái* = slov. *ti*). Sklonění zájmena *sь* zachovalo leccos ze staré deklinace *i*-kmenových zájmen, jež tvořila některé pády od kmene na *-e* (*sego*, *semu*), feminum od kmene *-iā*, *-iiā* s nominativem na *-ī* (*si*, akk. *sьjǫ*); v některých tvarech však podlehlo vlivu zájmen ostatních: tvary feminina gen. *seję*, dat. lok. *seji* byly utvořeny k mask. *sego*, *semu* podle fem. *toję*, *toji* k mask. *togo*, *tomu*. Na rozdíl ode všech jazyků příbuzných rozlišila si slovanština u zájmena tázacího ve všech pádech maskulinum a neutrum, jež v jazz. indoevropských rozlišeny jsou jen v nomin. a akkus. Stalo se to tím, že použito tvarů od kmene **kᵘe-* (sl. *čego*, *čemu*, *čemь*) pro neutrum, tvarů od kmene **kᵘo-* (sl. *kogo*, *komu*, *komь*) pro maskulinum. Východištěm byl nominativ, kde asi nejdříve pro maskulinum se ujal tvar od kmene *kᵘo-* (jako lit. *kàs*, stind. *kaḥ*) místo starého tvaru **kᵘis* (lat. *quis*, řec. *τίς*), protože by ve slovanštině pův. tvar maskulina a neutra (**kᵘis*, **kᵘid*) hláskovým vývojem úplně splynuly (oboje by dalo **čь*).

Zájmena osobní pokračují ve svém vývoji směrem, který se jevil již v době starší a který se jeví ve všech jazycích i v dobách pozdějších: působí na sebe navzájem tvary zájmena 1. a 2. osoby. Výsledkem tohoto působení byly v praslovanské době vzniklé tvary gen. sing. *tebe*, *sebe*, jejichž *b* místo očekávaného *v* (srv. stind. *táva*, lit. *tavęs*) bylo sem přeneseno z dativu, patrně vlivem tvarů zájmena osoby 1., kde genitiv i dativ měl od doby baltskoslovanské *n* (v. str. 33). V dativu samém přes veškeru podobnost, jež se jeví mezi slov. *tebě*, *sebě*, stprus. *tebbei*, *sebbei* a lat. *tibei*, *sibei*, jsou tvary slovanské s *e* nebo *o* v první slabice pravděpodobně produkt teprve slovanský: zdá se, že původně měl tvar ten v první slabice *u* (= slov. *ъ*) — srv. stind. *túbhjam* — a že se teprve později vlivem ostatních tvarů, jež měly v první slabice znění *te-*, znění to dostalo i do dativu; dativ *mъně* a lit. dial. *mùn* (srv. str. 33) aspoň dají se uspokojivě vyložiti při předpokladu, že byly utvořeny podle dativu se zněním *tub-* (= slov. *tъb-*) podle bývalého poměru *tebe*: **tъbě* = *mene*: *mъně*.

Jiný slovanský novotvar u těchto zájmen je v instrum. sing. *mьnojǫ*, *tobojǫ*. Vykládají se sice tvary ty jako tvary staré, shodné v koncovce se stind. *mājā*, *tvājā*; ale je pravděpodobné, že tvary indické i slovanské jsou novotvary vzniklé podle jmenných *ā*-kmenů; podle poměru *ženě* : *ženojǫ* utvořen k dativu *mьně*, *tobě* instrumentál *mьnojǫ*, *tobojǫ*.[1])

V plurálu se u těchto zájmen stalo základem všech tvarů **nōs*, **u̯ōs* (podobně jako v staré pruštině) nebo **nō*, **u̯ō*. Výklad obyčejný je, že východištěm tvarů plurálových vůbec jsou tvary *nōs*, *vōs*, které původně měly široký význam (mohly míti význam genitivu, dativu, akkusativu jako stind. *naḥ*, *vaḥ* = **nos*, **u̯os*), a že tvary tyto pak přijaly koncovky příslušných pádů (v genitivě koncovku *-sōm*, z čehož **nōs-sōm* = slov. *nasъ*, stprus. *noūson*, nebo v lokále koncovku *-su*, z čehož **nōs-su* = slov. *nasъ*). Dativ a instrumentál se ovšem ze základu toho vyvoditi nedají i vykládají se z kmene vlastně duálového **nō*, **u̯ō* (podobně jako latinské *nōbīs*, *vōbīs*, stprus. *noūmans*). Vznik pádů těch lze si mysliti tak, že podle duálových tvarů *nama*, *vama* vznikly na základě poměru *těma*: *těmъ*, *těmi* nebo *jima*: *jimъ*, *jimi* plurálové tvary *namъ nami*, *vamъ vami*. Deklinace takto vzniklá kryla se úplně s deklinací *ā*-kmenovou (*namъ*, *nasъ*, *nami* : *ženamъ*, **ženasъ*, *ženami*) i mohl by býti akkusativ *ny*, *vy* podle akkusativu *ā*-kmenového (*ženy*). Nom. plur. *vy* je obměnou starého tvaru, který zněl **jūs* (lit. *jūs*, stprus. *joūs*, got. *jūs*, avest. *jūš*); ve slovanštině proniklo do tohoto tvaru počáteční *v* z pádů ostatních. U zájmene 1. osoby plur. zní nom. ve slovanštině *my*; to je tvar v obou svých hláskách nepůvodní. Tvar původní se počínal hláskou *u̯-* (got. *weis*, něm. *wir*); asi už v době baltsko-slovanské zaměnil tvar tento své počáteční *v-* souhláskou *m-* podle slovesné koncovky 1. osoby plur., jež se počínala souhláskou *m-* (*-mes*, *-mos*, *-men*, srv. lat. *legimus*, ř. *λέγομες*, *λέγομεν*). Ve slovanštině pak dále vlivem tvaru zájmena druhé osoby *vy* ujal se i u zájmena 1. osoby vokál *y*, čímž vznikl tvar *my*.[2])

Se zájmeny osobními úzce souvisí zájmena přivlastňovací; slovanština má zájmena taková *mojь*, *tvojь*, *svojь*, jež se úplně kryjí se staropruskými possessivy *mais*, *twais*, *swais*.

[1]) O tom ve Sborníku filologickém 2, 1911, 203 n.
[2]) Srv. Listy filologické 45, 1918, 188 nsl.

Zájmeno *mojь* = stprus. *mais* má obdobu v lat. *meus* (z **meios*), ale zájmena *tvojь*, *svojь* = stprus. *twais*, *swais* v jiných jazycích obdoby nemají; possessivum II. osoby a possessivum reflexivní má pravidelně v jazycích indoevropských tvar **teuos* **tuos* (lat. *tuus*, lit. *tãvas*; ř. σός, stind. *tváḥ*), **seuos* **suos* (lat. *suus*, ř. ἕος, ὅς). Tvary *tvojь*, *svojь* (a stprus. *twais*, *swais*) jsou patrné novotvary podle possessivního zájmena 1. osoby. Vznikly novotvary ty asi tím způsobem, že stará possessivní zájmena **tuos*, **suos*, jež byla v prajazyce baltsko-slovanském vedle tvarů **teuos*, **seuos* (= lit. *tãvas*, *sãvas*) — srv. v řečtině ὅς ‚svůj' (ze **suos*) vedle ἕος (ze **seuos*) —, se změnila později v slovanštině a v staré pruštině podle **moios* v **tuoios*, **suoios*. Possessiva plurálová *našь*, *vašь*, vzniklá patrně z **nōs-io-*, **uōs-io-*, t. j. na podkladě tvarů *nōs*, *uōs*, jež mohly mít také význam possessivní, jsou slovanské novotvary; litevština vůbec zájmen takových nemá (užívá místo nich genitivu), stará pruština, latina, řečtina, germánština mají zvláštní tvar pro possessivní zájmeno plurálové, ale v každém jazyce je tvořeno jinak.

Konjugace změnila se v praslovanštině dosti podstatně: některých kategorií tvarových slovanština vůbec pozbyla, jiné naopak plně vytvořila a rozvila. Indoevropský prajazyk rozeznával tři skupiny tvarů slovesných, jimiž se rozlišoval trojí druh slovesného děje: tvary praesentní, aoristové a perfektní. Z těchto tří kategorií nemá slovanština vůbec starého perfekta. Jediný jeho zbytek se vídá ve slovese *vědě*, jež se ztotožňuje s lat. *vīdī* (i v koncovce) a srovnává s řec. *(ϝ)οἶδα*, stind. *véda*. Ale právě výklad koncového *-ě* z mediální koncovky *-ai* činí obtíže, i nelze pokládati výklad ten za nepochybný; spíše dlužno přiznati, že tvar *vědě* je dosud nevyložen. Z kategorie tvarů praesentních pozbyla slovanština starého imperfekta; tvary, jež se stanoviště jazyka řeckého nebo stindického (ř. *ἔφερον*, stind. *ábharam*) by byly imperfektem, jsou ve slovanském aoristu bezpříznakém (*padъ*, *dvigъ*). Plně vytvořila slovanština na zděděném podkladě aorist *s*-ový (*pęsъ*, *rěchъ* atd.) a kontaminací aoristu t. zv. silného nebo bezpříznakého s aoristem *s*-ovým vytvořila si aorist nový (*nesochъ*, *vedochъ*, *dvigochъ* atd.). Nově si vytvořila slovanština imperfektum (*neséachъ*, *gъnaachъ* atd.), jež se vyvinulo na podkladě téhož tvaru, jenž je také v litevském praeteritu. Pro futurum nemá slovanština zvláštního tvaru starého, zděděného;

vyjadřuje je spojením sloves *bǫdǫ, chъtěti, jьměti, načęti, vzčęti* s infinitivem nebo praesentem sloves jednodobých.

Slovanské praesens je v celku pokračováním praesentu prajazykového. Zejména obě kategorie praesentních kmenů na *-e/o-* (jedna s plným stupněm samohlásky v slabice kořenné a s přízvukem na kořeni a druhá s oslabeným stupněm v slabice kořenné a s přízvukem na slabice následující) jsou také ve slovanštině zachovány (*berete*: ř. *φέρετε*, stind. *bhárati* a *pьnetь*: stind. *tudáti* ‚vráží, píchá'). Praesentní kmeny na *-io/ie-* se ve slovanštině velmi rozmohly: jsou to jednak četná slovesa primární, neodvozená (*kryjǫ, sějǫ, lajǫ, melǫ, boŕǫ, tešǫ* atd.), jednak slovesa odvozená (*uměǰǫ, dělajǫ, kupujǫ* atd.). Zvláštní třídu ve slovanštině tvoří praesentia na *-no/ne-* (*minetь, dvignetь*); vedle prajazykových sloves na *-no/ne-* splynuly v ní prajazykové praesentní útvary na *-nā-* (ř. *δάμνᾱμι* ‚podmaňuji, krotím' a pod.) a na *-neu-* (ř. *δείκνῡμι* ‚ukazuji', stind. *sunómi* ‚vymačkávám, lisuji' a pod.). Slovanskou zvláštností jsou praesentia na *-ī-* (*ležitь, nositь, točitь*), jejichž vznik není stále dost jasný: v litevštině jsou podobná slovesa, ale s krátkým *-i-* (*tùrime* ‚máme'), v jazycích jiných bezpečných obdob není. Jsou to jednak slovesa stavová (*ležitь, bъditь, mьnitь* atd.), jednak slovesa významu iterativního (*nositь, voditь*) nebo faktitivního (*točitь, pojitь*). Tato iterativa a faktitiva jsou nějakou obměnou prajazykové třídy odvozených sloves na *-eio/eie-* (srv. ř. *φορέω* vedle *φέρω*, lat. *doceo* vedle *decet, moneo* vedle *memini* atd.), ale jakou cestou se vyvinuly z těchto prajazykových útvarů na *-eio-* slovanské útvary na *-ī-*, není ještě dosti jasné. Stará praesentia athematická se zachovala ve slovanštině jen ve zbytcích velmi skrovných: jen sloveso **esmi* ‚jsem' se udrželo beze změny (slov. *jesmь*), ovšem plný stupeň *es-* (slov. *jes-*) pronikl i do plurálu (*jesme, jeste*) místo původního stupně nullového (stind. *smáḥ, sthá*) až na 3. plur., jež zachovala starý tvar **senti* (umber. *sent*, got. *sind*, ř. dor. *ἐντι*) vedle novějšího **sonti* (srv. lat. *sunt*); starší *sętь* je dosvědčeno tvarem *sa* ‚jsou' na Slovensku a pak tvary *set, se* ‚jsou' v nářečích makedonských[1]), jinak úplně ovládl tvar *sǫtь*. Sloveso **édmi* (stind. *ádmi*) přešlo do slovanštiny

[1]) Srv. Polívka, Listy filol. 34, 1907, 30, Изв. отд. рус. яз. 12, 1908, 3, 355, Weingart, Prace lingwistyczne ofiarowane J. Baudouinowi de Courtenay (v Krakově 1921), str. 25 nn.

se zdlouženou samohláskou (slov. *ěmь*, *jamь* z **ēdmi* jako lit. *ėmi*), jež snad je z perfekta (srv. lat. *ēdi*), slov. *vědь* je jako stind. *vēdmi* přeměnou starého perfekta **u̯oi̯da* (ř. *(ϝ)οἶδα*, got. *wait*, stind. *véda*). Z athematických praesentií reduplikovaných má slovanština jen *damь*, ovšem s reduplikací již z doby baltsko-slovanské změněnou podle tvarů infinitivních (v. str. 34). Docela osamocené je praesens **jьmamь* (csl. *imamь*, č. *jmám*), jež není ani ve svém základě dost jasné. Jinak stará athematická slovesa se stala ve slovanštině thematickými a to různým způsobem: samohlásková hojně tvoří praesens příponou *-i̯o/i̯e-*: *vějetь* (srv. stind. *vāti*, ř. *ἄ(ϝ)ημι*), *bajetь* (ř. *φᾱμί*, lat. *fā-tur*) atd.; podobně i některá athematická slovesa souhlásková přešla ve slovanštině k *i̯o*-kmenům. Jiná slovesa athematická stala se thematickými tím, že tvořila praesens novými příponami kmenotvornými, za **eimi* ‚jdu' (ř. *εἶμι*, stind. *émi*) je ve slov. **jьdǫ* (csl. *idǫ*, č. *jdu* atd.), za stind. *jā́ti* ‚jede' je ve slov. *ědetь*, *jadetь* (v lit. je *i̯o*- praesens: *jóju*) atd.

Přípony osobní celkem zůstaly zachovány. V některých osobách zanikl rozdíl mezi příponami hlavních a vedlejších časů (v 1. a 2. osobě plurálu i duálu); v 2. sing. praes. athematických sloves stará přípona *-si* (stind. *asi* ‚jsi', *dadāsi* ‚dáváš') změněna ve slovanštině vlivem sloves thematických, jež měla v tomto tvaru odedávna koncovku *-ei̯* (lit. *vedì* ‚vedeš', ř. *φέρει-ς*), v *-sei̯* (= slov. *-si*): *jesi*, *věsi*, *dasi*, *ěsi*(*jasi*), *ležiši*, *nosiši* (*š* náležitou změnou z býv. *s* po samohlásce *i*). U sloves thematických zase místo *-i* (z pův. *-ei̯*) ujalo se zakončení *-ši* vlivem sloves athematických (*vedeši* jako *nosiši*, *ležiši* atd.). V 1. sing. praes. thematických sloves staré zakončení *-ō* (ř. *φέρω*, lat. *fero*), které je také v litevštině (*vedù*), nahrazeno zakončením *-ǫ*, jež se různě vykládá: někteří v něm vidí tvar konjunktivní (sl. *berǫ* = lat. *feram*, *vezǫ* = lat. *veham*), jiní vykládají jej tak, že k starému tvaru na *-ō* připojena byla ve slovanštině koncovka *-m* (vlastně *-n*) z 1. osoby sing. časů vedlejších. To by bylo ovšem možno jen tak, že toto *-n* bylo připojeno teprve tehdy, když koncové *-ō* přešlo již v *-ā*, neboť jen tak možno dospěti ke koncovce *-ǫ* (jako v akk. sing. *ā*-kmenů *-ām* > *-ǫ*); *-ōm* by jinak bylo dalo *-y* (jako v nom. sing. *kamy*).

Druhá skupina slovesných tvarů, již slovanština z prajazyka přejala a dále vybudovala, jest aorist. Aorist t. zv. silný nebo bezpříznaký (asigmatický), jak bylo už řečeno, je

se stanoviska prajazykového indoevropské imperfektum (ovšem bez augmentu); tvar tento však už v nejstarších dobách historických je ve slovanštině archaismem a nemá nijakého významu ve vývoji slovanské flexe slovesné. V plné síle se ve slovanštině vyvinul aorist sigmatický. Tvary takové jako *věsъ*, *rěchъ* (z **vēdsom*, **rēksom*) jsou přímým pokračováním tvarů prajazykových (až na koncovku osobní, jež je v 1. sing. a plur. změněna podle tvarů thematických). K sigmatickým aoristům přešly i tak zvané aoristy kořenné, jež ve 2. a 3. sing. splývaly ve slovanštině s týmiž tvary aoristu sigmatického, když jeho zakončení *-ss*, *-st* pravidelným hláskovým vývojem odpadlo. Tak ke 2. a 3. sing. *da* (= stind. *ádās*, *ádāt*) utvořeny další tvary sigmatické *dachъ*, *dachomъ*, *daste*, *dašę*; podobně ke *sta* (= ř. ἔστης, ἔστη, stind. *ásthās*, *ásthāt*) vznikly tvary *stachъ*, *stachomъ* atd., ke *zna* (= ř. ἔγνως, ἔγνω) *znachъ* atd., k *by* (= ř. ἔφυς, ἔφυ, stind. *ábhūḥ*, *ábhūt*) *bychъ* atd. U denominativ takových jako *dělajǫ*, *uměję*, *jьgrajǫ* byl aorist *dělachъ* (srv. ř. ἐμίσθωσα), *uměchъ* (srv. ř. ἐφίλησα), *jьgrachъ* (srv. ř. ἐτίμησα). V těchto sigmatických aoristech zanikla také stará praeterita charakterisovaná kmenem na *-ē* nebo na *-ā* (srv. ř. ἐκλάπην od κλέπτω, ἐφάνην od φαίνω atd.), jež úplně zatlačila sigmatický aorist v jazycích baltských. Ve slovanštině tak, jako ke *zna* vzniklo *znachъ*, tak k praeteritu *mьně*, jež se úplně shoduje s ř. ἐμάνης, ἐμάνη a s lit. *mìnė* (k praes. *menù*), se vyvinulo *mьněchъ*, *mьněchomъ*, *mьněste*, *mьněšę*, a k praeteritu *gъna* (k praes. *ženǫ*), jež je téhož druhu jako lit. praeteritum *snìgo* ‚padal sníh' (k praes. *sniẽga* ‚sněží'), vytvořeny další tvary *gъnachъ*, *gъnachomъ*, *gъnaste*, *gъnašę*. Tato praeterita na *-ē*, *-ā*, jež v jazyce baltsko-slovanském se plně rozvila vedle aoristu sigmatického, nejsou ještě ve všem všudy jasná: není zejména viděti, u kterých sloves byla praeterita na *-ē* a u kterých praeterita na *-ā* (u slovesného základu *men-*, který je v lit. *menù* ‚mám na paměti" je praeteritum *mə₂nē-* — lit. *mìnė*, sl. *mьně*, ř. ἐμάνη —, ale u základu *gʷhen-*, který je v slov. *ženǫ*, je praeteritum *gʷhə₂nā-* = slov. *gъna* atd.). Tato praeterita na *-ē*, *-ā* jsou také podkladem slov. imperfekta (*neséachъ*, *pečaachъ*, *gъnaachъ* atd.), jež se vykládalo a někdy ještě vykládá za složeninu jistých tvarů jmenných na *-ē*, *-ā* s tvary slovesa *es-* ‚býti' aneb i slovesa jiného: pravděpodobně je to jistá, v podrobnostech ještě ne zcela jasná přeměna těchto starých praeterit;

neséachъ se ve své první části shoduje s lit. *nēšė* ‚nesl', *veděachъ* s *vẽdė* ‚vedl' atd.

Staré aoristy sigmatické tvořily se přímo od kořene, tedy od základu téhož jako infinitiv (srv. *zna-chъ*: *zna-ti*, *da-chъ*: *da-ti*, *by-chъ*: *by-ti* atd.); tak dostaly se obojí tyto tvary do blízkého styku a vznikají pak podle starších vzorů nové infinitivy podle aoristů: jako byl vedle *dachъ* infinitiv *dati*, tak k aoristu *dělachъ* vznikl infinitiv *dělati*, k *uměchъ* infinitiv *uměti*, k **jьgrachъ* infinitiv **jьgrati*, k *mьně* infinitiv *mьněti* atd. Zvláštní jsou slovanské infinitivy u sloves s praesentem na *-no/ne-* (*dvignǫti*, *minǫti*); praesentní *-no/ne-* přeneseno i do infinitivu (starší stav je zachován u slovesa *stanǫ*: *stati*), ale jinak je tvoření těchto tvarů nejasné.

Ze způsobů slovesných zanikl ve slovanštině konjunktiv i optativ. Jako jediný zbytek skutečného konjunktivu uvádí se csl. 3. plur. *bǫdǫ*[1] (na př. *bǫdǫ črěsla vaša prěpojasana* v cslovanských překladech za ř. ἔστωσαν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι Lc. 12. 35, ale jisté to není. Podobně *bǫ*, jež ve spojení s participiem *l*-ovým je v cslovanštině výrazem 3. plur. kondicionálu, bývá pokládáno za tvar konjunktivní (**bhuānt*),[2] ale jiní tvar ten vykládají jinak. Zbytky konjuktivních tvarů se hledaly také v těch imperativních tvarech slovanských, jež mají koncovku *-'ate*, *-'ěte* (na př. cslov. *sъvęžate*, *išťate* vedle *ištěte*, *vzneml'ěte* atd.); ale nyní obecně se přijímá výklad, že tvary ty jsou slovanské novotvary, vzniklé podle tvarů *nesěte*, *veděte* a pod. Že se tvar konjunktivní vídá také ve tvaru 1. osoby sing. indic. praes. zakončené na *-ǫ*, bylo pověděno již výše. Starého optativu užito v slovanštině za imperativ (*berěmъ* : *φέροιμεν*, *berěte* : *φέροιτε*), podobně u sloves athematických je slov. imperativ (1. pl. *dadimъ*, 2. pl. *dadite*) tvar starobylý; srv. staroind. optativ med. (1. pl.) *dadīmahi*. První osoba sing. optativu snad je dochována ve formě úplně odpovídající řec. *φέροιμι* v několika dokladech cslovanských: *otъpaděmь* ‚ἀποπέσοιμι' a *bǫděmь*. Je-li 2. os. sing. slov. imperativu (*beri*) pokračováním toho tvaru, jenž je v řeckém optativu *φέροις*, je pochybné; spíše to je pokračování prajazykového tvaru 2. sing. na *-ei*, o němž byla řeč již výše, tvaru, který je také v litevské 2. os. sing. praes. *nešì*,

[1]) Srv. Vondrák Akslav. Gramm.[2] 513.
[2]) V. Vondrák ib. 512.

v témže tvaru řeckém *φέρει-ς* a v řec. (dial.) imperativech *πίει*, *ἄγει*.

Starý imperativ (srv. ř. *φέρε*, *φέρετε*) u sloves thematických v slovanštině (i v litevštině) úplně zanikl. U sloves athematických se starý tvar 2. sing. na *-dhi* (srv. ř. *ἴθι* ‚jdi') zachoval až do slovanštiny; vězí podle všeho ve tvarech, jež se jeví v cslovanštině jako *věžďь* (č. *věz*), *ěžďь* (č. *jěz*), *daždь*; tvary ty vznikly nějakou obměnou tvarů **vězďь* (z **u̯oid-dhi*), **ězďь* (z **ēd-dhi*), **dadь* (z **dō-dhi*, srv. lit. *duodi*), způsobenou vlivem tvarů optativních (**u̯oid-ie̯-*, **ēd-ie̯-*, **dōd-ie̯-*: srv. stind. 2. sing. opt. *dadjāḥ*). V podrobnostech není ovšem věc docela jasná.[1])

Má tedy slovanština vedle indikativu, jenž odpovídá prajazykovému indikativu, imperativ, jenž je konglomeratem starých tvarů optativních a starých tvarů imperativních (tvar na *-ei*, jejž vidíme v slov. imperativu *beri*, měl také význam imperativní) a vytvořila si nově kondicionál, tvar vzniklý ze spojení aoristu *bychъ* nebo po svém původě ne dost jasného *bimь* (*bi*, *bimъ*, *biste*, *bę*) s participiem na *-lъ* k vyjádření děje neskutečného nebo nesplnitelného.

Medium vůbec v slovanštině zaniklo, a co se vyjadřuje v jazycích indoevropských mediem, to vyjadřuje slovanština zvratným slovesem (srv. *εὔχομαι* : sl. *modliti sę*, stind. *bhajatē* : sl. *bojiti sę*, ř. *λούεται* : sl. *myjeti sę* atd.). Zbytky koncovek mediálních hledávají se vedle uvedeného již pochybného *vědě* v koncovce 2. sing. praes. *-si*, *-ši* (*věsi*, *dasi*, *vedeši*, *chvališi* atd.), z nichž první se vykládá z pův. *-sai*, druhá kontaminací tohoto *-si* s koncovkou aktivní *-šь* (= pův. *-si*). Ale je to pochybné : *-i* v těchto koncovkách lze také dobře a pravděpodobněji vyložit jinak, jak bylo ukázáno výše. K vyjádření passiva užívá slovanština jednak sloves zvratných, jednak vazeb opisných, složených z tvarů slovesa ‚býti' a z participia na *-nъ*, *-na*, *-no* nebo *-tъ*, *-ta*, *-to*.

K stejným útvarům praesentním nebývají vždy stejné útvary aoristové (infinitivní); srv. *vedeti* : *vesti*, ale *bereti* : *bьrati*; *bъditi* : *bъděti*, ale *choditi* : *choditi* atd. Podle vzájemného poměru tvarů praesentních a infinitivních seskupují

[1]) Poslední pokus o výklad těchto tvarů je u Agrella, ve sborníku »Studier tillegnade Esaias Tegnér« (v Lundě 1918) str. 532—537.

se slovesa slovanská v jednotlivé konjugační typy. Tříditi lze tyto konjugace dvojím způsobem: buď podle toho, jaký je jejich kmen praesentní, při čemž dělení další se zakládá na tom, jaký je u jednotlivých typů praesentních kmen infinitivní; nebo podle toho, jaký je jejich kmen infinitivní, a pak dělení další hledí k tomu, jaký je u jednotlivých typů infinitivních kmen praesentní. Obojí třídění je stejně oprávněné, neboť obojího dělítka možno stejným právem použít. Dělení podle kmene praesentního lépe ukazuje souvislost slovesných tvarů slovanských s prajazykovými; dělení podle kmene infinitivního lépe vyhovuje praxi, protože je mnohem zřetelnější.

Vedle participií praes. na *-nt- (vedy)* a praet. na *-s- (vedъ, vedъši)* zdědila slovanština z dob starších slovesná adjektiva na *-tos* (= slov. *-tъ*) ve funkci participia praeteriti passivi (srv. sl. *jętъ* : lit. *iñtas*, lat. *emptus;* sl. *šitъ* : lat. *sūtus*, stind. *śjūtáḥ*). Význam tohoto participia nebyl původně passivní, nýbrž stavový (zbytek toho máme dosud v českém obecném *minutej tejden* atd.). Samostatně pak slovanština v systém participií přijala slovesná adjektiva na *-nъ (nesenъ, vedenъ, viděnъ* atd.), jež jako participia se objevují také v jaz. stindickém; adjektiva slovesná na *-mъ* (*znajemъ, vidomъ* atd.) shodují se s litevskými participii na *-mas*, v užití adjektiv na *-lъ* (*neslъ, vedlъ, viděl*ъ atd.) za participia shoduje se se slovanštinou jen arménština (na př. *berołˀ*, ‚nesoucí, nesa') a snad umberština.

Ve výrazech číselných odchyluje se slovanština od jazyků příbuzných v tom, že za výraz pro čísla 5—10 užívá substantiv *pętь, šestь, sedmь* atd. Čísla 11—19 vyjadřuje slovanština také způsobem odchylným: užívá spojení *jedinъ, dъva, tri na desęte.* Výraz pro číslo ‚1' je také v slovanštině jiný než v jazycích ostatních: *jedinъ (jedьnъ)* se neshoduje s indoevrop. výrazem **oinos* a je samo po svém původě nejasné. Řadová číslovka *pьrvъ* se kryje se stind. *pūrvaḥ*, ale řadová číslovka *vъtorъ* je opět tvar jen slovanský (ve výraze pro tuto číslovku se jazyky indoevropské vůbec rozcházejí). Výraz **tysęťa, *tysętťa* (csl. *tysęšta, tysętšta*) je velmi blízký lit. *túkstantis (*tysęt-)* a got. *þūsundí*, stprus. *tusimtons (*tysęt-)*.

Po stránce syntaktické lze zhruba říci, že se slovanština vyvíjí ve směru, jenž se projevuje již v době baltskoslovanské. Vzniká hojně vazeb genitivních, ale genitiv adnominální je stále ještě v těch mezích jako původně, jeho úkol

zastává, pokud to lze, stále ještě adjektivum, jak to vidíme ještě na počátku dob historických. Přibývá i vazeb dativních, lokálu se užívá ještě bez předložky, a od ostatních jazyků příbuzných se slovanština dost podstatně liší některými vazbami instrumentálními.

Užším spojením jistých starých adverbií s příslušnými pády vyvinula se v praslovanštině spojení předložková a ze starých adverbií staly se předložky. Dlouho to byla slova samostatná, jak je viděti z toho, že se jejich konec mění většinou tak jako u jiných slov (*kъ* z býv. **kom*, *vъ* z býv. **on*); u některých proklitické jejich spojování s následujícím slovem stalo se pravidlem velmi záhy a toto postavení ve větě způsobilo, že u adverbií-předložek takových neodpadala koncová souhláska jako u slov jiných (odtud **jьz* = lit. *iš*, *vьz* = lit. *už*, *bez* = lot. *bez*, *ot* : lit. *at-* ve spojení se slovesy). Takováto spojení dála se především k bližšímu určení vztahů prostorových a měly tedy výrazy předložkové nejprve význam hmotný; předložky se pak podle toho, jaký vztah blíže určují a vyjadřují, spojují s tím pádem, kterým se příslušné vztahy vyjadřovaly. Některá taková spojení mají základ starý: jsou předložky, které se objevují v různých jazycích, z čehož je viděti, že se jich záhy začalo užívati v naznačené funkci. Tak sl. **jьz* (csl. *iz*, č. *z* atd.) je totéž co lit. předložka *iš*, lat. *ex*, ř. *ἐξ*, shodují se ve významu i vazbě; sl. *kъ* s dativem je v podstatě totéž co postpositivní *kam* při dativě v jazyce védském (na př. *túbhja kam* : *kъ tobě*); sl. *vъ* : lit. *į*, lat. *in*, ř. *ἐν*; sl. *po* : lit. *pàs* ‚u, k', ř. *πος* ‚k'; sl. *pro* : ř. *προ*, lat. *prō* (anebo spíše : ř. *προς*?); sl. *pri* : lit. *prie* ‚u, k', stprus. *prei* ‚u, k'; sl. *proti*, **preti* (pol. *przeciw*, luž.-srb. *přećiwo*, *napřećo*): řec. (hom.) *προτι*, stind. *práti*, lot. *pret* ‚proti, u, před'; sl. *radi* má obdobu v stpers. *rādij*, jež je téhož významu, sl. *do* je totéž, co stsas. *to*, sthněm. *zuo*, sl. *na* = lit. *nuõ* ‚od, s', *bez* = lot. *bez*, lit. *be*, k čemuž patří i stind. *bahíḥ* s ablativem ‚mimo, vně', atd. Jiné předložky slovanské jeví se v jazycích příbuzných nikoli ještě jako předložky, nýbrž jako partikule nebo slovesné praefixy : sl. *u* = lat. *au-* ve slově *aufero*, lot. *au-* v *aumanis* ‚bezsmyslný', stprus. *au-* v *aumūsnan* ‚omytí', slovanskému *ot* odpovídá v baltských jazz. praefix *at-*, v latině spojka *et*, v řečtině partikule *ἔτι* atd., a vznikly konečně předložky na půdě slovanské z některých tvarů jmenných: na př.

vъně je lok. sing. substantiva **vъnъ* = stind. *vánam* ‚les' (srv. lit. *laukė* ‚venku' od *laũkas* ‚pole'), **medʼu, *medʼi* (csl. *meždu*, čes. *mezi*) jsou tvary substantiva **medʼa, kromě* je lok. subst. *kroma* atd. Jmenný tvar bývá hledán také v předložce *podъ*, jež se ztotožňuje se substantivem stind. *padám* ‚stopa', lit. *pãdas* ‚podešev', ale sotva právem. Spíše to je staré rozšíření adverbia - předložky *po*, druhotvaru indoevropského adverbia **úpo*, jež je v řec. *ὑπο*, stind. *úpa* ‚sem', příponou *-dъ*, náležející ke skupině přípon, jež dosti hojně se vyskytují v adverbiálních útvarech jazyků indoevropských (srv. stind. *apadhá* ‚pryč' vedle *ápa*, *bahirdhá* ‚vně' vedle *bahíḥ*, *ὑπερθε* vedle *ὑπέρ* atd.). Ve slovanštině se zejména vyskytují tyto útvary na *-dъ* u předložek označujících korrelativní vztahy prostorové: *podъ - nadъ*; proti **perdъ* ‚ante' (csl. *prědъ*, č. *před*) je pravidlem korrespondující předložkou *za* ‚post', jen v některých jazycích slovanských (v bulh. a slovin.) je v tomto významu předložka *zadъ*. Pozoruhodné je, že u těchto předložek *nadъ*, *podъ*, *prědъ* a u předložky *za* na otázku ‚kde' je instrumentál; podobně se lit. *põ* ve významu ‚pod' pojí s instrumentálem.

Duálu se užívalo ještě zcela pravidelně, a byly v slovanštině v užívání i vazby, kterým indičtí grammatikové říkali dvandvam. Záležely v tom, že mluvilo-li se o dvou věcech, jež se pravidelně vyskytují pospolu a tak se téměř navzájem doplňují, mohly se předměty ty označit tak, že se užilo jen výrazu pro jeden z nich, ale v duálu (na př. ř. *Κάστορε* = Kastor a Pollux) nebo tak, že se užilo výrazů obou, ale oba měly tvar duálový; byly možné i jiné obměny. Jsou to vazby starobylé, z jazyků indoevropských je zachoval jaz. stindický, jinde nalézají se s větší nebo menší jistotou jen některé jejich stopy. Že se tak užívalo duálu i v praslovanštině, toho svědectví máme v staré ruštině, kde se vyskytují věty takové jako *sija mučenika . . . Borisa i Gľeba obrětoša sja* (Borisa i Gľeba = Boris a Gľeb), *Petra i Pavla, Christova apostola, poslasta mja kъ tobě*; *perenesena bysta Borisa i Gľeba*; *na kanonъ svjatoju Petru i Pavlu* atd.; doklady u Sobolevského Лекціи по исторіи русскаго языка, 4. vyd. (v Moskvě 1907) str. 205.

V syntaxi slovesa třeba vytknouti zejména pro slovanštinu význačné rozlišování jakosti a kolikosti děje slovesného (vidů), jež ve slovanštině je velmi přesně vyvinuto. Každé slo-

veso slovanské bylo buď perfektivní, vyjadřujíc děj jednodobý, jistý okamžik děje slovesného (buď jeho začátek nebo konec, nebo takový děj, jehož začátek a konec spadají v jedno), nebo imperfektivní, vyjadřujíc slovesný děj v jeho trvání bez zřetele na jeho ukončení nebo začátek. Při těchto pak rozlišuje slovanština děj prostě se vyvíjející, trvající (durativa) a děj — ať trvací nebo jednodobý — se opakující (iterativa). Pro každé téměř ponětí slovesné má slovanština dvě slovesa: vedle durativ jsou perfektiva na označení děje jednodobého vedle děje trvacího (*bьrati*: *vъzęti*, *pьsati*: *napsati*), vedle perfektiv jsou imperfektiva (*strěliti*: *stréľati*) na označení téhož děje opakovaného nebo trvacího. Vedle durativ jsou iterativa (*vezų*: *voziti*) na označení opětovaného děje trvacího. Takovýmto způsobem rozdíl, který v prajazyce indoevropském byl vyjadřován praesentem a aoristem, vyjadřuje se slovesy imperfektními a perfektními (srv. *bьrati*: *vъzęti* = ř. *λαμβάνειν*: *λαβεῖν*). V několika jen případech užívá slovanština k vyjádření tohoto rozdílu dvou etymologicky různých sloves (srv. podobně v řečtině *ὁρᾶν*: *ἰδεῖν*); pravidlem sloveso prostě trvací (durativum) stává se perfektivním spojením s praeverbiem (*pьsati*: *napьsati* = ř. *γράφειν*: *γράψαι*). Řídčeji je rozdíl ten vyjádřen různými formacemi slovesnými. Zato rozdíl mezi durativy a iterativy pravidlem se vyjadřuje různými kmeny slovesnými. Iterativní tyto formace slovanština většinou zdědila: některé jsou prajazykové (*nositi* vedle *nesǫ* odpovídá řec. *φορέω* vedle *φέρω*), jiné jsou asi z doby baltsko-slovanské. Jsou to zejména formace na *-ajǫ*, *-ati* (k *lětěti* je iterativum *lětati*, podobně *běžati* (*běžǫ*): *běgati* (*běgajǫ*), *sědĕti*: *sědati*, *rekǫ*: *ricati* atd.), jež tvoří pravidelně iterativa k durativům. Podobně k perfektivním slovesům tvoří se tímto způsobem imperfektiva, jež vyjadřují buď opakování děje jednodobého nebo prostě trvání téhož děje: vedle *padǫ*, *pasti* je *padajǫ padati* (*padati*: *pasti* = ř. *πίπτειν*: *πεσεῖν*); k perfektivům typu *saditi* utvořilo se imperfektivum typu *-jajǫ*, *-jati*: **saďati* **saďajǫ* (csl. *saždati saždajǫ*, čes. *sázěti sázěju*, pod. *goditi*: **gaďati*, **gaďajǫ* (csl. *gaždati gaždajǫ*, čes. *házěti házěju*) atd. Lze srovnati s formací touto litevská iterativa taková jako *vadžióju vadžióti* ‚vodím' (ke slovesu *vedù vèsti*), jež nekryjí se sice zcela s útvary slovanskými, ale shodují se s nimi v zakončení kmenovém. Ke slovesu *jьmǫ jęti* je imperfektivum *jemlǫ jьmati* — zřetelně dvě různá slovesa, jedno perfektivní, druhé

imperfektivní, nezávisle na sobě vzniklá, jež pravděpodobně ve vzájemný poměr vidové dvojice se dostala až později. Podobně sloveso *choditi*, jež je iterativem ke slovesu *iti*, stalo se iterativem teprve časem, tak totiž, že ze dvou imperfektivních synonym jedno stává se iterativem k druhému; tvar slovesa *choditi* shodující se s tvarem běžných iterativ typu *nositi* asi napomáhal, že sloveso to nabylo významu iterativního. Podobným asi způsobem se vyvinul vidový rozdíl mezi denominativy *kupiti* a *kupovati*. Mezi imperfektivy zvláštní skupinu tvoří slovesa stavová (*ležati*, *stojati*, *sědĕti*, *bolĕti*, *tьrpĕti*, *bojati sę*, *bъdĕti*, *vьrĕti* atd.); vyjadřující ponětí totéž co indoevropské perfektum: srv. *stojǫ*: ř. *ἔστηκα*, *bojǫ sę*: ř. *δέδοικα*, *δέδια*, **bъdǫ* (csl. *bъždǫ*, č. *bzu bdíš*): ř. *ἐγρήγορα* atd. Pro děj počínavý má slovanština dvě formace: na *-ějǫ -ěti* (*bogatěti*, *bělĕti* atd.) a na *-nǫ -nǫti* (*sъchnǫti*, *lьnǫti*, *gasnǫti*, *vyknǫti* atd.); tato kategorie druhá souvisí s litevskými slovesy podobného významu s nosovkou uvnitř slabiky kořenné (srv. *jùnkti*: sl. *vyknǫti*, *limpù*: sl. *lьnǫti* atd.).

Lze-li mluviti o spojkách podřadných pro dobu praslovanskou, je nesnadno říci; slovanské jazyky se po této stránce značně od sebe liší, ale to nemůže být ještě důvodem, abychom popírali praslovanské spojky vůbec, protože je právě při spojkách vždy docela dobře možno, že se nové vytvořovaly a staré zanikly. Ale daleko asi vývoj od parataxe k hypotaxi nepokročil a proto mnoho spojek praslovanských nebylo. Byly ovšem spojky souřadicí, zděděné většinou z dob předslovanských: *i*, *a*, *či*, *bo*, *nъ*.

Slovanština měla dvojí zápor: *ne* jako ostatní jazyky všecky, a vedle toho *ni*, vztahující se na popření kvanta: odtud také spojení *nikъto*, nemo', *ničьto* ‚nihil', *nikъdy* ‚numquam' atd. Etymologicky je toto *ni* totožné s lit. *nie*, jež tvoří zájmena neurčitá (*niẽkas* ‚aliquis' atd.).

Značně se ovšem změnil i slovník jazyka praslovanského. Tu lze jen naznačit, jak se jazyk obohacoval, jak častokrát tvořil slova nová pro předměty, pro něž již výrazy měl, jak působily naň po této stránce jazyky sousední a podob. Někdy ze staré zásoby zvolil jazyk výraz jeden a druhému dal úplně zapadnouti: tak indoevropský výraz pro pojem ‚otec', který je v lat. *pater*, řec. *πατήρ*, něm. *Vater*, v slovanštině úplně zanikl (také litevština ho nemá, majíc zaň výraz *tẽvas*), zato ujal se v slovanštině výraz jiný, také

starobylý, původně asi obvyklý v důvěrnějším, domáckém hovoru: slovanské *otьcь* má základem slovo, jež je doloženo albánským *at*, stirským *ate, aite*, ossetským *äda*, srv. i řec. *ἄττα*. Jiné názvy, označující s velkou přesností rozmanité vztahy příbuzenské, zůstaly v slovanštině zachovány (*mati, synъ, *dъkti, bratrъ, sestra, děverь, *zъly, jętry, svekry* atd.). Za starý výraz žijící v latinském *vir*, stind. *vīráḥ*, got. *wair*, irském *fer*, který má i litevština *(výras)*, má slovanština výraz nový, etymologicky dosud ne zcela jasný, *mǫžь*. Nebo z jiné kategorie slov: indoevropské jméno psa, jež známe z řec. *κύων*, lat. *canis*, got. *hunds*, lit. *šuõ* atd. a jež je i v polském a ruském výraze *suka* (tista) odtud odvozeném, nahradila slovanština výrazem *pьsъ*, jenž souvisí s adjektivem *pьstrъ* (pestrý) a vztahuje se patrně k barvě pojmenovaného zvířete. Medvěd zván v indoevropském prajazyce slovem, kteréž nalézáme v řečtině (*ἄρκτος*), v latině *(ursus)*, v sanskrtě *(ṛ̊kšaḥ)*; ale Slované vyhýbajíce se z pověrečné hrůzy, tomu názvu jmenovali jej eufemisticky opisem *medvědь* = ten, jenž jí med.[1]) Z podobných důvodů vznikla asi jména *gadъ, zmija (zmьjь)*.[2]) Za starý název dosvědčený řeckým *ἀγρός*, lat. *ager*, got. *akrs* atd. má slovanština slovo *pole*, souvisící s něm. *Feld* a s lat. *palam*, proti lat. *dacruma* (později *lacruma*), řec. *δάκρυ, δάκρυον*, got. *tagr* atd. je slov. *slъza*, proti řec. *ἰχθύς*, s nímž souvisí i lit. *žuvìs*, je slov. *ryba*, proti lat. *senex*, lit. *sẽnas* atd. je slov. *starъ*, jež shoduje se s lit. *stóras*, znamenajícím »tlustý, objemný«, atd. Výraz, který pro prajazyk dosvědčuje shoda latinského *equus* s řeckým *ἵππος*, stindickým *áśvaḥ*, irským *ech* atd. a který zná i litevština (*ašvà* »kobyla«), nezanechal v slovanštině ani stopy; slovanština má za to výrazy *koń, komoń, kobyla*, jejichž vzájemný poměr a původ není dosud úplně jasný. Slovo *kobyla* souvisí patrně s lat. *caballus, cabo* (gen. *cabōnis*) a nejspíše asi obé pochází z jazyka staršího neindoevropského obyvatelstva Evropy. Souvisí-li výraz *koń* se slovem *kobyla*, je velmi pochybno (pak by bylo *koń* z **kobn-*); spíše snad souvisí s druhým výrazem téhož významu *komoń*

---

[1]) Podobně si vytvořili pro medvěda eufemistický název svůj Litvané (*lokỹs* = asi ten, jenž líže,) i Germáni (sthn. *bero*, něm. *Bär*, vlastně ‚hnědouš').

[2]) Srv. o takto vzniklých výrazech u Meilleta, Linguistique historique et linguistique générale (v Paříži 1921) 281 nsl.

Oprava:

Na str. 74 odstavec 3. má zníti takto:

Slovanština měla dvojí zápor: *ne* jako ostatní jazyky všecky, a vedle toho *ni*, vztahující se na popření kvanta: odtud také spojení *nikъto* ‚nemo', *ničьto* ‚nihil', *nikъdy* ‚numquam' atd. Etymologicky je toto *ni* totožné s lit. *nie*, jež tvoří zájmena záporná (*niẽkas* ‚nemo'); k *ne* patří i sl. *ně-*, jež tvoří zájmena neurčitá (*někъto* ‚aliquis' atd.).

(pak by bylo z **komńь*). Slovo *komoń* samo je ovšem temné.[1]) Z jazyka svých neindoevropských předchůdců přijali Slované i jiné ještě výrazy; tak na př. slova *beranъ* (*baranъ*), *ryba*, *osika*, *želězo*, jež nepodařilo se dosud vyložiti z indoevropského pokladu slovního, jsou asi původu tohoto.[2]) Ovšem při slovích, jimž nedovedeme nalézti příbuzenstvo v jazycích indoevropských, je vždy třeba velké opatrnosti, neboť časem mohou se slova ze základu podobného utvořená objeviti.

Nové výrazy pro představy nejen nové, ale i staré vznikaly ovšem také rozmanitým odvozováním ze základů již z prajazyka zděděných. Také odvozovací prostředky skoro veskrze jsou zděděny z doby starší, ale některých z nich slovanština zvlášť hojně a v jistém významě, po případě v jisté obměně užívá, že jsou pro ni charakteristické. Tak neutra na *-ęt-* (*kurę*, *kuręte*) nejsou bez obdoby v jiných jazycích; stpruské *smunents* (člověk) je jim nejblíže a také řecká substantiva na *-ασιον* (*φαιχάσιον*, *χοράσιον*, také lat. *Philocomasium*, *Adelphasium* jsou toho původu), jejichž koncovka je ze staršího *-ατιον* a *a* z býv. *n̥* (tedy z *-n̥tiio-*), jsou v podstatě tvoření totéž.[3]) Ale v slovanštině se stala tato třída slov produktivní a pro slovanštinu význačnou. Podobně tomu bylo se suffixy *-telъ*, *-dlo*, *-inъ*, *-ьcь* (ze staršího *-ikos*), *-ica* (**-ikā*), *-ivъ*, *-avъ* atd. Slovanština vytvořila si i suffixy nové, ovšem ze starých zděděných základů (na př.: *-ostь* ve slovech jako *zъlostь*, *žalostь* atd., nebo *-ьba*, *-oba* jako ve slově *služьba*, *zъloba* atd.). Starý suffix *-tā-* u maskulin si slovanština (i litevština) rozšířila o další kmenotvornou příponu *-jo-* a tak vznikl nový suffix *-tajь* (*ratajь* = lit. *artójis* »oráč«), který se však v slovanštině hrubě nerozšířil. Slovanština má i suffix přejatý z jazyka cizího: suffix *-arь* (*rybarь*, *vinarь* atd.) je z latinského (románského) suffixu *-arius*. A ovšem vytvořila si — třeba jen v případech velmi vzácných — suffix docela nový, jako byl suffix *-chъ*, o němž byla řeč již výše.

---

[1]) Pro koně mají také Litvané vlastní svůj název *arklỹs* (od slovesa *ariù*, *árti* ‚orati'); rovněž Němci mají pojmenování nové: *Ross* (stsas. *hross*), jež bývá spojováno s lat. *currere* (ze staršího **cursere*) a *Pferd*, jež je ze středolatinského *paraverēdus* (vedlejší, zvláštní kůň).

[2]) Meillet, Rocznik slawistyczny 2, 1909, 70.

[3]) Meillet Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave 430, Solmsen, Deutsche Literaturzeitung 1906, 1692.

Nová slova vznikala dále dost hojně napodobováním zvuků, jež se měly označit nebo jež provázely činnost, která se měla označit. Původu takového jsou na př. *kokotъ*, *chrapati*, *chripěti*, *chrupati*, *chrętstati*, *chvastati*, *žvastati*, *chrkati*, *chrčati* atd.

Konečně také vnikala do slovanštiny slova sousedních jazyků, s nimiž Slované přicházeli do styku. Je v slovanštině řada slov převzatých z germánštiny, na př. *bľudo* (mísa), *misa*, *kotьlъ*, *pany* (*-ъve*, čes. *pánev*), *stьklo*, *plugъ*, *chlěbъ*, *chlěvъ*, *skotъ*, *stodola*, *chyzъ* (*chyža*, *chyžina*), *buky*, *rědьky*, *velьbląd*ъ, *osьlъ*, *lьvъ*, *cęta*, *pěnędzь*, *skъlędzь*, *myto*, *lichva*, *kupiti*, *mьčь*, *kъnędzь*, **korľь* (csl. *kraľь*, č. *král*), *duma*, *kusiti* atd.[1]) Jsou dále slova přejatá z iránštiny,[2]) jako na př. *sъto* (podobně Krimgotové a Fino-ugrové přejali výraz tento z iránštiny), *socha*, *toporъ*, *chata* (*chatrč*), *čaša*. Substantivum *bogъ* dostalo význam ‚deus' také asi vlivem iránským (stpers. *baga-*, av. *baya-*, npers. *bay* ‚bůh'). Z řečtiny dostalo se k Slovanům slovo *korabľь*.[3]) Jsou slova přejatá i z neindoevropských jazyků: *chorągy* je původu mongolského, *kъńiga* je v poslední řadě z assyrského *kunukku* (pečeť), jež asi prostředím arménským (*knik'* = pečeť) a tureckým dostalo se do slovanštiny; touž cestou dostalo se slovo to na př. i do maďarštiny, kdež zní *könyv* a znamená totéž, co v slovanštině. Z východních jazyků je také slovo *chъmelь* (z pramene téhož je i latinské *humulus*), srv. vogulské *qumliχ*; ale přímý pramen slova tohoto ve slovanštině nelze udati bezpečně. Uvádívají se i slova původu románského a keltského, ale při většině je věc sporná; z keltštiny prostředím germánským dostalo se do slovanštiny slovo *tynъ* (keltské *-dūnum* ve jménech měst *Noviodūnum*, *Augustodūnūm*).

Z těchto styků Slovanů s rozmanitými národy jinými se ovšem usuzuje o sousedství, v němž Slované v době té žili, a ovšem také o jejich sídlech. Že sousedili s Iránci, Germány a s kmeny baltskými, o tom nemůže být pochyby. V kterých

[1]) Srv. o nich Mladenov Старитѣ германски елементи въ славянскитѣ езици (Сборникъ за народ. умотворения, наука и книжнина XXV) v Sofii, 1910. V. také Peisker Die älteren Beziehungen der Slawen zu Turko-Tataren und Germanen und ihre sozialgeschichtliche Bedeutung, ve Stuttgartě 1905.

[2]) Srv. Vasmer Rocznik slawist. 6, 1913, 173 nsl.

[3]) Srv. Romanski Revue des études slaves 2, 1922, 47 nsl.

krajinách Evropy máme hledati sídla tohoto národa, jenž mluvil v podstatě ještě jednou řečí — řečí praslovanskou —, o tom dosud jsou mínění sporná a nelze pokládati otázku tu za rozřešenu. Niederle[1]) pokládá za vlast Slovanů střední Podněpří, zejména močálové a lesnaté území nad Pripetí, Rostafiński[2]) klade ji dál na východ, od Visly až za sev. Bug, Šachmatov hledá ji v pořičí Němenu a Dolní Dviny,[3]) Rozwadowski míní, že Slované vzešli odkudsi od severovýchodu, snad z končin za Dněprem.[4]) Zatím nutno se jen spokojiti s konstatováním, že Slované do pozdějších svých sídel přišli odněkud z východní Evropy; blíže místa určiti zatím nelze.

V slovanském prajazyce se ovšem vyvinuly také rozdíly dialektické, tak jako se vyvíjejí v každém jazyce, jímž se mluví na větším území. Tak staré skupiny *tort*, *tolt* (z čehož je v době baltsko-slovanské *tart*, *talt*), *tert*, *telt* (t. j. *or*, *ol*, *er*, *el* mezi souhláskami), jež se v jazycích slovanských jeví různě, patrně již v praslovanštině nebyly vyslovovány na všech místech stejně; na jedné části se snad samohláska v těchto slabikách zdloužila (byla to ta část, z níž vzešli pozdější Jihoslované a Čechové), kdežto jinde zůstala beze změny, leda že se snad opět na jedné části území zbývajícího stalo *r* slabičným. Původní skupiny *tj*, *dj* rovněž se jeví v době historické v jednotlivých jazycích velmi rozmanitě (rus. *č*, *ž*, bulh. *št*, *žd*, srb. *ć*, *đ*, slovin. *č*, *j*, západoslov. *c*, *dz*); jak daleko různost ve vyslovování těchto skupin pokročila v praslovanštině, je nesnadno říci, protože vůbec je nejasno, jak se dospělo od znění počátečního k útvarům, jež známe z dob historických. Ale je pravděpodobno, že první stadium byla změna *tj*, *dj* v *tś*, *dź* a že jen tuto změnu můžeme předpokládati pro praslovanštinu; vývoj další dál se asi

---

[1]) Slovanské starožitnosti 1, 3—34 (tam literatura celé otázky); nověji v Encyklopedja polska 4, 2 (1912) 1 nsl., Manuel de l'antiquité slave (v Paříži 1923) 13 nsl.; s ním v celku souhlasí Janko, O pravěku slovanském (v Praze 1912) str. 20.

[2]) Sprawozdania Akad. Krakow. 1908. 3.

[3]) Archiv für slav. Philologie 33, 51 nn., Введеніе въ курсъ исторіи русскаго языка (v Petrohradě 1916) str. 32. Stanoviskem Šachmatova se obírá K. Būga v Roczniku slawistyczném 6, 1913, 1—38 a M. Vasmer tamtéž 172—214.

[4]) V článku »Kilka uwag do przedhistorycznych stosunków wschodniej Europy i praojczyzny indoeuropejskiej na podstawie nazw wód«, Roczn. slaw. 6, 1913, 39—58.

již v každém dialektě (jazyce) zvlášť, zda v době samostatného jeho života, či v době, kdy můžeme mluviti ještě o praslovanštině a jejích dialektech, nesnadno rozhodnouti. Jen změnu skupin *tś*, *dź* v *ts*, *dz*, jež jakožto *c*, *dz* nalézáme v jazycích západoslovanských, můžeme právě pro tuto shodu západoslovanských jazyků položiti do doby, kdy jazyky tyto jakožto dialekty jednoho jazyka ještě prodělávaly společné změny. Do té doby také asi můžeme klásti přechod *ś*, jež se vyvinulo ze staršího *ch* před hláskami *ě*, *i* vzniklými ze starších difthongů (v. str. 41), v *s* na jedné (východní a jižní), v *š* na druhé (západní) části praslovanského území (*musě* : *mušě* atd.) a změnu skupiny *kv*, *gv* v *cv*, *dzv* před takovým *ě*, jež je původu difthongického (*květъ* : *cvětъ*, *gvězda* : *dzvězda*). Na tytéž dvě části rozdělilo se praslovanské území ztrátou t. zv. epenthetického *l* v koncových slabikách na západě, ale ztráta souhlásky *d*, *t* ve skupině *dl*, *tl* (*radlo* — *ralo*, *mydlo* — *mylo*, *vedlъ* — *velъ* a pod.) neprovedla se v hranicích, jež by se mohly vésti podle několika zjevů právě uvedených mezi západní skupinou slovanských dialektů a skupinou jihovýchodní: *tl*, *dl* se objevuje částečně zachováno také v části jihovýchodní — je v slovinských některých nářečích a je v dialektě pskovském (změněno v *kl*, *gl*) na území jazyka ruského. Jsou i jiné věci, které nalézáme jen na části území západního a části území ostatního: ve vývoji skupin *tort*, *tolt*, *tert*, *telt* se neshodují vespolek dialekty západní a neshodují se ani vespolek dialekty území ostatního, ale shoduje se jedna část dialektického území západního (ta, z níž se vyvinula čeština) s částí území jihovýchodního (s tou, z níž se vyvinuly jazyky nyní zvané jihoslovanskými); ve vývoji slabik *ne*, *de*, *te* se shoduje část západu (z níž se vyvinula polština) s dialekty, na nichž se zakládá dnešní ruština; podobně tytéž dialekty se shodují ve vývoji pův. *r̥*, *l̥*, kdežto jiná část západního území (část předčeská) se v té věci shoduje s dialekty jižními. V koncovce instrumentálu sing. u *o*-kmenů shoduje se zase celé území západní s územím východním (čes. *rabem*, pol. *panem* atd. má *-em* z býv. *-ъmь*, jež nalézáme i v staré ruštině a z něhož tedy je také nové ruské *-omь*), kdežto na území jižním zněla koncovka ta *-omь*. Podobně koncovky *-ę* a *-ě* v gen. sing., v nom. a akk. plur. *ā*-kmenů (*dušę* : *dušě*) a v akk. plur. *o*-kmenů (*kraję* : *krajě*) — srv. o nich na str. 57 sl. — jsou rozšířeny v týchž hranicích. Zkrátka dialektické změny nedějí se všechny

v hranicích týchž, jedny zasáhnou území větší, jiné menší a na území některém setkávají se různé změny, jež se šíří ze dvou nebo více území sousedních. Z toho plyne, že byla praslovanských dialektů celá řada — nejméně tolik, kolik nalézáme v době historické slovanských jazyků, jež se právě samostatným vývojem dalším z dialektů těchto vyvinuly. Dialekty ty tvořily nepřetržitý řetěz, dialekty sousední vždy měly některé rysy společné se sousedy s té i oné strany. A shody, jež se dají konstatovati v jednotlivých jazycích, pokud jsou to shody data starého, poučují nás o rozložení praslovanských dialektů a tím ovšem i o vzájemném poměru těchto jazyků samých. V celku je patrno, že dialekty praslovanské rozloženy byly asi tak, jako rozloženy jsou v době historické jazyky, které se z nich vyvinuly.

Z toho ze všeho je patrno, že nelze jazyky slovanské z vnitřních nějakých důvodů děliti na západoslovanské, jihoslovanské a východoslovanské (nebo na skupiny dvě: západní a jihovýchodní). Dělení takové může míti jenom cenu praktickou, nemá však oprávnění vědeckého; vědecká klassifikace jazyků slovanských spokojuje se s jejich výčtem a konstatováním starých rysů společných.

5.

Z té dialektické oblasti praslovanské, kde za býv. *tj*, *dj*, se vyvinulo *c*, *dz*, kde *l* epenthetické v slabikách koncových zaniklo, kde skupina *dl*, *tl* zůstala beze změny, kde je za *ch* v případech nahoře (str. 51) uvedených *š*, kde bylo *kv*, *gv* před *ě*, kde instrum. sing. *o*-kmenů měl koncovku *-ъmь*, kde bylo *-ě* ve známých pádech *ā*-kmenových místo *-ę* skupiny druhé, vyvinul se dalším průběhem jazyk český. Vyvinul se z dialektu, který vedle rysů již vytčených a společných mu s dialekty, které obyčejně se zvou západoslovanskými, měl ještě některé rysy, kterými se od nich lišil a které jej sbližovaly zase s dialekty, jež se staly základem jazyků jihoslovanských: *ar*, *al*, *er*, *el* mezi konsonanty dloužilo samohlásku *a*, *e*; *ъr*, *ъr*, *ъl*, *ъl*, jež se vyvinulo z *r̥ l̥*, zase přešlo v slabikotvorné liquidy *r̥ l̥*. Lid slovanský mluvící tímto dialektem ponenáhlu osadil Čechy, Moravu, část Slezska, velikou část Horních Uher a část Dolních Rakous. Krajiny ležící od nich na jih zaujali

příslušníci nářečí, které v některých věcech se shodovalo s nářečím jejich, v jiných (četnějších) však věcech s nářečími východními. Na východ od Čechů — tak jmenujeme Slovany, kteří osadili země české, — se usídlili Slované jazykem Čechům velice blízcí, v některých však věcech se shodující s nářečími Slovanů východních (Poláci). Na severu Čech seděli kmenové, kteří jazykově zaujímají jaksi střed mezi Čechy a Poláky. Když se Slované takto rozešli a ponenáhlu rozšířili po veliké části Evropy, uvolnily se ovšem také vzájemné styky jednotlivých dialektů, třeba že nepřestaly úplně; dialekty ty s počátku nemnoho se od sebe lišící počínají žíti životem samostatným, vyvíjejí se za různých poměrů a podmínek různě a rozdíly mezi nimi se stále větší, až na úsvitě dob historických nalézáme ne již dialekty, nýbrž různé jazyky, čím dále do dob historických, tím více se vespolek různící.

V prvních stoletích po Kr. počíná se tedy samostatný život jazyka českého. Jak vypadal jazyk ten v těchto dobách, v podstatě již víme. Byly zajisté i jiné ještě některé odchylky, ale byly méně podstatné a jazyk ten od ostatních jazyků slovanských zvlášť nevyznačovaly. Jazyk ten měl ovšem ještě *ъ* a *ъ* i nosovky. Tak zv. polosamohlásky *ъ*, *ъ* ovšem už na sklonku doby praslovanské byly jednak silné, jednak slabé: slabé tam, kde za nimi následovala slabika se samohláskou jinou než *ъ* nebo *ь*, se samohláskou plnou; kde následovala slabika s jerem, bylo *ь* nebo *ъ* silné. Také v tvarosloví nebylo ještě hrubě odchylek od stavu praslovanského; v instrum. sing. *o*-kmenů přinesla si již z pravlasti čeština tvar s koncovkou *-ъmь*, jenž se dialekticky vyvinul na celém území západním a východním (v Ostromírově evangeliu je pravidlem koncovka *-ъmь* proti církevněslovanské — a jihoslovanské vůbec — koncovce *-omь*); v gen. sing., nom.-akk. plur. měkkých *ā*-kmenů a v akkus. plur. měkkých *o*-kmenů měla koncovku *-ě (dušě, krajě)*, jež rovněž se rozšířilo po všem území západním a východním (pol. *z dziewice, dusze*, strus. *trojicě*).

Ve stavu tomto ještě v době předhistorické nastaly některé změny. Za silné jery se vyvinula plná samohláska *e*. Vedle momentu již naznačeného, t. j. vedle toho, následovala-li slabika s plnou samohláskou nebo slabika jerová, rozhodovaly při ožití jerů i momenty jiné: záleželo také na tom, jde-li o středosloví nebo o začátek či konec slova, rozhodovalo také postavení ve větě, přízvuk. Tím si vysvětlíme na př. čes. akk.

AKADEMIE

sg. mask. *ji* za starší *jь* a pod. Kdy asi přešly v češtině jery v plné hlásky, po případě kdy zanikly, nelze stanoviti. Alespoň přibližně lze říci, kdy asi nastala jiná změna hlásková — přechod nosovek v hlásky čisté. Latinské *Venceslavus* reprodukuje slovo to, jak znělo v Čechách asi v X. stol., — tedy tou dobou ještě vyslovována nosovka *ę*, kterou vystihuje ve znění latinském *en*; i v jiných jménech u starých kronikářů zaznamenaných jsou ještě patrné stopy po nosovkách (na př. u Kosmy *Kamb* za pozdější české *Chúb* atd.), srv. Gebauer, Hist. mluvnice 1, 44. Nastala tedy změna nosovek v čisté samohlásky dost pozdě. Skupiny *tārt*, *tālt*, *tērt*, *tēlt*, jež se vyvinuly v našem dialektě z býv. *tart*, *talt* (= prajaz. *tort*, *tolt*), *tert*, *telt* (srv. str. 51), udržely se pravděpodobně v tomto znění dost dlouho, smíme-li věřiti svědectví vyvozovanému z osudů slova *Karl* na půdě slovanské a také české. Slovo to dostalo se k Slovanům po Karlovi Velikém (771—814), prodělalo v slovanštině tytéž změny jako původní skupiny tohoto druhu i bylo by možno z toho usuzovati, že přesmyknutí liquid nastalo teprve až po přejetí tohoto slova. Ale zcela bezpečný soud ten není, neboť je také možno, že slovo nově přejaté, mající skupinu slabičnou v slovanštině té doby už neobvyklou, změnilo se podle starších případů obdobných ve znění slovanštině běžné. Ale že na počátku samostatného života češtiny liquidy ještě přesmyknuty nebyly, o tom není pochybnosti. Pro nepřesmyknuté znění jiných jazyků slovanských svědčí záznamy vlastních jmen slovanských u kronikářů byzantských (na př. *Δαργομηρός*, *Βαλδίμερ*), dále slova přejatá do jiných jazyků (na př. rum. *baltă*, alb. *balte* atd.). Počáteční *or-*, *ol-* před souhláskou přešlo v češtině (tak jako ve všech jazycích slovanských) v *ra-*, *la-*, mělo-li intonaci raženou (vzestupnou); na př. *rámě* jako csl. *ramę*, srb.-chrv. *rāme*, rus. *rámo* atd. z předsl. **arm-* (lat. *armus*, got. *arms*); č. *laň* jako csl. *lanь*, srb.-chrv. *làne*, rus. *lań* z **aln-* (srv. lit. *élnis*). Ale při intonaci tažené (sestupné) je za *or-* na území jazyka českého jednak také *ra-* (ve slovenštině), jednak *ro-* (v češtině ostatní); na př. slc. *rakyta* : čes. *rokyta*, slc. *rasti* : čes. *rósti*, slc. *raz-* : čes. *roz-*; ale i slov. *rob robiť* atd.; za *ol-* je v češtině v těchto případech veskrze *lo-*. Slovenština se v této věci shoduje s jazyky jihoslovanskými, kde je v těchto případech pravidlem *ra-*, *la-* (nehledě k nepřesmyknutému *al-* v cslovanštině), čeština ostatní pak se shoduje s polštinou,

lužičtinou a ruštinou, kde je v těchto případech *ro-*, *lo-*. Jinak ze změn hláskových doby předhistorické ještě nutno uvésti přechod dýv. *dz* v *z*, ale změna ta neprovedena po celém území, jež jinak má všechny podstatné známky tuto vypsané: ve východní části tohoto území — v slovenštině — se *dz* udrželo. Změny další, pro češtinu charakteristické, dějí se už na úsvitě doby historické: je to přehláska *a* v *ě* v slabikách měkkých, jejíž nejstarší doklady jdou od počátku stol. XII. a průběhem stol. XII. byla asi provedena. Nedlouho potom přešlo staré *g* v *h*, jak o tom vykládá Gebauer, Hist. mluv. 1, 117 a 1, 456.[1]) Se slovy z němčiny přejatými přibyla k českým souhláskám nová souhláska *f*; kromě slov cizích vyskytuje se v jediném slově domácím *úfati*, kdež se vyvinula ze skupiny *pv*.

Přízvuk se změnil v češtině od stavu praslovanského velice podstatně a to ve dvou směrech: přízvuk původně převahou melodický se stal důrazovým, exspiratorním, a přízvuk původně volný, a pohyblivý ustrnul časem na slabice jedné, na první slabice slova, po případě komplexu, jenž tvořil fonetickou jednotku jako slovo. Kdy tyto změny byly provedeny, nelze říci bezpečně; ale přeměna přízvuku melodického v exspiratorní je docela jistě z dob předhistorických, ne-li již předčeských; pokud se místa přízvuku tkne, ukazuje znění českých slov přejatých do němčiny ve XIII. stol. na přízvuk slabiky počáteční. Zdá se tedy, že ustálení přízvuku na první slabice ponenáhlu provedeno průběhem XII.—XIII. stol., a není nemožná domněnka, že působil při tomto ustálení přízvuku na slabice první vliv německý. Nasvědčovalo by tomu i to, že provedeno bylo úplně v západnější oblasti českého jazyka, kdežto v části východní je také přizvukování jiné.[2])

Stopy původní rozmanitosti v intonaci dlouhých slabik se zachovaly v češtině v tom, že s původní různou intonací souvisí v jistých případech zachování nebo krácení původních

[1]) K datování přehlásky *a* v *ě* a změny *g* v *h* srv. nyní výklady Bergmannovy v Listech filolog. 48, 1921, 223 n. a 237 n.

[2]) Analogon měli bychom v latině, kde také přízvuk původně pohyblivý ustálen na první slabice slova asi vlivem etruským (Skutsch v čas. Glottě 4, 190 n.). Vyvozovati z tohoto přizvukování něco pro národní povahu českou, jak to činí E. Chalupný, Národní povaha česká (V Praze 1907), je naprosto nesprávné právě tak, jako činiti podobné vývody z metathese liquid ve skupinách *tert*, *telt*, *tort*, *tolt* (tamt.).

délek.[1]) V slabikách předcházejících přímo před slabikou původně přízvučnou je délka — pokud nebyla zkrácena již v praslovanštině (viz str. 48) — zachována (podobně i v srbskochorvatštině); rovněž v slabikách přízvučných je délka zachována, měla-li intonaci raženou, ale byla zkrácena, měla-li intonaci taženou: na př. čes. *sláma* : rus. *solóma* (ruský přízvuk na 2. slabice polnohlasí svědčí o přízvuku stoupavém, raženém, viz str. 49), *bláto* : rus. *bolóto*, *vrána* : *voróna*, *břieza* : *berëza*, *břiemě* : *berémja*; *mřiežě* : *meréža* atd., ale *vlak* : *vólok* (ruský přízvuk na slabice první ukazuje na přízvuk klesavý), *mrak* : *mórok*, *hrad* : *górod*, *dřěvo* : *dérevo*, *břěh* : *béreg* atd.

Intonace primární, původní a intonace sekundární, vzniklé praslovanskou metatonií (v. o tom str. 51 sl.), jeví se v češtině stejně: tedy přízvučná délka se sekundární intonací raženou je v češtině dlouhá, při sekundární intonaci tažené se zkrátila. Rozdílnou intonací, způsobenou metatonií, lišily se složené tvary adjektiva od jmenných (odtud čes. rozdíl mezi *stár* : *starý*; *práv*, *právě*, *právo* : *pravý*; *mílo*, *míle* : *milý* atd.); touto metatonií ve složených tvarech adjektiva na př. vyložíme si i rozdíly kvantity v číslovkách *pět* : *pátý* (srv. čak. *pêt* : *pétī*, pol. *pięć* : *piąty*), *devět* : *devátý* (čak. *dèvet* : *devétī*, pol. *dziewięć* : *dziewiąty*), *deset* : *desátý* (čak. *dèset* : *desétī*, pol. *dziesięć* : *dziesiąty*) atd. Metatonie nastávala v různých tvarech téhož slova, odkudž pochází střídání kvantity v takových slovech v češtině (*kráva* : *kravou*, *krav*, *kravám* atd.), nebo v jistých odvozeninách (*sucho* : *souše*, *pusto* : *pouště*, *hrad* : *hráze*, *prut* : *proutí*) atd. Je přirozené, že se namnoze původní poměry různými vlivy změnily: střídání kvantity v různých tvarech téhož slova odstraněno tím, že pronikla všemi tvary kvantita jedna (po případě na jednom území jedna, na druhém druhá, odkudž pak jsou dialektické rozdíly v kvantitě); někdy podrženo v jazyce znění s kvantitou obojí a použito tohoto rozdílu k differencování významu (*město* : *místo*, *sluha* : *slouha* a pod.). Složené tvary adjektivní se v kvantitě vyrovnávají se jmennými nebo naopak (říkáme *suchý* jako *sucho* proti čak. *sûcho* : *súchī*, říkáme *dlouze* i *dlouhý* na rozdíl od *právě* a *pravý*, *syt* i *sytý* na rozdíl od srb.-chrv. *sît* : *sîtī* atd.); v adjektivě *mlád* : *mladý* se zase uplatnil vliv ad-

[1]) Přehled vývoje ve studiu české kvantity podává F. Trávníček, Revue des études slaves 1, 1921, 204 nsl.

jektiva *stár* : *starý*, neboť u adjektiva *mlád* očekáváme poměr právě opačný, krátkou samohlásku ve tvaru jmenném, dlouhou ve složeném (srv. čakav. *mlâdo* : *mládī*; podobně jako v češtině řídilo se adjektivum toto svým opositem také v slovinštině, kde je *mlâdī* jako *stârī*). Atd. Takovým způsobem byly ovšem prvotní poměry značně změněny a zatemněny.

V češtině je také často délka za praslov. samohlásku krátkou. V případech některých je to způsobeno rovněž jistou už praslovanskou změnou intonace krátkých slabik, jak tomu nasvědčuje zejména shoda češtiny se slovinštinou (v. str. 53). Takového původu je asi délka ve slovech *vóle*, *kóže*, *nóše*, *lóže*, *kůleš* atd. V případech takových také ruština v některých dialektech má difthong za praslov. *o*, což ukazuje, že zde bylo *o* jinaké než v případech jiných, kde je i v tomto dialektě za ně *o*.

Ale délku za samohlásky krátké má čeština i v případech jiných: za praslov. *bogъ* má čeština *bóh*, za *dolъ* je *dól*, za *solь* je *sól*, za *vozъ* je *vóz*, za *domъ* je *dóm* atd. Ve věci té se shodují s češtinou polština a lužická srbština, jež mají tu tak zvané samohlásky pochýlené, jež se vyvinuly ze starších samohlásek dlouhých; s českým *bóh* lze srovnati pol. *bóg* (gen. *boga*), hornoluž. *bóh* (gen. *boha*); podobně s čes. *dól* se shoduje pol. *dół* (gen. *dołu*), s čes. *sól* pol. *sól* (gen. *soli*) atd. V případech těch jde o krátkou samohlásku v slabice, za níž původně následovalo *ъ* nebo *ь* (slabé). Ale není to ve všech takových slovech: za *bokъ* máme i české *bok* se samohláskou krátkou, srv. i *rok*, *mok*, *brok* atd.; podobně je tomu v polštině (*bok* v nominativě právě tak jako v pádech ostatních). Je patrno, že dloužení krátké samohlásky v těchto případech souviselo také s kvalitou souhlásky, jež za samohláskou tou následovala: před znělou explosivou a před souhláskami trvacími se samohláska dloužila, jinak nikoliv. Toto střídání samohlásky krátké v pádech nepřímých se samohláskou dlouhou v nom. bylo ovšem leckdy odstraněno tím, že to nebo ono znění proniklo i tam, kde oprávněno nebylo: tak na př. za prasl. *rogъ* máme i v češtině *roh* se samohláskou krátkou (polština má správně *róg*); podobně máme *most*, ale *půst* (z *pósť*); a délka při tomto slově posledním se objevuje také v pádech nepřímých (*v půstě*). Tím a jinými ještě vlivy byly poměry zatemněny a poznání pravého stavu věci a jeho příčin značně ztíženo, takže v mnohých případech nedovedeme ještě příčinu dloužení bezpečně povědět.

Nové délky konečně vznikly kontrakcí dvou slabik: z **dobroje* vzniklo *dobré*, za *čьjь* je *čí*, za *božьjь* je *boží* atd.; také tyto délky vznikly v češtině v době předhistorické.

Ze změn tvaroslovných třeba vytknouti novotvar v nominativu duálu u mužských *o*-kmenů, kde se místo starého tvaru na *-a* (*raba*) ujal tvar přejatý od *u*-kmenů (*raby* podle *syny*). U slovesa ve 2. osobě sing. praes. za praslovanskou koncovku *-si*, *-ši* již v této době nastoupila koncovka *-š* (*dáš*, *vedeš*) a v osobě 3. sing. i plur. praslov. koncovka *-tь* (*vedetь*, *vedǫtь*) odpadla úplně (zachovala se jen ve slově *jest*); obě změny jsou také v jiných jazycích slovanských, ale provedeny v každém z nich zvlášť, a způsobila je jednak okolnost, že tvary i tak dostatečně byly charakterisovány. V 3. osobě plur. sigmatického aoristu praslovanská koncovka *-sę*, *-šę* ustoupila v češtině jako i v některých jiných jazycích slovanských koncovce imperfektní praslov. *-chǫ* = čes. *-chu* (*vedechu*).

Také po stránce syntaktické se zajisté jazyk vyvíjel dále, zejména parataxe se vyvíjí v hypotaxi, vznikají některé spojky atd., ale o věcech těchto lze dosud mluviti jen velmi opatrně.

Slovník se ovšem obohacoval dále prostředky týmiž, o nichž již dříve byla řeč. Někdy starý název byl zaměněn novým, aniž je patrna zvláštní nějaká toho příčina; na př. za praslov. *qty*, jež srovnávajíc se s lit. *ántis*, lat. *anas* atd. je původu starého, má čeština slovo *kachna*, *kačena*, *kačer*, souvisící patrně s osobním jménem *Kateřina* (podobně polsky a lužicko-srbsky); starší *kokotь* nahrazeno a zatlačeno výrazem *kohút* (podobně polsky *kogut*), slovo *kurica* ustoupilo výrazu *slepice* atd. Pro představy nové se buď adaptují výrazy staré, jež dostávají tak nový význam, nebo se přejímá s věcí i pojmenování z jazyka sousedního, anebo se prostředky rozmanitými (napodobením a překládáním výrazů jazyka jiného) tvoří slova nová. Vše to názorně vidíme zejména při uvedení křesťanství, jež přináší s sebou mnoho nových představ, pro něž je potřebí výrazů v jazyce. Opatřují se cestami jmenovanými: přejímá se s věcí i název; odtud řada slov původu latinskoněmeckého jako *oltář*, *kostel*, *klášter*, *mnich*, *almužna*, *anděl*, *diabel*, *apoštol*, *biskup*, *pohan*, *post*, *sobota* atd.; výrazy cizí se napodobují překladem: na př. *svědomie* je napodobení latinského *conscientia*, *vánoce* = něm. *wihnahten*, *milosrdenstvie* = *misericordia*, *zlořečený* = *maledictus*, k čemuž přiděláno pak sloveso *zlořečiti* atd.; jindy stará slova domácí dostávají

nový obsah, význam, na př. *bóh*, *peklo*, *ráj*, *letnice*, *běs*, *črt*, *viera*, *hřiech*, *dluh*, *písmo* (ve výraze *písmo svaté* = lat. scriptura), *duch* (staročesky a dialekticky ještě i nyní znamená také tolik, co ‚dech') atd. Působení křesťanství se nevztahovalo jen na terminologii církevní; také školy byly v rukou duchovenstva a terminologie s tím souvisící je téhož původu: na př. *škola*, *inkoust*, *papier*, *bělpuch* atd.

Křesťanství přicházelo do Čech také od východu s liturgickým jazykem slovanským a z této terminologie církevněslovanské také leccos uvázlo v češtině: slova *cierkev*, *krstiti*, *prorok*, *blahoslaviti* (církevněslovanské *blagosloviti*, vzniklé napodobením řec. *εὐλογεῖν*, v češtině v druhé části pozměněno vlivem slova *sláva*), a snad i některý výraz jiný jsou původu církevněslovanského.

V té době byly také již v češtině rozdíly dialektické, některé staré, již z pravlasti přinesené, jiné nově se tvořily a tak dialektické skupiny dnešní češtiny ve svých základech sáhají až do dob těchto. Ovšem odchylných zjevů jednotlivých nářečí časem přibývalo, je to zcela zřejmě patrné při jazykových změnách, jež se dějí již v době historické.

Tím je v hrubých rysích naznačen vývoj jazyka českého v dobách předhistorických. Jinak se zatím vylíčiti nedá než v hlavních rysích, poněvadž nejsou dosud splněny podmínky, jichž je třeba k obrazu podrobnějšímu: úplného prozkoumání jednotlivých jazyků slovanských po všech stránkách, jež by nám dalo jasnější obraz praslovanského základu, z kteréhož se jazyky ty vyvinuly, a ovšem úplné prozkoumání historie jazyka českého, aby ze srovnání stavu praslovanského a nejstaršího stavu českého vysvitly změny, jež čeština prodělala v době předhistorické. Podmínky ty zjedná další práce na poli jazykozpytu historického a srovnávacího, jejichž společné úsilí bude nám moci dáti dějiny jazyka českého, vyhovující moderním požadavkům a hodné vznešeného svého předmětu.

Přehled nejdůležitější literatury.

1.

O dějinách jazyka českého po Dobrovském nalézáme výklad na příslušných místech u Jungmanna, Historie literatury české (v Praze 1825), a u Šafaříka, Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten (v Budíně 1826). J. B. Malý napsal stručný přehled osudů jazyka českého v Časopise Musea království Českého 1846, 149—162. Opět ve spojení s dějinami písemnictví jedná o dějinách jazyka českého A. V. Šembera, Dějiny řeči a literatury československé (po prvé ve Vídni 1858—1861). Z monografií věnovaných některé části dějin jazyka českého budiž uveden článek J. V. Nováka, O vývoji českého jazyka spisovného (v programmu prvního čes. reál. a vyšš. gymnasia v Praze 1886) a A. Kudrnovského, Zevní dějiny českého jazyka až po dobu Husovu (v programmu c. k. real. a vyšš. gymnasia na Smíchově 1910). O nejstarších dějinách jazyka českého jednají také příslušné kapitoly Nejstarších památek jazyka i písemnictví českého od V. Flajšhanse (v Praze 1903).

2.

O grammatické struktuře indoevropského prajazyka podávají poučení díla, zabývající se srovnávací mluvnicí jazyků indoevropských: A. Meillet, Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes (5. vyd. v Paříži 1922), také německy (podle 2. vydání) »Einführung in die vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen« překladem W. Printze (v Lipsku a Berlíně 1909); dále K. Brugmann, Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen

Sprachen (Strassburg 1904) a jeho rozsáhlé dílo Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen, (Strassburg 1886—1900 v 5 svazcích), v němž syntax (sv. III.—V.) zpracoval B. Delbrück; v novém vydání vychází dílo to od r. 1897 a vyšly dosud svazek I. (hláskosloví) a svazek druhý ve 3 částech (1906—1916), jednajících o tvarech a jejich syntaktickém významu. Populárně poučuje o věci té R. Meringer, Indogermanische Sprachwissenschaft (3. vyd. 1903, v Lipsku, Sammlung Göschen). O hláskách prajazykových jedná Hirtova Indogermanische Grammatik, jíž dosud vyšel svazek 2. (v Heieldberce 1921), vykládající o samohláskách.

Srovnávací slovník indoevropských jazyků napsal A. Fick v I. svazku díla Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen (4. vydání s pomocí A. Bezzenbergera a W. Stokesa, Göttingen 1890).

Kulturou Indoevropanů se obírají díla O. Schradera, Sprachvergleichung und Urgeschichte (3. vyd. v Jeně 1906 až 1907), Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde (Strassburg 1901, 2. vyd. vychází od r. 1917, dosud 6 sešitů [= I. svazek, 1917—1923, a II. svazku sešit první], jež obsahují hesla *a—Nuss*), Die Indogermanen (v Lipsku 1911, 3. vyd. 1919, ve sbírce Wissenschaft und Bildung sv. 77), dále Hirtův spis Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Heimat und ihre Kultur (Strassburg 1905—1907), nověji pak spis Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen od S. Feista (v Berlíně 1913) s dodatkem Indogermanen und Germanen (Halle n. S. 1914, 2. vyd. 1919). Ve všech těchto pracích se pojednává také o pravlasti Indoevropanů a je uvedena literatura starší.

O dialektech indoevropského prajazyka psal A. Meillet, Les dialectes indoeuropéens (v Paříži 1908; nově otištěno s některými dodatky v novém úvodě na str. 1—19 r. 1922).

3.

O poměru jazyků baltských a slovanských jsou výklady v dílech jednajících o jazycích indoevropských; speciálně touto otázkou se nověji obírají J. Endzelin, Славяно-балтійскіе этюды (v Charkově 1911), V. Porzeziński, Die baltische Sprachgemeinschaft (Rocznik slawistyczny 4, 1911, 1—26,

J. Rozwadowski, O pierwotnym stosunku wzajemnym języków bałtyckich i słowiańskich (tamtéž 5, 1912, 1—24), A. Brückner Die lituslavische Spracheinheit (Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 49, 1914, 217—239). Srv. i van Wijk Balties-slaviese problemen (Groningen 1913), a nyní jeho Die baltischen und slavischen Akzent- und Intonationssysteme (Amsterdam 1923).

Slovník baltsko-slovanského celku jazykového sestavil R. Trautmann, Baltisch-slavisches Wörterbuch (Göttingen 1923).

4.

Výklad o praslovanském jazyce podává Urslavische Grammatik od J. J. Mikkoly, jíž vyšla dosud jen část první, jednající o samohláskách a přízvuku (v Heidelberce 1913), a Праславянская грамматика G. Il'jinkého (v Něžíně 1916), obsahující hláskosloví a tvarosloví. Poměrů praslovanských si hledí, z nich vycházejíce, všecky vědecké mluvnice jednotlivých jazyků slovanských, zejména nové mluvnice jazyka církevněslovanského (Leskienova Grammatik der altbulgarischen Sprache, v Heidelberce 1909, Vondrákova Altkirchenslavische Grammatik, 2. vyd. v Berlíně 1912, a Kul'bakinova, Древнецерковно-славянскій языкъ, 1. vyd. v Charkově 1911—12) a ovšem také Vondrákova Vergleichende slavische Grammatik (Göttingen 1906—1908). Podrobně o praslovanském hláskosloví jedná A. A. Šachmatov, Очеркъ древнѣйшаго періода исторіи русскаго языка (Энциклопедія слав. филологіи XI., 1, v Petrohradě 1915) v souvislosti s výkladem o praehistorii jazyka ruského a J. Rozwadowski, Encyklopedja polska II, 36 nsl. (v Krakově 1915), v souvislosti s praehistorií jazyka polského.

Lexikální stránka slovanštiny zpracována bude v díle E. Bernekera, Slavisches etymologisches Wörterbuch, jehož dosud vyšel díl I., obsahující hesla *a—l* (v Heidelberce 1908 až 1913) a části druhé jeden sešit (až po heslo *morъ*).

O Slovanech, jejich pravlasti, rozštěpení, kultuře jedná L. Niederle Slovanské starožitnosti, I. (v Praze 1902), kdež úplně je uvedena všecka bohatá literatura starší, a nyní i Manuel de l'antiquité slave, I (Paris 1923); dále J. Janko, O pravěku slovanském (v Praze 1912).

5.

O území, jež osadili Čechové, srv. L. Niederle, Jak daleko seděli Čechové na jih (Český časopis historický 15, 72 nn.) a jeho spis Slovanský svět (v Praze 1909) str. 71 až 100. O původu a počátcích západních Slovanů a tedy i Čechů jednají jeho Slovanské starožitnosti III. (v Praze 1919).

O jazykových změnách doby předhistorické jednají příslušné odstavce Vondrákovy Vergl. slav. Grammatik a Gebauerovy Historické mluvnice jazyka českého (v Praze 1894 až 1909); srv. i u Flajšhanse, Nejstarší památky jazyka i písemnictví českého str. 19 nn., kde je i starší literatura.

Přehled obsahu:

1. Dějiny jazyka, jejich obsah 1
2. Indoevropský prajazyk 7
3. Období baltsko-slovanské 26
4. Období praslovanské 35
5. Předhistorická doba česká 80
Přehled nejdůležitější literatury 88

KNIHOVNA ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ

KNIHOVNA AV ČR
CAVU 5862
05862/17

Tiskem České grafické Unie a. s. v Praze.